

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

EBÛ SAİD BAHADIR HAN ZAMANINDA İLHANLI DEVLETİ'NİN
İÇ POLİTİKASI (1316-1335)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Aykut Buğra DERİN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN

Çanakkale - 2018

TAAHHÜTNAME

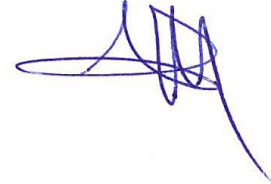
Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Ebû Saîd Bahadır Han Zamanında İlhanlı Devleti'nin İç Politikası (1316-1335)**" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

27./02/2018

Aykut Buğra DERİN

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Aykut Buğra DERİN'e ait "Ebû Saîd Bahadır Han Zamanında İlhanlı Devleti'nin İç Politikası (1316-1331)" adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN
(Danışman)

Üye Prof. Dr. Mustafa DAŞ

Üye Yrd. Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ

Tez No : 10183262

Tez Savunma Tarihi : 05/02/2018

ONAY
Doç. Dr. Şerif Korkmaz
Enstitü Müdürü
01./03/2018

ÖZET

EBÛ SAİD BAHADIR HAN ZAMANINDA İLHANLI DEVLETİ'NİN İÇ POLİTİKASI (1316-1335)

Hülegü Han'ın kurduğu İlhanlı Devleti'nin son hükümdarı olan Ebû Saîd 1316 yılında tahta geçmiştir. Henüz çocuk yaşta tahta geçmesi nedeniyle saltanatının ilk yıllarında etkinlik gösterememiştir. Bu dönemde etkinlik gösterememesinin bir diğer sebebi de dönemin önde gelen şahsiyetlerinden olan Emir Çoban'ın devlete hâkim olmasıdır. Tahta geçtiği ilk yıllarda ülkenin birçok bölgesinde meydana gelen iç karışıklıklarla uğraşmak durumunda kaldıktan sonra izlediği politikalar ile sorunlu bölgelerdeki hâkimiyetini güçlendirmiştir.

İlerleyen yıllarda bir kısım emirlerin kendisi ve Emir Çoban'a karşı başlattığı isyan kanlı bir biçimde bastırılarak bu tehlike de önlenmiştir. Bu isyan neticesinde düşmanlarından Ebû Saîd eliyle kurtulan Çoban, devlet kademelerine kendisine yakın isimleri yerleştirerek büyük bir kudret sahibi olmuştur. Ancak Bağdat Hatun hadisesiyle fitili ateşlenen Ebû Saîd ve Emir Çoban mücadelesi sonucunda Çoban ve oğullarından büyük kısmı katledilmiştir. Böylece iktidarı eline alan Ebû Saîd, istediği gibi devleti yönetmeye çalışmıştır.

Ebû Saîd, hâkimiyetini sağlamlaştırmak ve ülkesini güçlendirmek adına bir dizi faaliyetler yürütmüş, ekonomik ve idari tedbirler almıştır. Bu tedbirlerle birlikte bir dizi olumlu sonuç elde etse de genç yaşta ölmesi sebebiyle istediği düzeye ulaşamamıştır. Onun ölümüyle birlikte İlhanlı Devleti parçalanarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Saîd Bahadır, Emir Çoban, İç Karışıklıklar, İç Politikalar

ABSTRACT

**DOMESTIC POLICY OF THE ILKHANID STATE DURING THE
REIGN OF ABU SAID BAHADUR KHAN (1316-1335)**

Established by Hulagu Khan, The Ilkhanate's last ruler Abu Said acceded to throne on 1316 AD. Due to inheriting the throne during his childhood, first years of his reign were passive. Another reason for being passive during this period is Amir Chuban, who was a prominent person of his time, and had domination over the state. In the first years upon his ascension to throne, after having to deal with many internal incidents, he increased his domination over problematic territories.

In the coming years, some amirs who had revolted against him and Amir Chuban were bloodily put down and prevented. After the uprising, Chuban, getting rid of his enemies with the help of Ebu Said, placed men close to him in important government positions, and gained a huge power. However, Baghdad Hatun's incident opened the way of conflict between Abu Said and Amir Chuban. At the end of the conflict, Chuban and many of his sons were slaughtered. Afterwards, Abu Said became the supreme leader and tried to control the state the way he wished.

To strengthen his rule and country, he conducted some activities, and took economical and administrative precautions. These precautions paid off positive results, however, because of dying in a young age did not reach the level he wished. With his death, The Ilkhanate fell into pieces and resided from the stage of history.

Keywords: Abu Said Bahadur, Amir Chuban, Internal Turmoils, Internal Politics

ÖNSÖZ

Hülegü Han'ın temellerini attığı İlhanlı Devleti'nin son büyük hükümdarı olan Ebû Saîd 1316 yılında tahta geçmiştir. Henüz çocuk yaşta tahta geçmesi sebebiyle, saltanatının ilk yıllarını Emir Çoban gibi döneme damgasını vurmuş bir şahsiyetin gölgesinde sürdürmüştür. İç karışıklıklarla dolu bir evrede hükümdar olması nedeniyle oldukça sıkıntılı bir süreç geçirmiştir. Devletin içinde bulunduğu durumlara karşı gösterdiği reaksiyonlar ve aldığı tedbirler, diğer meselelerin halledilmesi için izlediği politikalar ile var olan sorunların halledilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Bu çabalar bir hükümdarın, sahibi olduğu devleti ayakta tutma çalışmalarının bir yansımasıdır.

Şehzadelik döneminde valiliğini yaptığı Horasan bölgesinde Çağatay şehzadelerinin sebep olduğu yıkımların etkileri, hükümdarlığının ilk yıllarında da devam etmiştir. Ancak Ebû Saîd, bu tehlikeyi daha fazla büyümeden engellemiştir. Bunun yanında Emir Çoban ve kendisine karşı, Emir İreñcin ve Kurmişi'nin başlattığı büyük isyanla da uğraşmak zorunda kalan Han, bu tehlikeyi de zorlukla da olsa önleyebilmiştir. İsyankâr emirlere karşı kazandığı zaferden sonra *Bahadır* unvanını almıştır. Ancak bu zafer en çok Emir Çoban ve ailesinin işine yaradığı gibi devletin önemli kademeleri bu aileye mensup kimseler tarafından işgal edilmiştir. İlerleyen süreçte, bu aileye karşı başlattığı iktidar mücadelesinden galip ayrılan Ebû Saîd, vakit kaybetmeden devlet işlerini düzenlemeye koyulmuştur. Dönemin genel karakteristiği olan bürokraside meydana gelen bozuklukların engellenmesi için birçok faaliyet yürütmüşse de kesin sonuca ulaşmadan 1335 yılında ölmüştür.

Ebû Saîd Bahadır Han ve devri ile ilgili yapılan en önemli çalışma, Hüseyin Peyrovi Milani'nin 1971 yılında hazırladığı *Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)* isimli doktora tezidir. Bu eser, mezkûr hükümdar ve dönemini ele alan yegâne eserdir. Bu çalışma, Ebû Saîd döneminin genel olarak ele alındığı bir araştırmadır ve bizim başvurduğumuz temel çalışmalardan biri konumundadır. Ayrıca Kemal Ramazan Haykıran'ın 2007 yılında tamamladığı *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)* başlıklı yüksek lisans tezi mevcuttur. Bahsettiğimiz gibi bu iki çalışmanın dışında, ele aldığımız konu ile ilgili başka bir çalışma mevcut değildir.

Ebû Saîd Bahadır Han döneminin genel itibariyle iç karışıklıklar ile dolu olması ve bu konu hakkında yapılan müstakil bir çalışma olmaması sebebiyle konumuzun başlığını *Ebû Saîd Bahadır Han Zamanında İlhanlı Devleti'nin İç Politikası (1316-1335)* olarak belirledik. Böylelikle dönemin genel panoramasını çizmeyi, Ebû Saîd'in karşılaştığı güçlülere karşı verdiği reaksiyonları ve izlediği politikaları ayrıntılı olarak değerlendirmeyi hedefledik. Yaptığımız çalışmanın bu dönemin genel problemleri ile ortaya çıkan vakaların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabileceği kanaatindeyiz. Bu kanaatle birlikte tezimizin birinci bölümünde Ebû Saîd Bahadır Han'ın tahta geçtikten sonraki ilk faaliyetlerinden ve bu evrenin seyrine önemli oranda etki eden vakalardan bahsettik. İkinci bölümde ise Han'ın Emir Çoban ve oğulları ile münasebetleri ve bu ailenin nasıl ortadan kaldırıldığını ayrıntılı bir biçimde ele aldık. Üçüncü bölüm olan son bölümde ise hâkimiyeti ele geçiren Ebû Saîd'in, otoritesini güçlendirmek ve devleti kontrol altına almak için izlediği politikaları anlatarak tezimizi sonlandırdık.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımını hiçbir zaman üzerimden esirgemeyen ve karşılaştığım sıkıntıların giderilmesinde desteğini her daim yakından gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kayhan'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine bu çalışmanın hazırlanmasında fikir ve görüşlerine sıklıkla başvurduğum değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Hayrettin İhsan Erkoç'a, kaynakların temini hakkında yardımlarını gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Kemal Ramazan Haykıran'a, değerli arkadaşlarım Metin Tetik ve Meral Geyik'e, tezin hazırlanması süresince maddi ve manevi varlığını her daim hissettiğim Tuğba Arda'ya ve sevgili aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Aykut Buğra Derin

Çanakkale, 2018.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

EBÛ SAÎD BAHADIR HAN'IN TAHTA GEÇİŞİ VE İLK FAALİYETLERİ

1.1. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Şehzadeliği ve Tahta Geçışı.....	17
1.1.1. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Şehzadeliği.....	17
1.1.2. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Tahta Geçışı.....	20
1.1.3. Ebû Saîd Bahadır Han'ın İlk Faaliyetleri ve Horasan'da Karışıklıkların Başlaması.....	23
1.2. Vezir Reşidüddin'in Öldürülmesi.....	28
1.3. Emîrlerin İsyanları.....	34
1.3.1. Emîr İrencin ve Kurmişi'nin İsyanı.....	34
1.3.2. Erkonay ve Gazan'ın Gürcistan'da İsyan Etmeleri.....	43
1.4. Emîr Çoban'ın Kontrolü Ele Alması.....	44
1.5. Taceddin Alişah'ın Ölümü ve Rükneddin Sayın'ın Vezirlik Makamına Getirilmesi.....	47

BÖLÜM II

EBÛ SAÎD BAHADIR HAN'IN EMİR ÇOBAN VE OĞULLARI İLE İLİŞKİLERİ

2.1.Emîr Temürtaş'ın Faaliyetleri.....	50
2.1.1 Emîr Temürtaş'ın I. Anadolu Genel Valiliği Dönemi (1315-1322).....	52
2.1.2 Emîr Temürtaş'ın İsyanı ve Emîr Çoban'ın II. Anadolu Seferi.....	55
2.1.3. Emîr Temürtaş'ın II. Anadolu Genel Valiliği.....	58

2.2. Emîr Çoban'ın Gözden Düşmesi ve Çobanlılar'ın Tasfiye Süreci.....	60
2.2.1. Bağdat Hatun Hadisesi.....	60
2.2.2. Emîr Çoban'ın Horasan Seferi ve Dımaşk Hoca'nın Katli.....	61
2.2.3. Emîr Çoban'ın İsyanı ve Öldürülmesi.....	64
2.2.4. Emîr Çoban'ın Ölümünden Sonra Çocuklarının Durumu.....	69
2.2.5. Emîr Temürtaş'ın Mısır'a İlticası ve Ölümü.....	70

BÖLÜM III

EBÛ SAİD BAHADIR HAN'IN DEVLETİ YENİDEN ORGANİZE ETME ÇABASI VE ÖLÜMÜ

3.1: Merkeziyetçi Politika Kurma Çalışmaları.....	76
3.2. Horasan ve Sultaniye'de Ayaklanmalar	83
3.2.1. Narin Tugay'ın İsyanı ve Bastırılışı.....	83
3.2.2. Müsafir İnak Hadisesi ve Emîrlerin Hapsedilmesi.....	86
3.3. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Ölümü ve Şahsiyeti.....	87
3.3.1. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Ölümü.....	87
3.3.2. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Şahsiyeti.....	89
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	96
EKLER.....	100

KISALTMALAR

s.	: sayfa
ö.	: ölüm
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
H.	: Hicri
İA	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
THİTM	: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
No.	: Numara
Nu	: Number
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
yay.	: Yayınlayan

GİRİŞ

1. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

1.1. KİTABELER

Ebû Saîd Bahadır Han zamanından kalan ve incelenen iki adet kitabe mevcuttur. Bu kitabeler mali konular ile ilgili olup, Ani ve Ankara'da bulunmaktadır. Walther Hinz ve Wilhelm Barthold tarafından incelemeleri yapıldıktan sonra tercümeleri yayınlanmıştır¹.

1.2. SİKKELER

İlhanlı hükümdarları içerisinde en geniş sikke koleksiyonu Ebû Saîd'e aittir. Dünyanın çeşitli müzelerinde sergilenenlerden başka, Yapı Kredi Koleksiyonları tarafından "Ak Akçe" adıyla oluşturulan eserde birçok sikkenin özellikleri incelenmiş ve tahlilleri yapılmıştır².

1.3. RESMÎ BELGELER

Ebû Saîd döneminden günümüze ulaşan ve onun iç politikaları hakkında bilgilere ulaşabildiğimiz resmi belgelerin başında yarılgılar gelmektedir. Günümüze ulaşan yarılgılardan dört tanesi Osman Gazi Özgüdenli tarafından tercüme edilerek incelenmiş ve yayınlanmıştır³.

1.4. ANA KAYNAKLAR

İlhanlılar tarihinin en önemli kaynakları, Farsça ve Arapça olarak kaleme alınmış kronikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Farsça olarak kaleme alınan kronikler, İlhanlı Devleti'nin kontrol ettiği coğrafyanın edebî dili olduğundan bizim için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu kroniklerden başka; sikkeler, seyahatnameler ve coğrafya eserleri de başvurduğumuz önemli kaynaklar arasında gelmektedir.

¹ Wilhelm Barthold, "İlhanlılar Devrinde Mâli Vaziyet", (Çev. Abdülkadir İnan), *THİTM*, C.I., İstanbul 1931. s. 135-159; Walther Hinz, "Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Bazı Vergi Kitabeleri", (Çev. Fikret Işıltan), *Belleten*, C.XIII, Sayı: 52, Ankara 1949. s. 771-793.

² Bu sikkelerin incelenmeleri ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, (Yay. Haz. Tuncay Aykut, Şennur Aydın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992, s. 19-35.

³ Osman Gazi Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Han'a Ait Dört Yarılgı", *Belleten*, C. LXIX, Sayı: 254, Ankara 2005, s. 63-116.

1.4.1. Târîh-i Olcaytu

Târîh-i Olcaytu, Ebû'l Kâsım Abdullah Muhammed bin Ali bin Muhammed el-Kâşânî'nin eseridir.⁴ Bu eser, Ebû Saîd'in babası Sultan Ölceytü dönemine ait en önemli kaynaktır⁵. 1304-1318 yılları arasına kadar meydana gelen hadiseleri ayrıntılı ve akıcı bir üslûpla anlatması ve İlhanlı saray tarihçilerinden olması, eserin değerini ortaya koymaktadır.

Eserin, konumuzu ilgilendiren kısımları, Ölceytü Han'ın son dönemlerinde meydana gelen hadiselerdir. Bu hadiseler, mezkûr Han'ın saltanatında meydana gelmesi ve Ebû Saîd Han'ın tahta oturduğu ilk yılları önemli oranda etkilemiş olmasıyla son derece önemlidir. Târîh-i Olcaytu, Ebû Saîd'in şehzadeligi hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Horasan valiliği esnasında Çağatay şehzadelerinin İlhanlı topraklarında çıkardığı problemler, bu problemlere karşı aldığı tedbirler ile ilgili önemli oranda kayıt bulunmaktadır. Bilhassa Reşidüddin Fazlullah ve Taceddin Alişah arasında vuku bulan vezirlik krizi hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Eser, Derya Örs tarafından 1992 yılında yüksek lisans tezi olarak Türkçeye tercüme edilmiştir⁶.

1.4.2. Zeyl-i Câmiu't-Tevârîh-i Reşidî

Hafız-i Ebrû'nun (ö.1430) Reşidüddin Fazlullah Hemedanî'nin meşhur eserine ek olarak yazdığı ve onun Ölceytü ve Ebû Saîd dönemlerinden Emir Timur'un İran'ı kontrol altına almasına kadar meydana gelen olayları aktardığı eseridir⁷. Farsça olarak yazılan bu eser, Emir Timur'un oğlu Mirza Şahruh döneminde tamamlanmış olup, yine Şahruh'un başlattığı Moğol tarihini kaleme alma çalışmalarının bir ürünüdür. Hafız-ı Ebrû bu eseri meydana getirirken herhangi bir kaynak belirtmemiş, ancak meydana gelen olayları oldukça ayrıntılı bir şekilde ele almıştır⁸.

⁴ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Derya Örs, "Kâşânî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XXV, 2002. s. 4-5.

⁵ Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, (Yay. Haz. Yüksel Kanar), Endülüs Kitabevi Yayınları, İstanbul 1991. s. 303

⁶ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992, Ankara Üniversitesi, Ankara.

⁷ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. DİA, "Hâfız-ı Ebrû", *DİA*, C. XV, 1997. s.89-90.

⁸ Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları...*, s. 365-368.

Eser, Ebû Saîd'in babası Ölceytü'den devraldığı durum ile birlikte tahta çıkışından başlayarak ilk faaliyetleri, Horasan sınırlarında beliren Çağatay tehlikesi, emirlerin isyanı ve Çobanlılar ile Sultan'ın ilişkileri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bunların yanında diğer kaynaklarda rastlamadığımız, özellikle İlhanlı merkezinde çıkan ayaklanmalar hakkında büyük oranda kayıt barındırmaktadır. Hafız-ı Ebrû, dönemin siyasî tarihinin yanında sosyal ve ekonomik durumlarını da ayrıntılı olmamakla birlikte ele almaktadır. Bu özellikleri ile Ebû Saîd döneminin en önemli kaynağıdır.

Zeyl-i Câmiu't-Tevârih, tezimizde en fazla yararlandığımız kaynak olmakla birlikte, kendisinden sonra kaleme alınan diğer kroniklere de kaynaklık etmiştir. Hanbaba Beyanî tarafından 1940 ve 1954 yıllarında Farsça neşri yapılan bu eserin Ölceytü ve Ebû Saîd'de dair kısımları, Abdülcelil Işık tarafından 2012 yılında yüksek lisans tezi olarak Türkçeye tercüme edilmiştir⁹.

1.4.3. Târih-i Güzîde

Hamdullah Müstevfi Kazvinî'nin kaleme aldığı ve 1329 yılında Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu Gıyaseddin Muhammed'e ithaf ettiği eserdir¹⁰. Târih-i Güzîde, genel bir tarih mahiyetinde olmakla birlikte Ebû Saîd Bahadır Han hakkında kısa fakat son derece kıymetli bilgiler vermektedir. Ayrıca müellifinin, mezkûr hükümdarın çağdaşı olması sebebiyle nazarımızda eserin değerini arttırmaktadır.

Eser, Ebû Saîd'in tahta çıkışı, Horasan'da vücut bulan huzursuzluklar, vezirlerin çekişmesi ve Reşidüddin'in ölümü hakkında ciddi oranda yararlandığımız bilgiler barındırmaktadır. Bu bilgilerden başka, emirlerin Emir Çoban ve Ebû Saîd'e karşı başlattığı ayaklanmalar, Emir Temürtaş'ın Anadolu'daki isyanı ve Çobanlılar ile Sultan'ın çatışmaları hakkında kısa fakat ehemmiyetli kayıtlara rastlamaktayız.

Tarih-i Güzide'nin Edward Browne ve Abdül-Hüseyn Nevaî tarafından yapılmış iki adet neşri mevcuttur. Ayrıca eserin Edward Browne tarafından hazırlanmış neşri

⁹ Biz bu eserin Abdülcelil Işık tarafından Ebû Saîd ile alakalı kısımlarının tercümesinden yararlandık. Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebrû'nun Zeyl-i Cami'üt-Tevârih-i Reşidî'sinde Sultan Olcâytu ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.

¹⁰ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfi", *DİA*, C.XV, 1997, s.454-455; Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları...*, s. 312.

İngilizceye de tercüme edilmiştir. Biz bu eserin, Edward Browne tarafından hazırlanmış neşrinin İngilizce tercümesinden istifade ettik¹¹.

1.4.4. Nüzhetü'l-Kulûb

Hamdullah Müstevfî'nin 1339-1340 yıllarında tamamladığı kozmografya ve coğrafyaya dair eseridir. Bu eser, kozmografya hakkında bir giriş, üç esas bölüm ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Birinci bölümde mineraller, bitkiler ve hayvanlar hakkında bilgiler mevcuttur. İkinci bölümde ise insan anatomisi, ahlâkı ve meleklerden bahsedilmektedir.

Eserin bizi ilgilendiren kısmı ise üçüncü bölümüdür. Bu bölüm, İlhanlıların hâkim oldukları coğrafyalardaki siyasi, ticari ve iktisadi durumları ile ilgili yegâne kaynaktır. Ayrıca 1336 yılına ait verilen İlhanlı bütçesi ile Ebû Saîd'in öldüğü tarihlerdeki İlhanlı sınırları hakkında eşsiz bilgiler mevcuttur. Ayrıca Ebû Saîd'in ölümünden sonra meydana gelen karışıklıkların sebep olduğu ekonomik çöküntü, son derece ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Biz bu eserin, G. Le Strange tarafından hazırlanan İngilizce tercümesinden yararlandık¹².

1.4.5. Ravzatü's-Safâ

Timur dönemi tarihçilerinden Muhammed Mîrhând bin Burhanü'ddin Havendşah bin Kemalüddin Mahmûd-i Herevî'nin, kısaca tanınan adıyla Mirhând'ın eseridir¹³. Toplam yedi ciltten oluşan Ravzatü's-Safâ'nın yedinci cildi, müellifin ölümünden sonra torunu Hândmîr tarafından yazılarak esere eklenmiştir. Konumuzu ihtiva eden Ebû Saîd dönemine ait olan olaylar, Hâfız-ı Ebrû'nun Zeyl-i Camiu't-Tevârîh adlı eserinden aktarılmıştır. Ancak bu durum eserin önemini azaltmamakta, bilhassa Hafız-ı Ebru'nun aktarımlarını kontrol etmek açısından ehemmiyet taşımaktadır. Biz bu eserin Cemşid Kiyanfer tarafından yapılmış Farsça neşrinden faydalandık¹⁴.

¹¹ Hamdullah Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, Edward G. Browne (Trans. Raynolds Nicholson), London 1913.

¹² Mustawfî Qazvinî, *Nuzhat al-Qulûb*, (Trans. G. Le Strange), E.J.W. Gibb Memorial Series: XXIII, Luzac & Co., London 1919.

¹³ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Aka, "Mirhand", *DİA*, C.XXX, 2005, s.156-157; Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları...*, s. 398.

¹⁴ Muhammed bin Hâvendşâh Mirhand, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, (Tashih: Cemşid Kiyanfer), C.V. Enşarat-i Esatir, Tahran 1335.

1.4.6. Müsameretü'l-Ahbâr

Tam adı “Müsameretü'l-Ahbâr ve Müsayeretü'l-Ahyâr” olan ve Kerîmüddin Mahmud Aksarayî'nin tarafından kaleme alınan meşhur kroniktir¹⁵. 1323 yılında tamamlanan bu eser, Ebû Saîd'in Anadolu Valisi olarak görevlendirdiği Emir Temürtaş'a ithaf edilmiştir. Kitap dört bölümden oluşmakla birlikte, dördüncü bölümü konumuz açısından önemli bilgiler vermektedir.

Emir Çoban'ın oğlu Temürtaş ve onun Anadolu'daki faaliyetleri hakkında çok önemli bilgiler barındıran eser, Ebû Saîd döneminde bu bölgede meydana gelen gelişmeleri takip edebilmemiz açısından büyük önem taşımaktadır. Temürtaş'ın mehdî iddiasıyla hareket ederek İlhanlı merkezine başkaldırısı ve Emir Çoban'ın bu isyanı bastırmak için Anadolu'ya gidişi hakkında çok kıymetli kayıtlar bulunmaktadır. Biz çalışmamızda, bu eserin Mürsel Öztürk tarafından hazırlanmış Türkçe tercümesinden faydalandık¹⁶.

1.4.7. Menâkıbü'l-Ârifîn

Ahmed Eflakî tarafından kaleme alınan, Mevlana Celaleddin-i Rûmî ile oğulları ve Mevlevilik hakkında önemli kayıtlar içeren kaynaktır¹⁷. Aksarayî'nin eserinden sonra Ebû Saîd döneminde Anadolu hakkındaki en önemli malûmatı Menakıbü'l-Arifîn'den öğrenmekteyiz. İlhanlıların hükmettikleri Anadolu topraklarının dini, siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarıyla ilgili olarak başvurduğumuz önemli eserler arasındadır.

Bu eser, İlhanlı valilerinin Anadolu'daki faaliyetleri, Türkmen beylerinin Moğollara karşı tutumları, Konya ve çevresinin Ebû Saîd zamanındaki durumu hakkında eşsiz bilgiler barındırmaktadır. Bilhassa Temürtaş'ın Anadolu'daki isyanı, Emir Çoban'ın Anadolu'daki faaliyetleri hakkında sıkça başvurduğumuz kaynak konumundadır. Biz tezimizde bu eserin Tahsin Yazıcı tarafından hazırlanmış tercümesinden yararlandık¹⁸.

1.4.8. Târîh-i Şeyh Üveys

Ebû Bekir Kutbî el-Ehrî'nin telifi olan bu eser, Ebû Saîd hakkında kısa fakat çok önemli kayıtlar ihtiva etmektedir. Han'ın tahta çıkışından başlayarak ilk faaliyetleri, emirlerin isyanı ve meydana gelen savaşlar hakkında ehemmiyetli bilgiler bulunmaktadır.

¹⁵ İsmail Aka, “Aksarayî”, *DİA*, C.II, 1989, s. 293.

¹⁶ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.

¹⁷ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, “Ahmed Eflakî”, *DİA*, C.II, 1989, s. 62.

¹⁸ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), C.I-II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953.

Emir Çoban ve çocuklarının İlhanlı Devleti'ni kontrol altına almalarını, Ebû Saîd'in Çobanlılara karşı tavrının değişmesini ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır.

Bu bilgilerden başka, Çobanlıların diğer devlet adamları üzerindeki baskıları, kendilerine yakın isimleri devlet kadrolarına yerleştirmeleri ve İlhanlı hazinesine verdikleri zararlar hakkında diğer kaynaklarda rastlanmayan bilgiler Târîh-i Şeyh Üveys'te bulunmaktadır. Aynı zamanda Ebû Saîd'in Çobanlılara karşı başlattığı iktidar savaşının sebepleri, savaşın gidişatı ve sonucu hakkında da çok değerli kayıtlar mevcuttur. İktidarın Ebû Saîd tarafından ele geçirilmesinden sonra İran ve Azerbaycan bölgelerinde meydana gelen değişimler hakkında da verdiği enteresan bilgiler ile başvurduğumuz önemli kaynaklar arasındadır. Biz tezimizde bu eserin, J. Baptist van Loon tarafından yapılan İngilizce çevirisinden istifade ettik¹⁹.

1.4.9. Nihâyetü'l-İreb

Tam ismi “Nihayetü'l-İreb Fi Fünûn-ül Edeb” olan eserin müellifinin adı Ebû'l Abbas el-Nüveyrî'dir (ö. 1333)²⁰. Nüveyrî, Memlûk sultanı Melik el-Nasır zamanında yaşamış önde gelen tarihçi ve devlet adamlarındandır. Telif ettiği bu eser Arapça olup beş ana bölümden oluşmaktadır. Tarih ile ilgili bilgilerin verildiği beşinci bölümde Memlûk tarihinin yanında kısa da olsa İlhanlılar ile ilgili bilgiler verilmektedir.

İbrahim Şemsüddin tarafından hazırlanan ve 2004 yılında Beyrut'ta yayımlanan nüshasına ait otuz ikinci ve otuz üçüncü ciltlerinde konumuzu ilgilendiren önemli kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan ilki, Emir Sevinç'in Emir Çoban tarafından öldürüldüğünü kesin bir dille beyan ettiğinden nazarımızda dikkate şayandır. Eserin muhtevasında konumuzu ilgilendiren bir diğer husus, Emir Çoban ve Ebû Saîd'e karşı emirlerin başlattıkları ayaklanma ile ilgilidir. Emir İrencin ve Kurmuşî'nin, Sultan'ın ricası ve desteğiyle ayaklandıklarını iddia eden enteresan bilgilere bu ciltlerde yer verilmiştir. Biz bu eserin İbrahim Şemsüddin tarafından hazırlanan neşrinden faydalandık²¹.

¹⁹ Ebu Bekr Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, Door. Johannes Baptist Van Loon, Gravenhage: Uitgeverij Excelsior 1954.

²⁰ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Nüveyrî”, *DİA*, C.XXXIII, 2007, s. 304-306.

²¹ Şihabüddin Ahmed bin Abdülvehhâb en Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûnü'l-Edeb*, (Tahkik: İbrahim Şemsüddin), C. XXXII-XXXIII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

1.4.10. İbn Battuta Seyahatnâmesi

Ortaçağ'ın en büyük Müslüman seyyahı olan İbn Battuta'nın "Tuhfetü'l Nüzzâr fi Garâibi'l Emsâr ve Acâibi'l Efsâr" adıyla kaleme aldığı seyahatnâmesidir²². Seyahat ettiği yerler arasında İlhanlı Devleti'ne ait topraklar olması ve zamanının Ebû Saîd'in saltanat yıllarına denk gelmesiyle önemli bir eser konumundadır.

İbn Battuta, Bağdat'a yaptığı bir seyahat esnasında Ebû Saîd ve maiyetini yakından görmüş ve gördüklerini ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Bunun yanında Ebû Saîd'in Dimaşk Hoca'yı ortadan kaldırması, Bağdat Hatun hadisesi ve Emir Çoban'ın düşüşü hakkında önemli kayıtları bünyesinde barındırmaktadır. Tezimizde bu eserin A. Sait Aykut tarafından yapılmış Türkçe tercümesinden yararlandık²³.

1.4.11. Takvîmü'l-Buldân

Ebû'l Fidâ'nın telifi olan ünlü coğrafya kitabıdır²⁴. Anadolu, İran, Irak ve çevre bölgeler hakkında hem coğrafi hem de iktisadi bilgiler vermektedir. Bu zamanda mevcut olan şehirler, köyler ve diğer yerleşimlerin tespiti konusunda önemli bilgilere rastlanılmaktadır. Aynı zamanda bu yerleşim yerlerine ait yollar, ticaret yolları ve diğer unsurlar hakkında eşine az rastlanır bilgileri barındırmaktadır. Eser, "Ebû'l-Fidâ Coğrafyası" adıyla 2017'de Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Biz de çalışmamızda Ramazan Şeşen'in hazırladığı tercümeden istifade ettik²⁵.

1.5. ARAŞTIRMALAR

Çalışmamızda kullandığımız ana kaynakların yanında, İlhanlılar ve çevresi hakkında günümüzde veya günümüze yakın devrelerde yapılmış çalışmalardan da önemli oranda yararlandık. Konumuzu ihtiva eden İlhanlılar dönemi ile ilgili ortaya konan araştırma eserlerin başında, Bertold Spuler'in "İran Moğolları" adlı çalışması gelmektedir. Spuler eserinde, İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen evreyi toplu bir

²² Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Sait Aykut, "İbn Battuta", *DİA*, C.XIX, 1999, s. 361-368.

²³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

²⁴ Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları...*, s. 213.

²⁵ Ebû'l-Fida, *Ebû'l-Fida Coğrafyası (Takvîmü'l-Büldan)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

biçimde ele almış ve okuyucularının hizmetine sunmuştur. 2017 yılında Abdülkadir Yuvalı tarafından tarih çevrelerine tanıtılan “İlhanlı Tarihi”, İran Moğolları’ndan başka başvurabileceğimiz bir eser niteliği taşımaktadır. Ancak iki eser de genel bir İlhanlı tarihi olduğundan Ebû Saîd’e ait bilgiler yeterli düzeyde değildir.

Faruk Sümer’in kaleme aldığı “Anadolu’da Moğollar” isimli kapsamlı makalesi, Ebû Saîd Bahadır Han zamanında Anadolu’da meydana gelen olaylar hakkında başvurduğumuz çalışmalardandır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın Emir Çoban ve oğlu Temürtaş’ın faaliyetlerini içeren makalesi de faydalandığımız temel eserlerdendir. P. Wittek, W. Barthold, W. Hinz ve Z.V. Togan’ın İlhanlı Devleti’nin iktisadi tarihiyle ilgili yaptığı çalışmalar özellikle Ebû Saîd dönemindeki iktisadî hayatı anlamamız açısından çok önemli bir yere sahiptir. Yapı Kredi yayımlarının hazırladığı “Ak Akçe”, yararlandığımız başlıca kaynaklardandır.

Tezimizi hazırlarken, ülkemizde yapılmış diğer akademik çalışmalardan da oldukça faydalandık. Bu çalışmaların başında ise, temel çalışma olarak kullandığımız Hüseyin Peyrovi Milani tarafından 1971 tarihinde hazırlanmış “Ebu Said Bahadır Han” isimli doktora tezi gelmektedir. Faruk Sümer’in danışmanlığında hazırlanan bu tez, Ebû Saîd dönemiyle ilgili hâlihazırda bulunan en önemli eser niteliği taşımaktadır. Cem Tuysuz’un “İlhanlılar Döneminde Çobanoğulları (Sulduslar)” başlıklı doktora tezi ise, Ebû Saîd dönemine damgasını vurmuş Emir Çoban ve ailesinin hayatı ve faaliyetleri ile alakalı başvurduğumuz önemli çalışmalar arasındadır. Yine Ankhbayar Danuu’nun “İlhanlı Devleti’nde Vezaret” başlıklı doktora tezi, İlhanlı döneminde vezaret makamı ve vezirlerin faaliyetleri hakkında yapılmış tek çalışmadır. Bilhassa Ebû Saîd döneminde vezirlik makamında bulunan isimlerin faaliyetleri hakkındaki kısımlardan büyük ölçüde yararlandık.

Bahsettiğimiz bu çalışmalardan başka istifade ettiğimiz birçok eser de mevcuttur. Ancak Ebû Saîd dönemine dair yapılmış çalışmalar oldukça az olmakla birlikte, mezkûr Han hakkında da bilgiler oldukça kısıtlıdır. Biz yapılmış çalışmalar içerisinde, Ebû Saîd Bahadır Han hakkında bulabildiğimiz her bilgiyi değerlendirmeye çalıştık. Ancak bu bilgilerden birçoğu diğer kaynaklarda da tekrar edilmekle birlikte, yukarıda saydığımız çalışmalar konumuzu ihtiva eden döneme ışık tutan cinsten olmasıyla nazarımızda büyük önem taşır. Spesifik olarak Ebû Saîd Bahadır Han ile alakalı yapılmış çalışmalar arasında H.P. Milâni’nin bahsettiğimiz çalışmasından başka Kemal Ramazan Haykıran’ın “İlhanlı

Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu" isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışma, Milâni'den sonra Ebû Saîd dönemiyle alakalı günümüze en yakın tarihte yapılmış çalışma olması ve içerdiği bilgiler ile nazarımızda büyük önem taşımaktadır.

2. EBÛ SAÎD BAHADIR HAN DÖNEMİNE KADAR İLHANLI TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Cengiz Han, Moğol ve Türk boylarını tek bayrak altında topladıktan sonra karşısına çıkan bütün siyasi teşekkülleri bir bir ortadan kaldırdı ve devasa bir alana hükmetti. Moğolların hükmettikleri topraklar arasında yer alan Horasan, İran ve Azerbaycan bölgelerinin yönetimi, Mengü Han'ın (1251-1260) tahta geçişiyle kardeşi Hülegü'ye bırakıldı²⁶.

Emri altına aldığı Moğol kuvvetleriyle, hükmetmekle görevlendirildiği bölgeye 1253 yılında hareket eden Hülegü, yoluna çıkan Batınîleri ve Abbasî Halifeliği'ni yok ettikten sonra Azerbaycan'ı merkez olarak belirledi. Bu bölgede Suriye'ye kadar olan toprakları kontrolü altına almak için faaliyetler yürüten Hülegü'nün kuvvetleri, Memlûklere karşı küçük başarılar kazansalar da Ayn Calût'ta alınan yenilgi neticesinde duraksamak zorunda kaldılar. Memlûklere karşı alınan bu yenilgiden sonra Suriye'de kalıcı olamayan Moğol kuvvetleri Azerbaycan'a geri çekildiler²⁷.

Hülegü, tüm bu faaliyetleri esnasında merkez olarak belirlediği Azerbaycan bölgesinde Meraga başkent olmak üzere İlhanlı Devleti'nin temellerini atmaya, tabi devletlere valiler atayarak merkezi otoritesini İran, Azerbaycan, Anadolu ve Kafkasya'da yerleştirmeye yönelik çalışmalar yürüttü. Hülegü'nün 1265 yılında ölümünün ardından İlhanlı tahtına oğlu Abaka Han (1265-1282) geçti. Anadolu'da meydana gelen olaylar dışında iç siyasette sakin bir dönem geçiren İlhanlılar, dış siyasette ise oldukça hareketliydi. Memlûkler ve Altın Orda saldırılarıyla boğuşan Abaka, babasının başlattığı merkezileşme çalışmalarına devam etti²⁸.

Abaka'nın ölümünün ardından İlhanlı Devleti, karışıklıklar evresine girmeye başladı. Müslüman olan Ahmet Teküder'in (1282-1284) tahta geçişiyle birlikte, iç ve dış

²⁶ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994, s. 54.

²⁷ Hülegü Han'ın askeri seferleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 138-188.

²⁸ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 227.

siyasette değişkenlik baş gösterdi. Memlûkler ve Altın Orda ile dostane ilişkiler hedefleyen Ahmed Teküder beklediği karşılığı bulamadı. Dış ilişkilerde başarısız bir siyaset sergileyen Ahmed Teküder, henüz İslâm'ı kabul etmemiş ve Moğol geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kesimler tarafından tahttan indirildi²⁹.

Ahmed Teküder'in yerine İlhanlı tahtına oturan Argun Han'ın (1284-1291) devri, İlhanlılarda iç huzursuzlukların baş gösterdiği bir evre görünümündeydi. Devlet adamlarının keyfi tutumları, adaletsiz vergi politikaları neticesinde halk zor günler geçirdiği gibi, bu uygulamalar Moğollara karşı hâlihazırda olan düşmanlığın artmasına sebebiyet verdi. Argun Han zamanında iyiden iyiye hissedilen karışıklık evresi, onun 1291 yılındaki ölümüne kadar artmaya devam etti³⁰.

1291 yılında Argun Han'ın ölümünün ardından Geyhatu (1291-1295) İlhanlı tahtına oturdu. O, savurganlık derecesinde cömertliğiyle tanınan, eğlence ve içkiye düşkünlüğüyle bilinen bir şahsiyete sahipti. Hem ahlakî yönden zayıflığı hem de devlet meselelerindeki kabiliyetsizliği, İlhanlı Devleti'ni derinden sarsan olumsuzluklara sebebiyet verdi. Bu olumsuzlukların başında ise ekonomide meydana gelen çöküntü gelmekteydi. Tertip edilen eğlence meclislerinde devlet adamlarına dağıttığı, müsrifliğinin bir göstergesi olan hediyeler, devlet hazinesinin boşalmasına neden oldu³¹.

Geyhatu Han zamanında vezirlik görevini yürüten Sadreddin Zencanî, hâlihazırda bulunan otorite boşluğunu değerlendirerek büyük bir kudret sahibi oldu. Ekonomik problemlerin halledilmesi için sonuçları vahim olacak olan tedbirler alan Zencanî, durumu içinden çıkılmaz bir noktaya getirdi. Onun döneminde tedavüle koyulan "Çav" isimli kâğıt para, iktisadî ve ticarî anlamda bozuklukların daha da artmasına neden oldu. Ticaret, tarım ve zanaat durma noktasına geldi, şehirler ve köyler boşaldı; zaten zor durumda olan halk daha da zor duruma düştü³².

Yaşanan ekonomik sıkıntıların yanında siyasi buhranlar da Geyhatu devrine damga vuran gelişmeler arasındadır. Önde gelen Moğol noyanları³³ arasında üstünlük

²⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1957, s. 90-92.

³⁰ *Ibid*, s. 94-98.

³¹ *Ibid*, s.100.

³² Karl Jahn, "İran'da Kağıt Para", (Çev. Mehmet Altay Köymen), *Bulleten*, C.XXIII-XXIV, 1942, s. 269-309; Kansu Ekici, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtü ve Zamanı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2012, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, s. 56-60.

³³ Noyan, Moęollarda yüksek rütbeli askerî komutanlara verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 154-162.

mücadeleleri giderek artmış, devam eden bu savaşlar neticesinde huzur ve güven ortamı kaybolmuştur. Tüm bu olumsuzluklardan sonra Geyhatu tahtı terk etmiş, İlhanlı şehzadelerinden Baydu ve Gazan (1295-1304) arasında yaşanan taht mücadelesinden Gazan galip çıkmış ve İlhanlı tahtına oturmuştur³⁴.

Gazan Han, henüz şehzadeliğinde Geyhatu ve selefleri devrinde yaşanan aksaklıklara şahit olmuş ve bozulan devlet mekanizmalarını iyi tahlil etmiştir. Yaptığı bu tahliller sonucunda siyasi, iktisadi ve askeri reformlar yapmanın zaruri olduğunu görerek çalışmalara başlamıştır. Devlet kurumlarını merkezileştirmek, her yönden güçlü bir yönetim kadrosu oluşturmak maksadıyla giriştiği bu atılımlar ile adeta devleti yeni baştan kurmaya çalışmıştır³⁵.

Gazan Han, saltanatının ilk yıllarında devlet idaresi ile alakalı olarak kayıt tutma ve arşivleme sisteminin tanzimini zaruri görerek, bu alanda reformlar yaptı. Bu sayede hem devlet merkezinde hem de eyaletlerde vergi gelirleri ve vergi mükelleflerinin kayıtları tutuldu, aynı zamanda saklandı. Toprak mülkiyetiyle ilgili olarak çalışmalar yapılarak, selefleri devrinde toprak sahiplerinin yaşadıkları mağduriyetler büyük ölçüde giderildi. Ayrıca İlhan ailesi başta olmak üzere önde gelen ailelerin gelirleri de kayıt altına alınarak, önceki dönemlerde ortaya çıkan yolsuzlukların da önlenmesi amaçlandı³⁶.

Bahsedilen bu yolsuzluklar neticesinde çökmüş durumda olan ekonominin de düzeltilmesi için çalışmalar yapan Gazan'ın emriyle devlet hazinesi kuruldu. Hazineye giren vergi miktarının artırılması için yeni kaynaklar bulundu ve var olanlar iyileştirildi. Vergi toplamada karşılaşılan güçlüklerin giderilmesi ve halktan haksız vergi talep edenlerin engellenmesi için adımlar atılarak, iltizam usulüne de son verildi. Vergi memurları merkezden denetlenerek, halkın karşılaşılabileceği olumsuzluklar giderilmeye çalışıldı. Selefleri döneminde meydana gelen ekonomik buhran ve iç savaşlar neticesinde ortaya çıkan çapul ve yağma olayları büyük ölçüde engellendi³⁷. Bunların dışında askeri

³⁴ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 103-109; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s.253-256.

³⁵ *Ibid*, s. 262.

³⁶ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları...*, s. 263-269.

³⁷ *Ibid*, s. 285-291.

anlamda düzenlemelerde de bulunan Gazan, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması konusunda tedbirler alarak, hazine üzerindeki yükü hafifletti³⁸.

Mali alanda yapılan bu reformlar içerisinde para politikaları da hayati önem taşımaktadır. Gazan'dan önce basılan paraların değeri, basıldıkları bölgelere göre farklılık gösterdiğinden karmaşık bir durum mevcuttu. Henüz Abaka Han döneminde başlayan ekonomik sıkıntılar, para değerinin azalmasına sebep olmuş ve halefleri döneminde de bu durum artarak devam etmişti. Bu durumun engellenmesi için devlet tarafından kontrol edilen darphanelerin kurulması, ortak özelliklere sahip sikkelerin basılması ve kalpazanlığın engellenmesi için kanunlar yürürlüğe konuldu³⁹.

Gazan Han'ın başlattığı önemli reformlardan bir diğeri de iç savaşlar, yağmalar ve diğer sebeplerle harap olmuş şehirlerin imarı ile ilgili olanlardır. Bu duruma maruz kalan yerleşim yerlerinin imarına önem veren Han, ilgili düzenlemelerin hayata geçirilmesi için büyük çaba sarf etti. Yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına da öncülük edildi ve "Gazaniyye" ya da "Şenb-i Gazan" adıyla bilinen bir yerleşim yeri kuruldu⁴⁰.

Gazan Han'ın uygulamaya çalıştığı bu düzenlemeler, var olan kötü durumu değiştirmek için gerekli etkiyi göstermediği gibi etkisiz de kalmadı. Devlet hazinesine giren miktar vergi düzenlemeleri ile birlikte kısmen arttırılmakla birlikte, iç savaşlar ve huzursuzluklar neticesinde yerlerini terk eden halkın bir kısmı topraklarına geri dönebildi. Yapılan bu reformlar İlhanlı topraklarının her noktasında aynı etkiyi gösteremedi. Azerbaycan, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem'de istenilene yakın bir sonuca ulaşılsa da geriye kalan bölgelerde karışıklıklar bir türlü önlenememiştir⁴¹.

Reformların kısmi başarısızlığındaki en büyük etkenlerden biri, İlhanlı bürokratlarının Gazan Han'ın seleflerinden beri alışlagelmiş hareketleri idi. Yapılmak istenen değişimin ne denli gerekli olduğunu kavrayamayan bir kısım devlet adamları, Gazan'ın emirlerine direndi. Han, Vezir Reşidüddin Fazlullah ve Sadeddin Saveci gibi döneme damgasını vurmuş isimlerin şahsında devam eden reform arzusu, diğer bürokratlarda karşılık bulamamıştır. Bu bürokratların şahsi menfaatleri uğruna reddettikleri değişim, reformların başarısızlığındaki en büyük etkendir. Bunun dışında reformların

³⁸ Mustafa Uyar, "Gazan Han'ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu", *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne; Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2011, s.278-280.

³⁹ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları...*, s. 274-284.

⁴⁰ *Ibid*, s.302-303.

⁴¹ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları...*, s. 355-356.

gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan para kaynağına ulaşamaması ayrı bir sebebi teşkil etmektedir⁴².

Gazan Han'ın 1304 yılında ölümüyle birlikte varisi olarak ilan ettiği kardeşi Ölceytü 19 Temmuz 1304'te İlhanlı tahtına oturdu. Ağabeyi'nden yetenekli devlet adamları, birçok açıdan merkezileşmiş ve müesseseseleşmiş bir devlet mekanizması devralan Han, vakit kaybetmeden idari çalışmalara başladı. Askeri idarenin başına Emir Kutluk Şah getirilirken, sivil idarenin üst noktasını ihtiva eden vezirlik makamı ise Reşidüddin ve Sadeddin Saveci arasında paylaştırıldı. Böylece Türk-Moğol asıllı emirlerin çoğunlukta olduğu askeri idare ile Fars kökenlilerin çoğunlukta olduğu siyasi ve ekonomik idare arasında denge kurulmuş oldu⁴³.

Devlet idaresindeki çeşitli atamaların yapılmasının ardından, iç meselelerin çözümüne yönelik adımlar atılmaya başlandı. İç meselelerden ilki, Anadolu'da meydana gelen karışıklıklardı. Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi bir yaptırımının kalmadığı bu evrede Türk Beylikleri oldukça etkindi. Bu beylikler Moğol otoritesini kabul etmiyor, yakaladıkları ilk fırsatta bağımsız hareket ediyorlardı. Önceki dönemlerde Anadolu'da uygulamak istedikleri politikaları Selçuklu Sultanları vasıtasıyla gerçekleştiren İlhanlıların artık böyle bir seçenekleri yoktu. Anadolu'nun idaresi İlhanlı merkezinden atanan valiler tarafından sağlanmaktaydı. Bu valiler de Anadolu halkına zulmediyor, haksız vergiler ve cinayetlerle hâkimiyetlerini temin etmeyi seçiyorlardı. İleride değinecek olduğumuz Anadolu valiliğine atanan isimlerden olan Emir İreçin'in faaliyetleri, bu konudaki önemli örneklerden biridir⁴⁴.

Ölceytü Han devrinde vuku bulan bir diğer iç mesele ise Herat ve çevresinde meydana geldi. Mezkûr şehrin hâkimi olan Melik Fahreddin, Ölceytü'nün cülus törenine temsilci göndermediği gibi kendisine itaat etmedi. Bunun üzerine İlhanlı kuvvetleri saldırıya geçerek bölgeyi kontrol altına aldı. Şehrin ele geçirilmesinin ardından, 1312 yılında Horasan hudutlarında beliren Çağatay tehlikesine kadar bölgede sükûnet hâkim oldu⁴⁵.

⁴² *Ibid*, s.357-358.

⁴³ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX, Sayı: 31, Ankara 2000, s. 29.

⁴⁴ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 277.

⁴⁵ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 123-124.

1313 yılına gelindiğinde Çağatay hanı İsen Buka, Kebek ve Yesavur isimli iki Çağatay şehzadesini güçlü bir orduyla Horasan'a gönderdi. Horasan'da yağma ve yıkım yaratan bu ordu, İlhanlı kuvvetlerini bertaraf ettikten sonra Seyhun Nehri'ne doğru çekildi. Bu saldırıdan iki yıl sonra tekrar saldırıya geçen Çağataylılar, bir önceki saldırılarında olduğu gibi çeşitli yağma ve katliamlarda bulundular⁴⁶.

Horasan'da bahsettiğimiz gelişmeler yaşanırken, Anadolu'da da başta Karamanoğlu Beyliği olmak üzere Türkmenler, Moğol idaresine karşı mücadele başlattılar. Emir İreñcin'in Anadolu'da uyguladığı politikaların ve Ölceytü'nün bu durumu görmezden gelmesinin sebeplerini teşkil ettiği bu ayaklanma, Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyetini oldukça sarstı. Ölceytü, 1314 yılında Emir Çoban'ı güçlü bir orduyla Anadolu'ya yollayarak isyanı bastırdı ve otoritesini temin etmiş oldu⁴⁷.

İlhanlı topraklarının sorunlu bölgelerinde hâkimiyet kurma çalışmalarını sürdüren Ölceytü, ağabeyi zamanında başlatılan imar politikalarının devamına da önem verdi. Bu politikaların bir ürünü olarak Sultaniye şehri inşa edildi. İçerisine göz alıcı bir saray, camiler, medreseler, hanlar, pazarlar ve dükkânlar inşa ettirilen Sultaniye şehri, dönemin adeta parlayan bir yıldızı konumunda olan Tebriz'den hiç de geri kalmıyordu. Kısa süre içerisinde dönemin en önemli yerleşim, ticaret ve kültür merkezlerinden biri haline getirildi⁴⁸.

Ölceytü devrinde yaşanan değişim ve yenilik, imar politikaları ile sınırlı kalmadı. Dinî inanışları yönünden oldukça karmaşık bir dönem geçiren Han, Hristiyan bir anneden doğmuş ve Nicholas adı ile vaftiz edilmişti⁴⁹. Belli bir yaşa kadar Budist geleneklerine uygun bir şekilde yetiştirildikten sonra Horasan valiliği döneminde Müslüman oldu ve Hanefî mezhebini seçti. Son derece değişken olan dinî hayatı içerisinde dinlere ve mezheplere oldukça ilgi duymaktaydı⁵⁰.

Han'ın mezheplere karşı olan bu ilgisi, Şia mezhebine geçişiyle zirve noktasına ulaştı. Hazırlattığı fermanlar ile önde gelen devlet adamlarını da bu mezhebe davet ederek

⁴⁶ Ömer Subaşı, "Horâsân'da Siyasî Hayat ve Şehzade Yesâvur İsyanı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.V, Sayı: 1, 2016, s. 280.

⁴⁷ Hasan Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 52, 2014, s. 97-98.

⁴⁸ Donald N. Wilber, *The Architecture of Islamic Iran; The Il Khanid Period*, Princeton University Press, New York 1955, s.24-26.

⁴⁹ Hanifi Şahin, "Sebepler ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şiiliği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 64, 2012, s. 117.

⁵⁰ Hanifi Şahin, "Sebepler ve Sonuçları Bakımından...", s. 117.

İlhanlı ülkesinde okunacak hutbeler ve ezan Şia inancına uygun olarak değiştirildi. Bununla da sınırlı kalmayan Ölceytü, 1310 yılı itibariyle darp edilen sikkelerin de bu mezhebe göre düzenlenmesini emretti. Bu gibi değişim ve düzenlemelerle Şiilik, İlhanlı Devleti'nin resmi mezhebi haline gelerek oldukça güçlendi. Ancak bu durum mezhep çatışmalarını körükledi ve Sünnîlerin İlhanlı yönetimine büyük oranda kızgınlık duymalarına sebep oldu⁵¹.

Ölceytü döneminde takip edilen politikalar ve gerçekleşen vakaları anlattıktan sonra, bir değerlendirme yapmak icap eder. Ağabeyi Gazan tarafından uygulamaya konan reformların takipçisi olması vasiyetini alan Ölceytü, tahta geçtiği ilk yıllarda bu vasiyeti yerine getirebilecek bir hükümdar görüntüsü vermiştir. Ancak Gazan Han kadar yetenekli bir hükümdar olmaması, gerçekleştirilen reformların beklenen neticeyi vermemesindeki büyük etkenlerden biridir. Bununla beraber 1307'de Gilân'a ve 1312'de Memlûklere karşı başlatılan taarruzlar da kaynakların boşa harcandığı birer macera görünümündedir. Başarıyla sonuçlanmayan bu seferler, zaten zor durumda olan İlhanlı ekonomisinin büyük oranda zarar görmesine neden olmuştur.

İzlediği dinî politikalar sonucunda Sünnîleri kızdırmış, Şii ve Sünnî mezheplerine mensup devlet adamları arasında bir hâkimiyet kavgasına sebebiyet vermiştir. Mezhep çatışmalarının bürokraside yarattığı etkinin olumsuz sonuçlar doğurması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum, Gazan Han'ın oluşturmaya çalıştığı huzur ve güven ortamını olumsuz yönde etkilemiş ve reformların istenilen noktaya ulaşamamasında da önemli oranda etki yaratmıştır.

Sonraki dönemlerde Horasan sınırında beliren Çağatay tehlikesi ve akabindeki saldırılar, ilk başlarda durdurulduysa da istenilen düzeyde önlenememiştir. Mezkûr devlete mensup emirlerin Horasan'a yaptıkları taarruzlar bölgede büyük bir yıkıma sebep olmuştu. Ayrıca Ölceytü'nün son dönemlerinde bir dış mesele olarak görülen bu olaylar, Yesavur'un İlhanlı tarafına geçmesi ve Han'ın bunu onaylamasıyla bir iç meseleye dönüştü. Ancak oğlu Ebû Saîd zamanında hallolacak olan bu mesele, tıpkı önceki zamanlarda olduğu gibi Horasan halkına yıkım ve yağmadan başka bir şey getirmeyecektir.

Ölceytü Han'ın, oğluna miras bıraktığı sorunlardan bir diğeri ise vezirler arasındaki mücadeledir. Taceddin Alishah, Han'ın emriyle vezirliğe ortak edilince Reşidüddin ve Sadeddin Savecî arasında bir çekişme vuku buldu ve meydana gelen bu çekişme

⁵¹ *Ibid*, s. 123-124.

sonucunda Sadeddin Savecî idam edildi⁵². Sadeddin'in idamından sonra bu makam, Reşidüddin ve Alişah arasında paylaştırıldı ve oğlu Ebû Saîd'in saltanatında önemli sorunlar yaşayacak olan bu ikilinin hikâyesi de başlamış oldu⁵³.

Özetle oğluna pek de parlak olmayan bir miras bırakan Ölceytü, hem kendinin hem de devletin enerjisini farklı noktalara yönlendirdi. Ağabeyi Gazan Han'ın yıkılmakta olan bu devleti ne denli ayakta tutmaya çalıştığını tam anlamıyla anlayamadı. Reformlarla ulaşılmaya çalışılan huzur ve güven ortamının uzağında kalındı. Emirler arasındaki üstünlük mücadeleleri, ekonomik sıkıntılar ve devlet adamları arasındaki çekişmeler, Ebû Saîd devrinin de en önemli sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁵² Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s.125.

⁵³ *Ibid*, s.125.

BÖLÜM I

EBÛ SAİD BAHADIR HAN'IN TAHTA GEÇİŞİ VE İLK FAALİYETLERİ

1.1. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Şehzadelîği ve Tahta Geçişİ

1.1.1. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Şehzadelîği

Ölceytü Han'ın oğlu ve İlhanlı tahtının varisi Ebû Saîd, 8 Zilkade 704 (3 Haziran 1305) tarihinde Ölceytü Han'ın dördüncü eşi Hacı Hatun'dan Ucan'da dünyaya geldi¹. Doğduktan kısa bir süre sonra devrin icaplarına uygun olarak İlhanlı Devleti'nin önde gelen komutanlarından Uygur asıllı Sevinç Aka onun atabeyliğine atandı².

Ölceytü Han, Şehzade Ebû Saîd'in yetişmesine büyük önem veriyor ve eğitimini yakından takip ediyordu. Emîr Sevinç Aka da üzerine yüklenen bu sorumluluğu hakkıyla yerine getirecek bir şahsiyetti. Zira o, İlhanlı Devleti'nde önemli vazifelerde bulunmuş, büyük başarılarla imza atmıştı ve Ölceytü Han'a sadakatle bağlıydı. Şehzade Ebû Saîd, henüz beş yaşına bastığında Ölceytü Han Emîr Sevinç'e, oğluna ata binmeyi öğretmesini emretti. Böylece genç şehzade tahta çıkacağı güne hazırlanmaya başladı³.

Bu sıralarda İlhanlı Devleti iç karışıklıklarla mücadele ediyordu. Bunlardan en can sıkıcı Horasan ve Mazenderan civarında Çağatay şehzadelerinin ortaya çıkardığı sorunlardı. Ölceytü Han bu sorunlara bir türlü kesin çözüm üretememiş ve karışıklığı dindirememişti. Horasan ve Mazenderan zengin bölgelerdi ve yüksek vergi potansiyeline sahipti. Ölceytü Han, ağabeyi Gazan Han (1295-1304) zamanında valilik yaptığı için bu bölgeyi yakından tanımaktaydı.

1314 yılına gelindiğinde Ölceytü, Şehzade Ebû Saîd ve Atabeyi Emîr Sevinç Ebher'de buldukları sırada avlanmak üzere bu bölgeye hareket ettiler. Sultan

¹ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 84.

² Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2016, Selçuk Üniversitesi, Konya, s. 155.

³ Henry Hoyle Howorth, *History of the Mongols From the 9th. to the 19th. Century*, Londra 1880, C.III. s. 586-587; Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, s. 155.

Ölceytü'nün Ebher'e varmasından sonra burada büyük bir ziyafet tertip edildi. Bu ziyafette Emîr Sevinç, Şehzade Ebû Saîd'i babasına törenle teslim etti⁴. Ölceytü Han, genç şehzadeyi teslim aldıktan sonra onu veliahdi olarak tanıdığını bildirip, bunun nişanesi olarak kendi maiyetini oğlunun emrine verdi⁵.

Bu yeni dönemde Atabey Emîr Sevinç *Emîrül-Ümera*'lık görevine tayin edildi. Vezir Reşidüddin'in oğlu Abdüllatif *Sahib-i Divan*'lığa, Say Kutluk Noyan *sağ cenah*, Emîr Çoban'ın oğlu Emîr Şeyh Hasan da *sol cenah* kuvvetlerinin komutanlığına, Emîr Esen Kutluk'un oğlu Tükent ve Rüstem-i Mulay tayin işlerinden sorumlu olan *Divan-i Tüşami*'şlik⁶ görevine getirildiler. Şehzade'nin emrinde diğer itibarlı emîrlerin çocuklarından kendi yaşlarında bulunan birçok kişi de bulunmaktaydı⁷.

Şehzade Ebû Saîd, kendisini İlhanlı tahtına hazırlayacak ve tahta geçtiğinde dahi kendisini fazlasıyla meşgul edecek olan Horasan'a böyle büyük bir maiyetle hareket etti. Bu tayin Ölceytü Han'ın oğluna ne kadar güvendiğini ve değer verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Ebû Saîd Horasan'a vardığında Çağataylı şehzadelerin sebep olduğu karışıklık devam etmekteydi. İsyancı şehzadelerinden Yesavur ve Kebek, aralarında bitmek tükenmek bilmeyen bir düşmanlık gütmekteydiler. Buna son vermek için harekete geçen Yesavur, maiyetiyle Horasan'a ulaşan Ebû Saîd'in desteğini almak amacıyla elçisi Hüseyin Timur'u gönderdi⁸. Bu elçi, Ebû Saîd'e ve Ölceytü Han'a bağlılığını bildirdikten sonra Seyhun Nehri üzerinden ordusu ile geçiş izni istedi. Ancak Ebû Saîd böyle bir izni babası Ölceytü'ye danışmadan veremeyeceğini bildirerek elçiyi başkent Sultaniye'ye yönlendirdi⁹. Sultaniye'ye varan elçi Ölceytü'den gerekli izinleri alarak Seyhun Nehri'ni geçti. Bu olay Şehzade Ebû Saîd'in diplomatik anlamda ilk görüşmesi olarak kaynaklarda

⁴ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 198.

⁵ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Camiü't Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâytu ve Ebu Sa'id Dönemlerine Dair Kayıtlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, s. 56-57.

⁶ Adı geçen makamların muhtevası hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988, s.174-267.

⁷ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 57; Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 209; Ebu Bekr Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, Door. Johannes Baptist Van Loon, Gravenhage: Uitgeverij Excelsior 1954 s.51.; Hamdullah Mustawfi Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, Edward G. Browne (Trans. Raynolds Nicholson), London 1913, s. 148; Bertold Spuler, *Iran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara 1957 s. 129; Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, s. 157.

⁸ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.57; Ömer Subaşı, "Horasan'da Siyasi Hayat ve Şehzade Yesavur İsyanı (1317-1320)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, C. V, 2016. s. 280.

⁹ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.57; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)*,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1971, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 43.

geçmektedir. Çağatay şehzadeleriyle olan bu ilişkiler, Ebû Saîd'in İlhanlı tahtına geçtiği ilk yıllarda da devam edecektir.

Yesavur, Ölceytü'den gerekli izinleri aldıktan ve Seyhun Nehri'ni geçtikten sonra baş düşmanı Kebek büyük bir orduyla Horasan'a saldırmaya hazırlandı. Bu hazırlığın ana sebebi, Şehzade Yesavur'u ortadan kaldırmak ve Horasan taraflarına hâkim olmaktı. Bunu işiten Yesavur, Ebû Saîd'e durumu bildirdi ve yardımını istedi¹⁰. Ebû Saîd ona destek sözü verdi ve durumu babasına bildirdi¹¹. Ölceytü bu durumu haber aldıktan sonra güçlü bir orduyu Emîr Kurmişi, Emîr Tugay Gürgân ve Emîr Tugay'la birlikte Horasan'a gönderdi. Ordu Horasan'a ulaştıktan sonra Ebû Saîd'in komutanlarından Yesavul, Bayramşah b. Muhammed Dulday ve Bektut, Yesavur'un yardımına gönderildiler¹².

Yesavur, İlhanlılar tarafından gönderilen yardım kuvvetlerinin yolda olduğunu haber alınca rahatladı. Kebek'e ait birliklerden çoğunu yok etmeyi başararak sadece Maverâünnehir'de elli bine yakın esir aldıktan sonra Maverâünnehir'de büyük çaplı yağmalara ve tahribatlara girişti. Kebek, Yesavur'un yaptıklarının intikamını almak maksadı ile saldırıya geçti ise de kışın bastırması ve Yesavur'un çoktan o bölgeyi terk etmiş olması sebebiyle başarı elde edemedi ve geri çekilmek zorunda kaldı¹³.

Yesavur, Maverâünnehir'de elde ettiği ganimetlerden büyük çoğunluğunu İlhanlı merkezine gönderdi. Ölceytü de 1316 yılında Yesavur'a bir ferman göndererek Seyhun Nehri'nden Mazenderan'a kadar olan bölgede oturmasına müsaade etti¹⁴. Bu karar Ebû Saîd'in İlhanlı tahtına oturduğunda meydana gelecek bir sürü olayın başlangıcına sebep olacaktı.

Çağatay şehzadelerinin bu mücadelesinden en çok zararlı çıkan da Horasan ve Maverâünnehir halkı oldu. Zira Yesavur ve Kebek'in yarattıkları yağma ve yıkım dolayısıyla birçok yer büyük tahribata uğramıştı. Ebû Saîd, şehzadeliliğinin bu ilk önemli görevinde bu tip durumlarla karşılaşmış ve bunlara önlem almak için babası Ölceytü'nün da etkisiyle Yesavur'un tarafını tutmuştu. Ancak saltanatının ilk yıllarında da bu durum uzunca bir süre İlhanlı merkezini meşgul edecek ve Horasan'daki talan ve yıkım dinmeyecekti.

¹⁰ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 59; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 44.

¹¹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 59; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 44-45.

¹² Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 59.

¹³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 59-60; Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s.244; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 45.

¹⁴ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 60.

Ebû Saîd'in şehzadelîği döneminde İlhanlı merkezini meşgul eden bir diğere durum da vezirler Reşidüddin ve Taceddin Alişah'ın arasında ortaya çıkan vezirlik krizi idi. Bu krizin ortaya çıkmasında birçok etken mevcuttu. Bunlardan birisi 1316 tarihinde Horasan'da Çağatay şehzadelerinin ortaya çıkardıkları karışıklık ve yıkımdı. Ebû Saîd, bu karışıklığa engel olmak amacıyla İlhanlı merkezine asker ve ordu talebiyle elçiler gönderdi¹⁵. Ancak kaynaklardan anlaşıldığı üzere bu istek, Reşidüddin ve Taceddin Alişah arasında bir anlaşmazlığa sebep oldu. Öyle görünüyor ki, bu anlaşmazlık gönderilecek olan ordunun masraflarının karşılanmasından kaynaklanıyordu. İdari anlamda büyük yetkiye sahip bu iki vezir, ordunun masraflarını karşılamakta güçlük çekerek birbirine düşmüştü. Ölceytü, bu iki vezir arasındaki rekabete ve tartışmaya son vermek için İlhanlı topraklarının yönetimini bu iki vezir arasında paylaştırdı¹⁶. Ancak bu önlem de işe yaramayacak ve iki vezir arasındaki tartışma ve anlaşmazlık, Ebû Saîd'in saltanatı zamanında da devam edecekti.

1.1.2.Ebû Saîd Bahadır Han'ın Tahta Geçışı

Ölceytü, Kasım-Aralık 1316 tarihine gelindiğinde Çağan Navur bölgesinde avda iken rahatsızlanmış ve Sultaniye'ye dönmüştü¹⁷. İlerleyen on gün içerisinde rahatsızlığı ağır bir kanlı ishal ve yüksek ateşe dönünce kısa sürede güçten düşmüştü. İlhanlı sarayının önde gelen tabipleri bu hastalığa çare bulamamış, Ölceytü'nün rahatsızlığı gittikçe artmıştı¹⁸. Ölceytü, hastalığının ilerleyişinden bir kurtuluş yolu göremeyerek İlhanlı Devleti'nin önde gelen komutanlarından Emîr İsen Kutluk, vezirlerden Reşidüddin ve Taceddin Alişah'ın hazır buldukları bir esnada oğlu Ebû Saîd'i veliahdı ilân etmiş ve 13 Aralık 1316 tarihinde vefat etmişti¹⁹.

Ölceytü'nün ölümü komutanlar, devlet ileri gelenleri ve İlhanlı coğrafyası arasında büyük üzüntüye sebep oldu. Komutanlar ve saray görevlileri siyah ve morlar giyerek yas

¹⁵ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 221-222

¹⁶ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebrû'nun...*, s.60-61; Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 221- 222.

¹⁷ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 247-248; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebrû'nun...*, s. 61.

¹⁸ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 248; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebrû'nun...*, s. 61.

¹⁹ Sultan Ölceytü'nün ölüm günü hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Hafız-ı Ebrû, Sultan Ölceytü'nün ölüm tarihi olarak Şevval ayının ilk gecesi 716 tarihini işaret ederken Kâşânî bu tarihi 27 Ramazan 716 olarak aktarmaktadır. Biz Ölceytü Han'ın ölüm tarihi olarak Kâşânî'nin verdiği bilgiyi göz önünde bulundurduk. Bkz. Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 248; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebrû'nun...*, s.62.

tuttular. Ölceytü büyük bir cenaze merasimiyle Sultaniye Kalesi içerisinde yaptırmış olduğu mezarına gömüldü²⁰.

Ölceytü'nün dört oğlu olmuş, bu oğullardan sadece Ebû Saîd hayatta kalmıştı. Ebû Saîd'in ölen oğulları Bestâm, Bâyezid ve Tayfur'du. Bu şehzadeler henüz küçük yaşlarda öldüklerinden Ebû Saîd, ataları gibi herhangi bir taht kavgası yaşamadan İlhanlı tahtına oturdu. Hafız-i Ebrû, Ölceytü'nün ölmeden önce İlhanlı tahtının varisi olarak Ebû Saîd'i belirlediğini ve komutanlarına onun sözünden çıkmamalarını emrettiğini, henüz çok tecrübesiz olan oğlunu Emîr Çoban'a emanet ettiğini aktarır²¹.

Ölceytü'nün ölüm haberi ulaştığında Ebû Saîd Mazenderan²², da idi. Atabeği Emîr Sevinç durumu haber aldığı anda hemen Mazenderan'a doğru yola çıktı²³. Buraya ulaştıktan sonra Ebû Saîd ile birlikte Rey'e doğru hareket ettiler. Ebû Saîd ve Emîr Sevinç Rey'e ulaştıktan sonra İlhanlı merkezindeki durumu tahkik için bir elçi gönderdiler. Zira Emîr Sevinç Aka, İlhanlı merkezinde büyük bir etkiye sahip olan Emîr Çoban'ın durumunu ve Ebû Saîd'in tahta çıkışı hakkındaki görüşünü merak etmekteydi. Oluşabilecek olumsuz bir tavra karşı önlem almak ve küçüklüğünden beri koruyucusu ve atabeği olduğu müstakbel sultanı savunmak amacındaydı.

Elçi Sultaniye'ye varınca Ölceytü Han'ın dul eşi Kutlukşah Hatun tarafından karşılandı. Kutlukşah Hatun, Ebû Saîd'in beklendiğini elçiye bildirdi. Ardından elçi büyük bir hızla vezir Taceddin Alişah'ın, oradan da Emîr Çoban'ın huzuruna götürüldü. Bunlar da aynı şeyleri tekrarlayınca Ebû Saîd ve Emîr Sevinç'in yanına döndü. Sultaniye'deki vaziyet hakkında Ebû Saîd ve Emîr Sevinç'e bilgi verildikten sonra yeni hükümdar ve maiyeti süratle Sultaniye'ye doğru hareket ettiler²⁴.

Ebû Saîd ve maiyeti Sultaniye yakınlarına vardıklarında, devlet erkânı ve komutanlar tarafından karşılanacaklarını bildikleri için şehir dışında ordugâh kurdular. Başta Emîr Çoban olmak üzere, İlhanlı komutanları, devlet erkânı ve şehir halkı Ebû

²⁰ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.62; Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 250.

²¹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 61

²² Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan bölgenin adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 339-345.

²³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 63; Bertold Spuler *İran Moğolları*, s. 132; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebü Said Bahadır Han...*, s. 57.

²⁴ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.63; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 132; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebü Said Bahadır Han...*, s. 58; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 27.

Saîd'e bağlılıklarını bildirmek üzere ordugâha hareket ettiler²⁵. Komutanlar ve İlhanlı Devleti'nin ileri gelenleri Ebû Saîd'in huzuruna geldiklerinde Emîr Çoban, Ebû Saîd'in karşısında Moğol geleneklerine uygun olarak birkaç defa diz çökerek elini öptü ve saygısını gösterdi. Ardından Ebû Saîd, ordugâha gelen toplulukla birlikte Sultaniye'ye doğru hareket etti²⁶.

Ebû Saîd ve beraberindekiler Sultaniye'ye vardıklarında Ölceytü için taziye merasimi düzenlendi. Yas töreninden sonra bir kurultay toplanarak yönetim meseleleri konuşuldu²⁷. Bu kurultayda Emîr Sevinç ve Emîr Çoban arasında büyük bir rekabet ortaya çıktı. Emîr Sevinç, küçük yaşlarından beri atabeylik görevini yürüttüğü Ebû Saîd'in *Emîrî'l-Ümerası* olmak istiyordu. Emîr Çoban da bulunduğu konumu kaybetmemek niyetindeydi. Bu gibi sebeplerden ötürü bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Bu anlaşmazlık Ebû Saîd'in tahta çıkış merasiminde de açıkça kendisini gösterecekti²⁸.

Nisan 1317 tarihinde Ebû Saîd için Moğol geleneklerine uygun bir biçimde tahta çıkış merasimi düzenlendi. İlhanlı Devleti'nin ileri gelenleri, komutanlar, hatunlar ve halktan birçok kimse merasimde hazır bulundular. Merasim büyük bir ihtişamla devam ederken Ebû Saîd'in bir elinden Emîr Çoban diğer elinden Emîr Sevinç tutarak onu tahta oturtular. O, İlhanlı tahtına geçtiğinde henüz 12 yaşında idi. Bundan sonra o, *Alâu'd-Dünya ve 'd-Dîn Sultan Ebû Sa'id* unvan ve lakabıyla anıldı²⁹.

Ebû Saîd'in saltanatının ilk günleri, tahta çıkmayı beklediği son günlerinde olduğu gibi Emîrler arasındaki çıkar çatışmalarına sahne oldu. Han'ın henüz İlhan olmayı beklediği sıralarda Emîr Çoban ve Emîr Sevinç arasındaki anlaşmazlık, Emîr Sevinç'in ihtiyatlı davranması sebebiyle sıcak bir çatışmaya dönüşmeden önlendi. Emîr Sevinç'in bu ihtiyatlı tavrı vaziyeti kurtarmakla birlikte, Emîr Çoban önemli makamlara yaptığı atamalar neticesinde büyük bir güce ulaştı³⁰.

²⁵ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 63; Hüseyin Peyrovî Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 59.

²⁶ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 63; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 59; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı...*, s. 27.

²⁷ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.63; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*,s.59; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı...*,s. 27.

²⁸ Henry Hoyle Howorth, *History of the Mongols...*, s. 585-586; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, XVI, TTK, Ankara 1970, s.82; Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, s. 159.

²⁹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 64; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 51; Mustawfi Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 148; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı...*, s. 28.

³⁰ Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s.59-60; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı...*, s. 27.

1.1.3. Ebû Saîd Bahadır Han'ın İlk Faaliyetleri ve Horasan'da Karışıklıkların Başlaması

Ebû Saîd tahta geçtikten hemen sonra kurultayda alınan kararlar gereğince ülke idaresi için atamalara başladı. Bu atamaları Emîrû'l-Ümerâ tayin edilen Emîr Çoban'ın etkisiyle yapıldığı açıktır. Zira Emîr Çoban, yukarıda da bahsedildiği gibi Emîrû'l-Ümerâlık görevinin devamı için Ebû Saîd'in atabeyi Emîr Sevinç'e büyük baskı yapmış, ikili arasında bu görev için sıcak bir çatışmaya dönüşmeyen bir mücadele yaşanmıştır.

Bu atamalar neticesinde Reşidüddin Fazlullah ve Taceddin Alişah'ın vezirlik görevleri devam ettirildi. Emîr Çoban'ın oğlu Emîr Temürtaş (Timurtaş) Anadolu valiliğine, Reşidüddin'in oğlu Celaleddin de Emîr Temürtaş'ın Sahib-i Divanlık görevine tayin edildi. Emîr İrencin Diyarbekir, Emîr Sutay ise Ermeniyye'nin valilik görevlerine getirildi. Horasan'da karışıklıklara sebep olan Yesavur meselesini halletmesi maksadı ile Horasan valiliğine Emîr İsen Kutluk getirildi³¹.

Ebû Saîd, İlhanlı tahtına oturduktan çok kısa bir süre sonra Horasan taraflarında karışıklıklar baş gösterdi. Ölceytü'nün ölüm haberini aldıktan sonra durumdan yararlanarak Horasan taraflarını ele geçirmek isteyen Yesavur hazırlıklara başladı. Ancak Horasan'ı ele geçirmek için önce İlhanlıların Horasan valisi Emîr Yesavul'u ortadan kaldırmalıydı. İlhanlı valisi Emîr Yesavul'u tek başına ortadan kaldıramayacağını bilincinde olan Yesavur, Emîr Bektut ile anlaşarak gizlice hazırlık yapmaya başladı.

Emîr Yesavul cephesinde ise durum farklıydı. Ölceytü döneminde bizzat Ebû Saîd'in emri ve Emîr Sevinç Aka'nın imzası ile Emîr Bucay'ın oğlu ve Danişmend Bahadır'ın torunu Ebû Yezid, babasının tümen komutanlığına atanmıştı³². Emîr Yesavul bu komutanın otoritesini tanımayarak duruma itiraz etmiş ve isyankâr bir tutum içine girmişti. Ayrıca Emîr Yesavul'un, Ebû Yezid, Taştımur ve Bucay'ı ortadan kaldırmaya yemin ettiği, kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır³³. Ebû Yezid'e bağlı olan komutanlara mektuplar gönderen Emîr Yesavul, diğer komutanlardan Danişmend Bahadır'ın diğer oğlu Emîr Toğan'ın hizmetine girmelerini istemiş, komutanlar da bu durumu kabul etmişlerdi³⁴. Emîr Yesavul'un hamlelerinden haberi olan Emîr Bektut, Şehzade Yesavur'a bu durumu bildirmiş ve hazırlıklarını hızlandırmıştı.

³¹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 64; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 60-61.

³² Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 62.

³³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 65.

³⁴ Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 62.

Emîr Yesavul, bu esnada Emîr Yesavur'a kız isteme niyetiyle ziyafet tertip etmiş, bu ziyafetin masrafları için de Horasan şehirlerine belli miktarlarda vergi paylaşmıştı³⁵. Bu miktarın tahsili için tayin ettiği görevliler, zorbalıkla bu işi yürütmüşler ve topladığı çok miktarda altın ve değerli eşyayı Emîr Yesavul'un hazinesine aktarmışlardı³⁶. Emîr Yesavul, başlık parası için topladığı çok miktarda hazine ile birlikte Şehzade Yesavur'un ordugâhına gitmişti. Emîr Bektut ve Yesavur bunu bir bahane olarak görmüşler, Emîr Yesavul'un kendilerini ortadan kaldırmak için hareket ettiği düşünmüşlerdi. Emîr Yesavul ve beraberindekiler Emîr Bektut'un ordugâhına ulaştıktan sonra Emîr Toğan ve adamlarının hapsedildikleri haberi Emîr Yesavul'a ulaşmıştı³⁷. Emîr Yesavul tuzağa düştüğünü anlayınca yanındaki az sayıda kuvvetle Emîr Bektut'un ordugâhından kaçtı ve tüm hazinesi Emîr Bektut ve Şehzade Yesavur'a bağlı kuvvetlerin eline geçti. Emîr Bektut ve Şehzade Yesavur, Emîr Yesavul'u takip etmeleri için Emîr Mübarek Şah'ı az sayıda bir kuvvetle peşinden gönderdiler. Emîr Yesavul, kaçışından iki gün sonra Herat hâkimi Melik Gıyaseddin Kert'in yanına ulaştı. Melik Gıyaseddin, küçük bir kuvvet ile Emîr Yesavul'a destekte bulundu ve Emîr Yesavul Nişabur'a doğru kaçmaya devam etti. Şubat 1317'de Emîr Mübarek Şah'ın kuvvetleri, Emîr Yesavul ve beraberindekilere Cam şehri yakınlarında yetiştii ve çıkan savaşta Emîr Yesavul öldürüldü³⁸.

Emîr Yesavul'un ölüm haberi Ebû Saîd'e ulaştıktan sonra Horasan'da işleri düzene koymak ve karışıklığa son vermek için Emîr İsen Kutluk görevlendirildi. Emîr Yesavul'un öldürülmesinden birkaç gün sonra Horasan'a ulaşan Emîr İsen Kutluk'a Şehzade Yesavur ve Bektut sadakatlerini sundular. Emîr İsen Kutluk'la görüştüktan sonra Şehzade Yesavur, Ebû Saîd'e büyük hazineler ile birlikte elçilik heyeti göndererek Emîr Yesavul'un öldürülme sebeplerini iletii ve durum bu şekilde örtbas edildi³⁹.

Emîr Yesavul'un öldürülmesinden sonra Şehzade Yesavur ve Bektut'un Horasan'da ciddi bir rakibi kalmamıştı. Baştan beri Horasan'a hâkim olmak isteyen bu hırslı Çağatay şehzadesi, ortaya çıkan fırsatı değerlendirmek için çok beklemeyecekti. Zira

³⁵ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 64.

³⁶ *Ibid*, s. 65.

³⁷ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 65; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 63.

³⁸ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 66; Muhammed bin Hâvendşâh Mirhand, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, (Tashih: Cemşid Kiyanser), C.V. Enşarat-i Esatir, Tahran 1335, s. 4327-4330; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 63; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 133.

³⁹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 66; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 64.

Emîr Yesavul olayından sonra Horasan'a gelen Emîr İsen Kutluk, Ebû Saîd'in emriyle Arran bölgesine tayin edilmiş, Horasan'da yine bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı⁴⁰.

1318 yılı başlarında ortaya çıkan fırsatı değerlendirmek isteyen Şehzade Yesavur, Ölceytü Han ve Ebû Saîd'le bir saldırmazlık ahdi imzalamış olduğu halde Sicistan⁴¹ taraflarına yöneldi. O yoldayken Sicistan hâkimi Melik Nasıreddin'e tehdit dolu bir mektup göndererek niyetinin Sicistan'ı muhasara etmek olduğunu bildirdi⁴². Melik Nasıreddin ise cevaben Yesavur'a itaatini bildirerek birçok hediyeler ile birlikte bir elçilik heyeti yolladı. Bu esnada Niküderililer topluluğunun reisi Timur Niküderi'den Melik Nasıreddin'i cesaretlendirici bir mektup ulaştırılmış, mektupta Melik Nasıreddin'e Yesavur'a karşı ittifak teklifinde bulunulmuştu. Bundan cesaret bulan Sicistan hâkimi, Yesavur'un elçilik heyetinden birçok kişiyi öldürmüştü. Bunun üzerine Şehzade Yesavur, Sicistan topraklarına girerek birkaç kaleyi muhasara altına aldı ve ele geçirdiği bölgelerde halkın çoğunu katletti. Şehzade Yesavur ve ordusu bu bölgede büyük ölçekte yağma ve yıkım yarattıktan sonra, yönünü Niküderliler'e çevirerek Timur Niküderi ve halkının çoğunu kılıçtan geçirdi. Sonrasında Yesavur, asıl hedefi olan Horasan ve Mazenderan taraflarına doğru hareket etti⁴³.

Şehzade Yesavur ve ordusunun Horasan'a hareketini haber alan Melik Gıyaseddin, bu duruma karşı çareler aramaya başladı. İlk olarak Yesavur'un ordusunun Horasan'a yaklaştığını ve niyetinin Horasan'ı ele geçirmek olduğunu bildiren mektuplarla birlikte Tus ve Radgan'daki İlhanlı komutanlarına elçiler yolladı. Ancak bu bölgede bulunan İlhanlı komutanlarından Emîr Orday Gazan ve Emîr Tevekkül bu tehdidi küçümsemişler ve herhangi bir tedbir alma yoluna gitmemişlerdi⁴⁴. Bu esnada Şehzade Yesavur'un ordusu Horasan'a ilerlerken yolda katılımlarla güçlenmeye devam etmişti. Kandahar, Gernsir ve Badgis'te bulunan Emîr Bektut, Emîr Dılkeg ve Emîr Bucay'ın orduları da Şehzade Yesavur'un birliklerine katılmıştı. Adı geçen komutanların da kendisine katılmalarından sonra Yesavur, Ebû Saîd'in tahta geçirilmediği ve kendilerinden yardım umduğu gibi

⁴⁰ Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 64.

⁴¹ Horasan, Mekran, Sind ve Kirmân arasında bulunan bölgenin adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Fidâ, *Ebû'l-Fida Coğrafyası*, s. 276-280.

⁴² Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 76-77; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 72.

⁴³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 77; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 72.

⁴⁴ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 77.

yalan sözler sarf ederek hareketini meşru göstermeye çalışmıştı⁴⁵. Şehzade Yesavur bu şekilde kendisine bağlı komutanların da tam itaatini sağlamıştı.

Şehzade Yesavur, emîrlerinin tam itaatini sağladıktan sonra bir kurultay toplayarak Herat'a saldırma fikrini görüşmüş ve Melik Gıyaseddin'e onun itaatini isteyen bir mektup gönderme fikri üzerinde ittifaka varmıştı. Yesavur, tehditkâr bir tutumla, türlü vaatler içeren bir mektup kaleme alarak Herat'ın itaatini istedi. Ancak Melik Gıyaseddin bu mektuba cevaben Yesavur ve ona bağlı Emîrlerin yanlış yolda olduklarını, ayrıca Ebû Saîd'e ettiği yemini çiğneyen tutumunu eleştiren bir mektup yolladı. Yesavur, Melik Gıyaseddin'in bu tutumuna hiddetlense de mektuba karşılık vermedi⁴⁶.

Şehzade Yesavur'un ordusu ilerlemeye devam ederek Herat ovasından geçti. Tus ve Radgan'a varan Yesavur'a bağlı emîrler, burada bulunan Emîr Orday Gazan ve Emîr Tevekkül'ün ordugâhlarına saldırarak yağmaladılar⁴⁷. Melik Gıyaseddin'in uyarılarını dikkate almayan Ebû Saîd'e bağlı bu emîrler, bu saldırıdan canlarını zor kurtarmışlardı. Yesavur'un ordusu ilerleyişine devam etmiş, 1318 yılı içerisinde Mazenderan'ı yağmalamış, binlerce esir almış ve daha da güçlenmişti.

Şehzade Yesavur'un bu isyanını haber alan Ebû Saîd, Emîr Hüseyin'in komutasında bir orduyu bu ilerleyişi durdurmak için Horasan'a gönderdi. Aynı zamanda Melik Gıyaseddin'e de elçiler yollayarak Yesavur'a karşı mukavemet etmesini emretti. Emîr Hüseyin'e bağlı kuvvetler Rey şehrine ulaştığında burada Şehzade Yesavur'un büyük bir orduya sahip olduğu haberini aldı. Bunun üzerine Ebû Saîd'den destek istedi ve gelecek olan desteği beklemeye başladı⁴⁸. Ebû Saîd, kısa süre sonra güçlü bir orduyu Emîr Hüseyin'e destek için gönderdi. Güçlenen Emîr Hüseyin yoluna devam etti. Bunu haber alan Yesavur geri çekilmeye karar verdi. Böylelikle Mazenderan ve çevresi Şehzade Yesavur'un kuvvetlerinden arındırılmış oldu⁴⁹.

Şehzade Yesavur geri çekilirken Nişabur'u yağmaladı. Onu takip eden Emîr Hüseyin'in gittikçe yaklaştığı haberini alan Yesavur, geri çekilmeye devam ederek Meşhed'e vardı. Bu esnada Melik Gıyaseddin'in, Badgis'te bulunan Yesavur'un kuvvetlerine saldırarak yağmaladığı haberi ulaştı. Melik Gıyaseddin, Ebû Saîd ve Emîr

⁴⁵ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 77-78; Mirhand, *Tarih-i Ravzatu's-Safâ*, s. 4336-4337.

⁴⁶ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 80.

⁴⁷ *Ibid*, s. 80.

⁴⁸ *Ibid*, s. 88.

⁴⁹ *Ibid*, s. 88.

Çoban'dan aldığı emri uygulamış ve Yesavur'un kuvvetlerine saldırıya geçmişti. Badgis'te yağmada bulunan Melik Gıyaseddin, Yesavur'un kuvvetlerine büyük bir darbe vurarak Herat'a geri çekilmişti.

Geri çekilmeye devam eden isyancılar Meşhed yakınlarında ordugâh kurdular. Yesavur, burada ordusunun ikmali için Meşhed hâkimi Bedreddin'den birçok mal talebinde bulundu. Ancak Melik Bedreddin bu yağmacılara saldırarak onları öldürdü. Az sonra da Emîr Hüseyin'in ordusu Meşhed'e ulaştı. Kısa süre önce Meşhed'i terk etmiş olan Yesavur'a ait kuvvetler Cam sınırına yaklaşarak bu şehri yağmaladılar. Bu esnada Mübarekşah Bucay kumandasında bir orduyu Herat'ı muhasara etmesi için görevlendirdi. Zira Melik Gıyaseddin'in Badgis'te ele geçirdiği ganimetler arasında Mübarekşah Bucay'ın ailesi de bulunmaktaydı⁵⁰.

Melik Gıyaseddin ise Herat'ı savunmak için Gurlular, Heratlılar, Niküderliler, Beluciler ve Afganlardan müteşekkil büyük bir ordu kurmuştu. 7 Nisan 1319 tarihinde Bucay'ın kuvvetleri saldırıya geçtilerse de netice alamadılar. Bunun üzerine Bucay, Yesavur'dan destek talep etti. Emîr Bektut ve Emîr Sultan'ı Bucay'a destek için görevlendiren Yesavur'un kuvvetleri 26 Mayıs 1319'da Herat'a ulaştılar. İsyancılar, Herat'ı kuşattıktan sonra Badgis'te Melik Gıyaseddin'in eline geçen ganimetleri geri istediler. Ancak Melik Gıyaseddin, bu ganimetleri Ebû Saîd'in emri ile ele geçirdiğini, ancak onun emriyle hareket edeceğini bildirerek isteklerini reddetti⁵¹.

Bunun üzerine isyancılar Herat'a hücum ettiler. Ancak Melik Gıyaseddin bu hücumu sert mukavemet göstererek isyancıları püskürttü. Emîr Hüseyin'in kuvvetleri de bu tarihlerde Herat'a destek için yolda olduğundan isyancılar Yesavur'un emriyle geri çekildiler. İsyancılar Herat'ı terk ettikten kısa süre sonra Herat'a ulaştılar. Melik Gıyaseddin, isyancılara karşı gösterdiği bu sadık tavrı ve Ebû Saîd'a kesin itaati neticesinde ödüllendirildi. Emîr Hüseyin ve Melik Gıyaseddin'in orduları birleşerek isyancıları takibe devam ettiler⁵².

Emîr Hüseyin ve Melik Gıyaseddin'in emrindeki kuvvetlerden müteşekkil İlhanlı ordusu Şehzade Yesavur'u takip ederken, isyancılardan geriye kalan kuvvetleri yok ederek yollarına devam ettiler. Bu sıralarda Germsir yöresine hareket eden İlhanlı kuvvetleri

⁵⁰ Abdülcilil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 90; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 79.

⁵¹ Abdülcilil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 90-91; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 81.

⁵² Abdülcilil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 92-93; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 82-83.

burada da isyancılardan bir kuvvetle karşılaştı ve onları yok etti. Kandahar taraflarına kaçmış olan Şehzade Yesavur ve ona bağlı Emîrler böylelikle Horasan'ı terk ettiler. Ancak Emîr Hüseyin, Yesavur meselesini kesin olarak çözmek amacındaydı. Ordusuna ikmal yaptıktan sonra tekrar harekete geçti⁵³.

Şehzade Yesavur'un Kandahar'da kısırıldığı haberini alan bir diğer Çağatay Şehzadesi Kebek, Emîr Hüseyin'e bir elçi göndererek ittifak teklif etti. Bunun üzerine ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket etme kararı alan emîrler, Kandahar'a ordular gönderdiler. Şehzade Kebek tarafından Yesavur üzerine gönderilen kuvvetleri haber alan Yesavur'a bağlı emîrler, Yesavur'a ihanet ederek ondan ayrıldılar. Bunun üzerine yakalanan Yesavur, Şehzade Kebek tarafından katledildi. Yesavur'un öldürüldüğü haberini elçiler vasıtası ile Emîr Hüseyin'e bildiren Çağataylılar, Yesavur'dan geriye kalan çok büyük bir hazineyi de ele geçirdiler⁵⁴.

Şehzade Yesavur meselesinin kökleri Ölceytü zamanına kadar uzanmaktaydı. Ölceytü zamanında, bu ihtirashlı Çağatay şehzadesinin Horasan bölgesinde ne kadar tehlikeler ortaya koyabileceği yeterince anlaşılamamıştı. Henüz genç yaşta tahta geçmiş olan Ebû Saîd'in saltanatının ilk yıllarını uzunca bir süre meşgul eden bu mesele, Horasan ve Mazenderan'da büyük bir yıkıma sebebiyet vermişti. Ebû Saîd, bu meselenin çözümü için Herat Meliki Gıyaseddin'i ve Emîr Hüseyin'i kullanma politikasını takip etmiş, neticede de bu sorun kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. Şehzade Yesavur'un öldürülmesinden sonra uzunca bir süre Horasan'da karışıklık çıkmamış, refah ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.2. Vezir Reşidüddin'in Öldürülmesi

Ebû Saîd Han'ın saltanatındaki en önemli olaylardan biri de Vezir Reşidüddin Fazlullah Hemedanî'nin öldürülmesidir. Bu olayın gerisinde birçok sebepler vardı ve bu sebepler, köklerini Ölceytü'nün saltanatı döneminden almaktaydı. Ölceytü'nün saltanatının son yıllarında yaşananlar bu olayı doğurdu ve Ebû Saîd'in saltanatı sırasında Reşidüddin Fazlullah'ın katliyle son buldu. Bunu ana hatlarıyla açıklamaya çalışacağız.

1248 yılında Hemedan'da doğan Reşidüddin Fazlullah, hekimlikle uğraşan bir ailenin çocuğu idi. Ailesinin Yahudi kökenli olduğu ve kendisinin otuzlu yaşlarında iken

⁵³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 93; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 83.

⁵⁴ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 94-95; Mirhand, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, s. 4348-4352; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 83-84.

İslam'ı kabul ettiği rivayet edilmektedir. Abaka Han (1265-1282) zamanında tıp alanındaki mahareti neticesinde İlhanlı sarayına girmişti. Argun Han (1284-1291) döneminde, saray içerisindeki konumunu giderek güçlendirmiş, Gazan Han (1295-1305) döneminde ise saray içerisinde yükselişini sürdürerek 1298 yılında Sadeddin Saveci ile birlikte vezirlik makamına atanmıştı. Gazan Han'ın İlhanlı Devleti içerisindeki yeniden yapılanma sürecine fiilen katılarak büyük hizmetler göstermişti. Aynı zamanda ilmî ve edebî çalışmaları ile daha da tanınmıştı⁵⁵.

Gazan Han 1305 yılında vefat etmiş, kardeşi Ölceytü 1305 tarihinde İlhanlı tahtına oturmuştu. Ölceytü başa geçtikten sonra Reşidüddin'i *Sâhib-i Dîvân* makamına tayin etmiş, Sadeddin Saveci'yi de onun işlerine ortak ve dîvân işlerinden sorumlu vezir görevine getirmişti. Bu iki vezir uzunca bir süre devlet meselelerinde birlikte hareket etmiş ve İlhanlı hanedanı için çalışmışlardı. 1310 yılına gelindiğinde, yaptığı işlerle Ölceytü'nün gözüne girmeyi başaran Taceddin Alişah da vezirlik görevine getirilmişti.

Reşidüddin, Sadeddin Saveci ve Taceddin Alişah vezirlik görevlerini birlikte yürütürlerken sorunlar baş göstermişti. Çalışkan bir vezir olan Taceddin Alişah'ın gösterdiği hizmetler, Ölceytü'nün nazarında büyük ilgi görmeye başlayınca vezir Sadeddin Saveci bunu kıskanmıştı. Reşidüddin ise Taceddin Alişah'a karşı iyi davranmış, Han'ın nezdinde onu övmüştü. Sadeddin Saveci bu durumu kendisine karşı tehdit olarak gördüğünden bu vezirlerin arası gittikçe açılmaya başlamıştı⁵⁶.

İlerleyen süreçte Sadeddin Saveci, Ölceytü'nün huzurunda Reşidüddin'e karşı düşmanlığını gizlemeyerek bir dizi suçlamada bulunmuştu. Bunun üzerine ihtiyatlı tavırları ile bilinen Reşidüddin bu duruma fazla bir tepki göstermemişti⁵⁷.

Bu düşmanlık ortaya çıktıktan sonra Reşidüddin'in Ölceytü'nün huzurunda Taceddin Alişah'ı öven konuşmaları bir hayli artmıştı. Hırslı bir kişi olan Taceddin Alişah da Ölceytü'nün gözüne daha da girebilmek için çeşitli yollara başvurmuştu. Bu yollardan biri de Sadeddin Saveci'nin kötü politikalarını Han'a anlatmak, hatta onu hırsızlıkla suçlamak olmuştur⁵⁸. Bir dizi kanıtla Ölceytü'nün önüne çıktıktan sonra Sadeddin Saveci tamamen gözden düşmüştür. Kendi canını kurtarmak için Vezir Reşidüddin'e yaklaşmaya

⁵⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah Hamedani", *DİA*. C. XXXV, 2008, s. 19-21.

⁵⁶ *Ibid*, s. 156.

⁵⁷ *Ibid*, s. 157.

⁵⁸ *Ibid*, s. 158.

çalışsa da beklediği alakayı da görememiştir. Bunun üzerine Ölceytü emriyle 20 Şubat 1312'de katledilmiştir⁵⁹.

Sadeddin Saveci katledildikten sonra yerine Taceddin Alişah tayin edilmiştir. Böylelikle amacına ulaşan Alişah, günden güne gücünü artırmıştır. Ancak İlhanlı sarayındaki entrikalar bitmemiştir. İlerleyen süreçte Reşidüddin ve Taceddin Alişah'ın da araları açılmaya başlamıştır. Ölceytü, vezirlerin çekişmesine son vermeleri için bir gayret sarfetmeyince mücadele daha da kızışmıştır. Taceddin Alişah'a karşı takındığı müsamahakâr tavır, iki vezir arasındaki görüş ayrılıkları ve kıskançlıkları daha da derinleştirmiştir.

1314 yılına gelindiğinde Taceddin Alişah, Ölceytü'nün bilgisi ve izni dâhilinde işlerini Reşidüddin'e danışmaksızın halletmekteydi. Kendisinden yaşça büyük olduğundan ve daha uzun bir vezirlik tecrübesi olması sebebiyle Reşidüddin bu durumdan çok rahatsızdı. Bunun üzerine Ölceytü'ye şikâyetle bulunmuş ve vezirleri arasında bir tercih yapması gerektiğini, aksi takdirde dîvân işlerinin iflas noktasına geleceğini bildirmişti⁶⁰. Ancak Ölceytü, tecrübeli vezirin şikâyetlerini ve önerilerini umursamayarak bu durumu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.

İki vezir arasında gelişen düşmanlık, devlet işlerinin büyük oranda aksamasına sebep olmuştur. Ebû Saîd'in henüz şehzadeligi devrinde Horasan'da meydana gelen karışıklıklar neticesinde bu durum daha da belirgin hale gelmiştir. Ebû Saîd, Horasan'da meydana gelen karışıklıkları gidermek amacıyla babası Ölceytü'den para ve asker yardımı istemiş, Ölceytü ise bu durumu vezirlerine bildirmiş ve gereğinin yapılmasını emretmişti. Ancak bu dönemde İlhanlı maliyesi zor günler geçirmekteydi. Kötü yönetilen ekonomi ve bürokrasinin sonuçları ortaya çıkmaktaydı. İki vezir, Han'ın emrini yerine getirmekte güçlük çekiyor ve suçlu birbirlerine atıyorlardı⁶¹.

Vezirler arasındaki mücadele içinden çıkılmaz bir hal aldıktan sonra Ölceytü bu duruma önlem olarak İlhanlı Devleti'nin idari ve mali işlerini iki vezir arasında paylaşırma yoluna gitti. Fars, Irak-ı Acem, Kirmân, Şebankâre ve Lûr gibi bölgelerin idari ve mali işleri Reşidüddin tarafından yönetiliyordu. Tebriz, Diyarbekir, Rebia, Mugan, Erran, Bağdad ve Basra gibi bölgeler ise Taceddin Alişah'ın sorumluluğundaydı. Ölceytü,

⁵⁹ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 161.

⁶⁰ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 60.

⁶¹ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 221-222.

Reşidüddin'e Alaüddin Muhammed Müstevfi, Taceddin Alishah'a ise İzzeddin Kûhedî isimli divan memurlarını yardımcı tayin etti. Böylelikle iki vezirin işlerini hem daha rahat kontrol edecek, hem de Horasan valisi oğlu Ebû Saîd'in isteklerini daha hızlı karşılayacaktı⁶².

İlerleyen süreçte, Reşidüddin rahatsızlanmış ve dört ay bir süre kadar evinden dışarıya çıkamaz duruma gelmişti. Ancak bu süreçte Horasan'dan sürekli Ebû Saîd'in elçileri İlhanlı merkezine para ve asker yardımı talebiyle gelip gitmeye devam etmekteydi. Ölceytü, oğlu Ebû Saîd'in isteklerini bir an önce halletmesi için Taceddin Alishah'a baskılarını artırmıştı. Ancak Taceddin Alishah, devlet hazinesinin boş olduğunu ve gelirlerin Reşidüddin'de toplandığını iddia ederek, bu durumdan sıyrılmayı amaçlamıştı. Bunun üzerine Ölceytü, Emîr Çoban'ı görevlendirerek iki vezir de dâhil olmak üzere devlet gelir giderini kontrol etmesini emretmişti⁶³.

Emîr Çoban'ın görevlendirdiği memurlar, Taceddin Alishah'ın hesaplarını kontrol ettiğinde hesaplarda 300 tümen açık bulmuşlardı. Yolsuzluğu ortaya çıkaran Emîr Çoban bu durumu acilen Ölceytü'ye bildirmek istemiş, ancak Taceddin Alishah kendisine karşı oluşan bu olumsuz havanın erken farkına vararak, Ölceytü'nün huzuruna çıkmış ve ağlayarak bunun kendisi tarafından yapılmış bir yanlışlık olarak göstermiş, affını istemişti. Ölceytü de alışlagelmiş tutumunu devam ettirerek bu durumu pek umursamamış ve Taceddin Alishah'ı affetmişti. Emîr Çoban, Taceddin Alishah'ın emirlere danışmadan Han'ın huzuruna çıkmasını eleştirmiş ve bunu bir laubalilik olarak nitelendirmişti⁶⁴.

Taceddin Alishah, İlhanlı bürokrasisindeki bozulmuşluktan faydalanmasını bilmiş, böylelikle Reşidüddin karşısında tekrar güçlü bir konuma gelmişti. Bu esnada rahatsızlığı sebebiyle istirahatte bulunan Reşidüddin'in yokluğundan faydalanarak onu hırsızlıkla itham etmiş, İlhanlı maliyesindeki bu kötü durumun sebebini Reşidüddin'in üzerine yüklemeye yollarını aramıştı. Ölceytü'den Reşidüddin'in hesaplarını kontrol etmek için bir ferman çıkarılmasını istemiş ve Han üzerindeki nüfuzundan faydalanarak bu fermanı elde etmişti. Reşidüddin'in hesaplarını kontrol etme yetkisini içeren fermanı aldıktan sonra Reşidüddin ve çocuklarının devlet malından çaldığı iddiasıyla Ölceytü'yü kışkırtan Taceddin Alishah, kısa sürede amacına ulaşmıştır. Ayrıca Hoca Reşidüddin'in devlet

⁶² Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 222; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 60-61.

⁶³ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 223.

⁶⁴ *Ibid*, s. 223.

malından çalarak zengin olduğu ve İlhanlı ekonomisinin kötü olmasındaki en büyük sebebin Reşidüddin'e ait gelirlerin fazlalığı olduğu iddiasında bulunmuştur⁶⁵.

Bu iddialardan sonra Ölceytü, Reşidüddin'in yargılanması için bir ferman çıkarmış ve yargılama görevini de Taceddin Alişah'a vermişti. Ancak Taceddin Alişah, tecrübeli vezirin kesin olan katlini engellemiş ve Han'ın onu affetmesini sağlamıştı. Taceddin Alişah, böylelikle Reşidüddin'i tamamen gözden düşürmüştü ve kendi yerini sağlama almıştı. Yaşlı vezirin ölümünü engellemesi emîrlerin kendisine vereceği tepkiden çekinmesi şeklinde yorumlanabilir.

Reşidüddin Fazlullah, bu olaydan sonra Han'ın gözünde kaybettiği güveni yeniden kazanmak için kendi hazinesinden yüksek miktarda parayı devlet hazinesine bağışlamış ve Horasan'da bulunan Şehzade Ebû Saîd'e yüksek meblağlarda hediyeler yollamıştı. Bunun üzerine Ölceytü de iki vezire barışmaları ve birlikte çalışmalarını yönünde emir vermişti⁶⁶.

Babasından bozulmuş bir bürokrasi ve entrikalarla dolu bir saray miras alan Ebû Saîd, 1316 yılında tahta çıkmak için Sultaniye'ye gelmişti. Müstakbel ilhanın atabeği Emîr Sevinç ile arası açık bulunan Reşidüddin, kendi konumunu güçlendirmek için Emîr Sevinç'in en büyük rakibi Emîr Çoban'a yakınlaşma yolunu seçmişti. Ebû Saîd'in tahta çıkmak için Sultaniye şehrine geldiği sırada kendisini karşılaması için oğlu Gıyaseddin Muhammed'i karşılamaya göndermiş, kendisi karşılamaya gitmemişti⁶⁷. Bu durum Emîr Sevinç'in dikkatinden kaçmamış, Ebû Saîd'in de dikkatini çekmiş olmalıdır.

Ebû Saîd'in başa geçmesinden sonra Ölceytü'nün son dönemlerinde kaybettiği nüfuzunu geri kazanmış olan Reşidüddin ile Taceddin Alişah arasında eski sorunlar tekrar ortaya çıktı. Zira *Emîrû'l-Ümerâ* görevine getirilmiş olan Emîr Çoban'a yakınlığı ile bilinen Reşidüddin, kendisine güçlü bir destekçi kazanmış oluyordu. Bu durumdan çekinen Taceddin Alişah, Reşidüddin'den kurtulmanın yollarını aramaktaydı⁶⁸. Ebû Saîd'in genç yaşta tahta geçmiş olması, Emîr Çoban'ın devlet işlerinde kontrolünü ve nüfuzunu artırmaktaydı. Bu da Taceddin Alişah'ı Reşidüddin karşısında daha güçsüz duruma düşürmekteydi.

İki vezir arasındaki ihtilaf sebebiyle dîvân memurları ve diğer emîrler iki vezirden birine yakın olmayı tercih ediyorlardı. Bu durum da dîvânın çalışmasını zorlaştırıyor, genç

⁶⁵ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s.224.

⁶⁶ *Ibid*, s.224.

⁶⁷ Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 90.

⁶⁸ Abdülcelil Işık, *Haftız-ı Ebru'nun...*, s.66.

Ebû Saîd'in ilk yıllarında karşılaştığı problemleri çözmesinde sorunlar yaratıyordu. Bu ihtilaftan faydalanmak isteyen diğer emîrlere, Reşidüddin'in yanına giderek Taceddin Alişah'ı öldürmeyi teklif ettiler. Ancak Reşidüddin bu duruma karşı çıktı ve Taceddin Alişah'ın öldürülmesine engel oldu. Reşidüddin'e Taceddin Alişah'ın öldürülmesini teklif eden emîrlere Hoca Alaeddin Muhammed, Hoca İzzeddin Kûhedî, Hoca Alaeddin Hindû ve Ziyaeddin b. Ziya'ül-Mülk, Reşidüddin'in kendilerini açığa çıkaracağından endişelenerek Taceddin Alişah'a yaklaşma yolunu seçtiler. Taceddin Alişah da diğer emîrlere Reşidüddin'e karşı tavır alması için rüşvet dağıttı ve onun aleyhinde birçok faaliyet yürüttü. Kendisine gelen şikâyetler üzerine Emîr Çoban, Eylül-Ekim 1317'de Reşidüddin'i dîvândan azletti ve Tebriz'e gönderdi⁶⁹.

İlhanlı Devleti'nin önde gelen emîrlere Sevinç Aka, büyük hizmetlerde bulunmuş bu tecrübeli vezirin azline itiraz etti. Taceddin Alişah ve taraftarlarının karşısında Reşidüddin'in yanında tavır aldı⁷⁰. Ancak bu sırada çok hasta olan Emîr Sevinç bu duruma istediği gibi müdahale edememişti. Ebû Saîd ile birlikte Ocak-Şubat 1317 tarihinde Bağdat'a giderken öldü⁷¹. Böylece hem Reşidüddin, hem de Ebû Saîd en güçlü destekçilerini yitirmişlerdi. Bu büyük emîrin ölümüne Ebû Saîd çok üzülmüş ve küçüklüğünden beri yanında bulunan ve atabeği olan Emîr Sevinç'in cenazesini Sultaniye'ye naklettirmişti⁷².

1317 yılının bahar aylarında Ebû Saîd ve maiyeti Bağdat'tan Tebriz'e gitmek için yola çıktılar. Bu sırada Reşidüddin Tebriz'de bulunmaktaydı. Emîr Çoban Tebriz'e yaklaştığı esnada Reşidüddin'e elçiler göndererek kendisini tekrar divana davet etti. Reşidüddin yaşlandığını ve istirahatle meşgul olmayı istediğini bildirerek affını rica etti. Ancak Emîr Çoban bu duruma itiraz ederek ısrarda bulundu ve onu vezirlik makamına iade etti. Bu durumu hazmedemeyen Taceddin Alişah ve taraftarları, Reşidüddin'i ortadan kaldırmanın yollarını aramaya başladılar⁷³.

Reşidüddin'den bu defa kesin olarak kurtulmayı isteyen Taceddin Alişah, Ölceytü'nün ölümünden Reşidüddin'i sorumlu tuttu ve onu zehirlediğini iddia ederek, bir mahkeme oluşturulmasını talep etti. Kurulan mahkeme ve yapılan soruşturma neticesinde birkaç yalancı şahit ortaya çıkmış, bunun üzerine Emîr Çoban ve Ebû Saîd kısas olarak

⁶⁹ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 67.

⁷⁰ Zeki Velidi Togan, "Reşid-üd-din Tabib", *İ.A.*, MEB,C. IX, 1997, s. 707.

⁷¹ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 67; Mustawfi Qazvinî, *Tarih-i Guzida*, s. 149.

⁷² Henry Hoyle Howorth, *History of the Mongols...*, s. 588.

⁷³ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 67.

Reşidüddin'in öldürülmesini emretmişlerdi. Alishah ve taraftarlarının bu yalancı şahitleri ortaya çıkarmaları kuvvetle muhtemeldir. Neticede İlhanlı Devleti'nin en ünlü veziri, *Camiü't Tevarih*'in ve diğer birçok eserin yazarı, tabib ve tecrübeli devlet adamı Reşidüddin Fazlullah Hemedanî oğlu İzzeddin İbrahim ile birlikte 17 Temmuz 1318'de Tebriz yakınlarında katledildi⁷⁴. Reşidüddin öldürüldükten sonra düşmanları tarafından kendisine ait olan bütün malları yağmalandı. Tebriz'de inşa ettirmiş olduğu Râb-ı Reşidî de düşmanları tarafından yağmaya uğramış aynı zamanda hayır işleri için vakfettiği mallar da yağmadan kurtulamamıştır⁷⁵.

Reşidüddin'in öldürülmesinden kısa bir süre sonra Horasan'da bulunan Emîr İsen Kutluk, İlhanlı merkezine dönmüştür. Reşidüddin'in katledildiği haberini aldıktan sonra yaşlı vezirin katledilmesine sebep olan kimselere sitem etmiştir⁷⁶. Ebû Saîd de Reşidüddin'in öldürülmesinden sonra pişman olmuş, çok üzülmüştü. Ancak çocuk yaşta olması sebebiyle ve Emîr Çoban'ın kendisi üzerindeki tesirinin etkisiyle bu idam emrini vermiştir⁷⁷. Böylelikle babası Ölceytü döneminden başlayan bu hadise, büyük bir devlet adamının katledilmesiyle sonuçlanmıştır. Reşidüddin gibi tecrübeli bir devlet adamının ölümü, Emîr Çoban'ın İlhanlı Devleti üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Bunun sebeplerine ilerleyen konularda değineceğiz.

1.3. Emîrlerin İsyancıları

1.3.1. Emîr İreñcin ve Kurmişi'nin İsyancı

Ebû Saîd'in saltanatının ilk yıllarında karşılaşılan önemli sorunlardan bir diğeri de Emîr İreñcin ve Emîr Kurmişi'nin başlattıkları isyandır. İlhanlı Devleti'nin önde gelen komutanlarından olan bu iki isim, arkalarında İlhanlı Devleti'nin diğerkomutanlarının da desteğiyle Emîr Çoban'a ve ilerleyen süreçte Ebû Saîd'e karşı büyük çapta bir isyan hareketine girişmişler, isyanın neticesinde ise İlhanlı tarihini kökten değiştirecek sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu isyanın sebepleri ve neticeleri incelendiğinde, Ölceytü döneminden köklerini alan ve Ebû Saîd'in saltanatının ilk yıllarında yaşanan gelişmelerle büyüyen bir diğerk olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁴ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 68; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 149; Mirhond, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, s. 4330-4333; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedanî", *DİA*. XXX, 2008, s. 19-20.

⁷⁵ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 68; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 94-95.

⁷⁶ Henry Hoyle Howorth, *History of the Mongols...*, s. 589.

⁷⁷ Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebu Said Bahadır Han...*, s. 95.

Bilhassa bazı emîrlerin düşmanca tutum takındığı Emîr Çoban, Argun Han'ın tahtta olduğu 1284-1289 yıllarında diğer emîrler arasında parlak bir konuma geçmişti. Gazan Han'ın İlhanlı Devleti'ni yeniden organize ettiği yıllarda gelişimini sürdürmüş muteber bir emîr halini almıştı. Ölceytü Han tahta geçtikten sonra kızı Dolandı Hatun ile evlenmiş ve böylece İlhanlı sarayına damat olmuştu. Dolandı Hatun'un vefatından sonra 1321 yılında Ebû Saîd'in kız kardeşi Satıbek Hatun ile evlenerek nüfuzunu korumuştur. Ölceytü'nün son yıllarında oğlu Ebû Saîd devrinde de yaşanacağı gibi emîrler arasında en yüksek mevkiye gelmişti. Ebû Saîd'in genç yaşta tahta geçmesiyle beraber, onun yönetsel anlamda tecrübesizliği ve kendi kudretinden de güç bularak devletin çeşitli makamlarına oğullarını ve kendisine yakın kişileri atamıştı. Bu durum ilerleyen süreçte diğer emîrler arasında memnuniyetsizlik yaratmıştı⁷⁸.

Ölceytü 1304 tarihinde İlhanlı tahtına geçtikten sonra Emîr İreçin'i Anadolu Valiliği görevine getirmişti⁷⁹. Emîr İreçin'in yanına yakın akrabası olan Emîr Bulargu'yu yardımcı yaparak Anadolu'da bulunan bozuk nizamı düzeltmek istemişti⁸⁰. Emîr İreçin, 1304-1305 yıllarında Anadolu'ya geldikten sonra vergilerini zamanında ulaştırmayan ve itaatsizliğe düşen beyleri itaat altına almak için sert bir tutum takınmıştı. Ona itaatsizlik gösteren Türkmen beylerine karşı harekete geçerek Konya-Aksaray bölgesine hareket etti. Ebû Saîd Hanı'na sığınan İlyas adlı bir Türkmen beyini yakalamak için bu kervansarayı kuşattıysa da başarılı olamadı. Bu olaydan sonra Emîr İreçin 20 bin kişilik kuvvetiyle bölgede yağma ve katliamlarda bulunarak İlhanlı otoritesini temin etmeğe çalıştı⁸¹.

Emîr İreçin ile birlikte Anadolu'ya gelen Emîr Bulargu da Sîs (Kozan) ve Ayas (Yumurtalık) şehirlerini kendisine kışlak yaparak, bölgede bulunan Ermeni Krallığı'nı itaat altına almak için hazırlık yapmaktaydı. Samimi bir Müslüman olan Emîr Bulargu, Ermenilerin bu bölgeye sonradan yerleştiğini ve bölgede Müslümanlara ait olan yapıların Hristiyan Ermeniler tarafından zarar gördüğünü iddia etmekteydi. Bunun üzerine bu bölgede bir cami inşa ettirmiş ve burada bulunan Müslümanların desteğini kazanmıştı.

⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demîrtaş", *Bellekten*, Cilt: 31, Sayı: 124, 1967, s. 603; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Saîd Bahadır Han...*, s. 97-99.

⁷⁹ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s.85; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 74.

⁸⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 74; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004. s. 652.

⁸¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 651.

Emîr İreñcin ve Kurmişı'nin faaliyetlerini işiten Ölceytü, bu durumdan son derece memnun olmuş ve iki emîrin nüfuzu bir hayli artmıştı⁸².

Bu durumdan rahatsız olan Ermeni Kralı Leon, Ölceytü'ye Emîr Bulargu'nun icraatlarından dolayı şikâyetinde bulunmuştu. Kral Leon'un aleyhindeki faaliyetlerini öğrenen Emîr Bulargu, durumu haber alır almaz Leon ve Baron Hetum'u Anavarza Kalesi'nin surları önünde 1307 tarihinde idam etmişti⁸³. Ermeni Baron Alinak, Emîr Bulargu'nun bu faaliyetlerini bizzat Ölceytü'nün huzuruna giderek anlatmış ve onun cezalandırılmasını istemişti. Ölceytü, faaliyetlerinden oldukça memnun kaldığı halde anlaşılabilen bir sebepten ötürü Emîr Bulargu'yu idam etmeye karar vermiş ve Emîr Bulargu 1307 yılında idam edilmişti⁸⁴.

Emîr Bulargu idam edildikten sonra Emîr İreñcin, Niksar'da kışlak kurarak halka ağır vergiler yükledi. Bu ağır vergileri ödeyemeyecek duruma gelen halk bölgeyi terk ederek İlhanlı hâkimiyetinin daha zayıf olduğu Batı Anadolu'ya doğru göçe mecbur kaldı. 1307'den 1314'e kadar takındığı bu sert tutum ve Türkmenlerin kendisine karşı muhalefeti sebebiyle Ölceytü tarafından görevine son verilen Emîr İreñcin, İlhanlı merkezine çağrıldı⁸⁵. Emîr İreñcin'in Anadolu'daki halkı İlhanlı Devleti'ne karşı düşman etmekten başka bir şeye yaramayan bu tutumu neticesinde Konya 1314 tarihinde Karamanoğulları Beyliği'nin eline geçmiş ve İlhanlı hâkimiyeti özellikle Orta Anadolu'da çökme noktasına gelmişti.

Ölceytü, kaybolan İlhanlı hâkimiyetini tekrar temin için Emîr Çoban'ı büyük bir kuvvetle Anadolu'ya göndermişti⁸⁶. Böylelikle Emîr İreñcin ile Emîr Çoban arasındaki ilk sürtüşme başlamış ve Ebû Saîd döneminde Emîr İreñcin'in isyan etme sebeplerinden birisi oluşmuştu. Emîr İreñcin'in yarattığı yıkımı kısa sürede ortadan kaldırmayı amaçlayan Emîr Çoban, Temmuz 1314'te Karanbük'e gelerek ordugâh kurmuş ve Türkmen beyleri ile

⁸² Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 114-115; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 652.

⁸³ A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kamalov), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 118.; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 293.

⁸⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye...*, s. 652; A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre...*, s. 118-119.

⁸⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 652-653.

⁸⁶ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 198; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 653; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü-l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. 251; *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, (Çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner), Atif Yayınları, Ankara 2014. s. 69; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 603.

Ermeni kralını itaate davet etmişti. İlerleyen süreçte Türkmenleri itaat altına almış ve Aralık 1315'te Konya'yı kuşatarak Karamanoğulları'nın elinden almıştı⁸⁷.

Anadolu'yu itaat altına alan Emîr Çoban, gösterdiği başarıyı Ölceytü'ye iletmiş ve bu sayede nüfuzunu arttırmıştı. Anadolu'dan dönerken oğlu Temürtaş'ı Anadolu Valiliği görevine getirmişti⁸⁸. Emîr İrencin ise aynı zamanda yeğeni olan Ölceytü'nün kendisini Anadolu Valiliği görevinden almasını hazmedememiş ve Emîr Çoban'a karşı bir düşmanlık beslemeye başlamıştı. Bu durumun sonuçlarını da Ölceytü'nün ölümünden sonra tahta geçen Ebû Saîd'in saltanatının ilk yıllarında görmekteyiz.

Ölceytü'nün 1316 yılında ani ölümünün hemen ardından, İlhanlı emîrleri birbirlerine karşı hâkimiyet yarışına girişmişlerdi. Önde gelen emîrlerden Sevinç Aka'nın vefatından sonra, Emîr Çoban ve vezir Reşidüddin Fazlullah'ın idamının ardından Taceddin Alishah, Ebû Saîd'in yaşının küçük olması sebebiyle devletin kontrolünü ellerine geçirdiler. Bu durumu kabullenemeyen diğer emîrler, gün geçtikçe Emîr Çoban ve yakınlarına karşı düşmanlıklarını artırdılar. Bu düşmanlık, Ebû Saîd'in tahta geçişinden hemen sonra devlet kademelerine yapılan atamalarla daha da arttı.

Ebû Saîd tahta çıktıktan sonra Emîr Çoban'ın etkisi ile Emîr Temürtaş Anadolu Genel Valiliği'ne, Emîr İrencin ise Diyarbekir Valiliği'ne tayin edilmişti. Ancak kısa bir süre sonra Emîr Çoban, Emîr İrencin'i Diyarbekir Valiliği'nden azletmiş ve böylelikle iki emîr arasındaki mücadele farklı bir boyut kazanmıştı. Emîr Çoban'ın böyle kolay atamalar ve aziller yapması diğer emîrlerin dikkatini çekmiş ve Emîr Çoban'la aralarının açılmasına sebep olmuştu⁸⁹. Bu emîrler Emîr Çoban'a karşı tavır almışlar ve bu durum, onların isyanlarının bir diğer sebebini oluşturmuştu.

Emîrlerin isyanına neden olan bir diğer gelişme ise Altın Ordu Hanı Özbek'in (1313-1340) 1316-1317 yıllarında büyük bir orduyla Derbent üzerinden Azerbaycan topraklarına saldırısı sonrasında yaşanmıştı. Özbek Han, İlhanlı tahtında yaşanan değişimden yararlanarak Azerbaycan topraklarını istila etmek niyetiyle büyük bir saldırıya girişmişti⁹⁰. Ebû Saîd bu saldırısı esnasında Horasan ve Mazenderan'da büyük yıkım

⁸⁷ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu...*, s. 200; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar" s. 81.; Hasan Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hakim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 52, 2014. s. 97-99.

⁸⁸ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 603.

⁸⁹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 84; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 603.

⁹⁰ İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003. s.90.

yaratan Şehzade Yesavur'a karşı mücadele etmekteydi. Bu yüzden de Özbek Han'ın ordusu hızlı bir ilerleme kaydetmiş ve İlhanlı topraklarını tehdit eder hale gelmişti.

Altın Orda kuvvetleri hızlı bir ilerleyiş kaydederek Derbent'i geçmiş ve Şirvan'ı yağmalayarak güney yönünde ilerleyişlerini sürdürmüştü. Derbent ve Şirvan taraflarını korumakla görevli olan emîrler ise Özbek Han'a karşı mukavemet gösterememiş ve kaçmak zorunda kalmışlardı. Bunun üzerine Ebû Saîd, yaşının küçüklüğüne rağmen büyük bir cesaret örneği göstererek Özbek Han'ın ilerleyişini durdurmak için yaklaşık bin kadar atlıyla Kür Nehri civarına ulaşmıştı⁹¹. Mevsimin kış olması sebebiyle Kür Nehri taşmış olduğundan Özbek Han nehrin kuzey tarafındaki bölgeleri yağmaladı ve birçok ganimet elde etti. Bunun üzerine Ebû Saîd, Horasan hududuna hareket eden Emîr Çoban'a haber göndererek kendisine yardıma gelmesini emretti. Emîr Çoban büyük bir hızla harekete geçti ve kısa sürede buraya ulaştı. Bunun üzerine Özbek Han, Emîr Çoban ve Ebû Saîd'in kuvvetlerinin birleştiğini haber alınca bölgeden geri çekildi. Emîr Çoban ise yanında bulunan kuvvetlerle nehri geçerek Özbek Han ordusunu Derbent'e kadar takip etmiş ve geride kalan kuvvetlerine saldırıda bulunmuştu⁹².

Altın Orda tehlikesi geçtikten sonra Ebû Saîd, Özbek Han'a karşı mukavemet göstermeyen ve kaçma yolunu seçen emîrlerin cezalandırılmasını ve azlini emretmişti. Bunlardan Emîr Kurmişi, Emîr Gazan ve Emîr İldirci, Emîr Çoban tarafından Cengiz Yasası'na uygun bir şekilde dayak cezasına çarptırıldı. Bunlar, kendilerine uygun görülen bu cezanın sorumlusu olarak Emîr Çoban'ı görmekte ve ona karşı düşmanlık beslemekteydiler. Özellikle bu cezanın ardından Emîr İrencin gibi diğer emîrler de Emîr Çoban'ı ortadan kaldırmanın planlarını yapmaya başlamışlardı. Ayrıca Emîr Kurmişi, bir müddet sonra bir eğlence tertip etmiş ve Emîr Çoban'ı ve diğer emîrleri bu eğlenceye davet etmişti. Emîr Çoban'a yakınlığı ile bilinen emîrlerin Emîr Kurmişi'ye karşı saygısız hareketleri karşısında Emîr Kurmişi harekete geçti⁹³.

Emîr Çoban'ın ülke içerisindeki güçlü konumu ve takındığı sert tutumu, kendisine karşı olan emîrlerin birlikte hareket etmelerine sebep olmuştu. Bunlar İrencin, Kurmişi, Nasıreddin Karatoguş, Tokmak, Örs, Tarımtaz, Süniktaz, Abışka, Kara Çoban ve Tarhan

⁹¹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 71-73; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 52.

⁹² Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 73; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 66-67.

⁹³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 81; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 52; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 101-102; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s.604; Ömer Subaşı, "İlhanlı Devleti'nde Kerayit Bir Aile: Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, Sayı: 41, s. 571-573.

gibi İlhanlı Devleti'nin önde gelen emîrleri idiler. Sadece bu bile başlayacak olan isyanın ne derece büyük olduğunu göstermekteydi. Emîr Çoban'a yakın olanlar arasında Mahmud İsen Kutluk, Sevinç Aka'nın kardeşi Ökrünç, Şeyh Ali, Algu ve Ebû Saîd'in dayısı Ali Padişah bulunmaktaydı⁹⁴.

Emîr Çoban, Kafkasya'da Özbek Han'ın saldırısından sonra meydana gelen karışıklığı bastırılmış ve ordusunu yurtlarına göndererek kendi yanında bulunan az sayıdaki kuvvetle bölgede kalmıştı. Emîr Çoban'ın bu durumundan faydalanmak isteyen Emîr Kurmişi'nin önderliğindeki komutanlar, Sürmeli'de bir ziyafet tertip ederek Emîr Çoban'ı burada ortadan kaldırmayı kararlaştırdılar. Emîr Kurmişi'nin yanında bulunan ve Emîr Çoban'ın yakını olan Kara Togay⁹⁵ isimli bir kişi, bu durumu Emîr Çoban'a haber verdi. Ancak Çoban, bu duruma önce ihtimal vermemiş, sonrasında da durumu kontrol etmek amacıyla yakın adamlarından Ebûbekir ve İsenbuka'yı Emîr Kurmişi'nin yanına göndermişti. Bu kişiler Kurmişi'nin yanına vardıklarında derhal idam edilmişler ve böylece emîrlerin savaşı başlamıştı⁹⁶.

Adamlarının katledildiğini öğrenen Emîr Çoban hızlıca oğlu Emîr Hasan'ın yanına hareket etti. Emîr Kurmişi ve beraberindekiler ise Emîr Çoban'ın ordugâhına geldiler ve kendisinin buradan ayrıldığından habersiz olarak çadırına saldırdılar. Çoban'ın yakın adamlarını kılıçtan geçirip bir kısmını esir aldılar ve hazinesini yağmaladılar. Bununla da yetinmeyen Emîr Kurmişi ve taraftarları Emîr Hasan'ın ordugâhına saldırıya geçtiler. Bu esnada kaçmaya fırsat bulamayan Emîr Çoban ve Kurmişi'ye ait kuvvetler Gökçe Gölü yakınlarında karşı karşıya gelerek savaşa tutuştular. Emîr Çoban'ın ordusu yenilgiye uğradı ancak Çoban Merend'e kaçmayı başardı. Emîr Kurmişi ise Emîr Çoban'ı takibe devam etti ve Emîr İreincin'in kuvvetleri de kendisine katılarak daha da güçlendi⁹⁷.

Emîr Çoban ve oğlu Hasan, Merend'de fazla kalmayarak Tebriz'e doğru kaçışlarını sürdürdüler. Emîr İreincin ve Kurmişi ise kendilerini takibe devam ediyorlardı. Emîr Çoban

⁹⁴ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 84-85; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 102.

⁹⁵ Bu isim İ.H. Uzunçarşılı'nın *Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş* isimli makalesinde "Aktay Ali" olarak geçmektedir. Biz ise *Zeyl-i Camiü't Tevarih-i Reşidî*'de geçen "Kara Togay" ismini kullanmayı uygun gördük. Ayrıntılı bilgi için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 604; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 82.

⁹⁶ Şihabüddin Ahmed bin Abdülvehhâb en Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnü'l-Edeb*, (Tahkik: İbrahim Şemsüddin), C. XXXII-XXXIII, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 229-230; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 82; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 604-605; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 102-103.

⁹⁷ Nüveyri, *Nihâyetü'l-Ereb*, s. 229-230; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.82; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s.103-104; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 605.

ve maiyeti Tebriz yakınlarında bulunan Sofular Köyü'ne geldikleri sırada Anadolu Valisi olan oğlu Emîr Temürtaş, babasının bu zor durumunu haber aldı ve güçlü bir orduyla babasına yardım etmek için yola çıktı. Vezir Taceddin Alişah, Emîr Çoban'ın Tebriz'e geldiğini haber alır almaz, onun emrine bin atlı vererek durumunu güçlendirdi. Ancak Çoban, İrencin ve Kurmişi'nin arkasından hızlıca geldiğini bildiğinden Tebriz'de bir gece geçirip Taceddin Alişah ile birlikte Ebû Saîd'in bulunduğu Sultaniye şehrine doğru kaçırmaya devam etti⁹⁸.

Bu esnada isyancılar Ebû Saîd'e elçi göndererek Emîr Çoban'ın isyan ettiğini ve Han'ın hükmünden çıktığını iddia etmişler ve onun desteğini sağlamaya çalışmışlardı. Taceddin Alişah, Emîr Çoban'dan önce Sultaniye'ye gelerek Ebû Saîd ile görüştü ve Emîr İrencin'in İlhanlı Devleti'ne hâkim olmak istediğini söyledi⁹⁹. Bunun üzerine Ebû Saîd de Emîr Çoban ile görüşerek kendisine karşı olmadığını bildirdi ve onun yanında yer aldı. İsyancılar, Ebû Saîd'in, Emîr Çoban ve yakınlarının öldürülmesini emrettiğini iddia eden bir ferman kaleme alarak, davalarında haklı olduklarını göstermeye çalıştılar¹⁰⁰. Ebû Saîd'in küçük yaşta olması ve otorite boşluğu sebebiyle dilediği gibi iddialarda bulunan bu emîrlere, büyük oranda destek buldular ve güçlerini artırdılar.

Gönderdikleri bu elçi, Ebû Saîd'in sarayında bulunan Emîr İrencin'in oğlu Emîr Şeyh Ali'yi bu durumdan haberdar ederek Emîr Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca'ya karşı kıskırttılar. Emîr Şeyh Ali, bunun üzerine Dımaşk Hoca'yı öldürmeye teşebbüs ettiyse de başarılı olamadı. İsyancılar ise bu sırada Tebriz yakınlarında bulduklarından Tebriz'i yağmalama fikri üzerinde düşünmüşlerse de Tebriz halkının tepkisinden çekinerek vazgeçmişlerdi. Ardından Sultaniye'de bulunan Emîr Çoban üzerine hareket etme kararı alan isyancılar, Ucan'a varmışlar ve burada bulunan Emîr Çoban'a ait kuvvetleri püskürtmüşlerdi¹⁰¹.

Ebû Saîd ise isyancıların Sultaniye'ye yaklaştıkları haberini alınca büyük bir ordu meydana getirmiş ve isyancıların üzerine yürümüştü. Bu orduda İkrenc, Mahmud İsen Kutluğ, Şeyh Ali Kuşçi, Algu, Kubilay b. Sungur, Muhammed Çiçek ve Ali Paşa gibi İlhanlı Devleti'nin önde gelen emîrlere ait askerler de hazır bulunmuşlardı. Ebû Saîd de bizzat bu ordunun merkezinde bulunmuş ve isyanı ortadan kaldırmak amacıyla harekete

⁹⁸ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 83; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 105; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s.605.

⁹⁹ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 605.

¹⁰⁰ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 83.

¹⁰¹ *Ibid*, s. 84.

geçmişti. Emîr Çoban bu orduya kendi emrindeki kuvvetlerle katılmış ve Sultaniye'den isyancıların üzerine hareket etmişti¹⁰².

Ebû Saîd'in ordusu ve isyancılar birbirlerine yaklaşırlarken Emîr İreñcin'in kızı ve aynı zamanda Ebû Saîd'in eşi olan Kutluğşah Hatun, bu durumun kan dökülmeden halledilmesi için iki tarafa da elçiler gönderdi. Kutluğşah Hatun, babası İreñcin'e gönderdiği mektupta, onu Han'a itaate davet etti ise de bu ciddiye alınmadı. Bunun üzerine Ebû Saîd ordusuna hareket emri verdi ve iki ordu Minareli Köy yakınlarında karşı karşıya geldiler. Kutluğşah Hatun tekrar arabuluculuk etmek için babası Emîr İreñcin'e elçiler yollayarak Han'ın barış taraftarı olduğunu ve isyana son verilmesi durumunda kendilerini affedeceğini bildirdi. Emîr İreñcin ise Han'ın barış taraftarı olduğunu anlamaları için savaş meydanına beyaz bayraklarla gelmesini, böylelikle kendisi ve taraftarlarının ikna olacağını bildirdi. Ebû Saîd bu isteği kabul ederek kan dökülmeden bu savaşa bir son vermek için beyaz bayraklar kaldırılmasını emretti¹⁰³.

Emîr İreñcin ise Han'ın bu tavrını korkaklık olarak yorumlamış ve onun tarafından gelen barış çabalarına kulak asmamıştı. Emîr Kurmişi ve diğer emîrler ile meşverette bulunan İreñcin, savaşı başlamadan kazandıklarını düşünerek ülkeyi kendi aralarında pay etme cüretini dahi göstermişti. Büyük bir güvenle savaşa yönelen isyancıları gören Ebû Saîd, barış çabalarına kulak asmayan Emîr İreñcin'in oğlu Emîr Şeyh Ali'nin başının kesilmesini emretti. Şeyh Ali'nin başı kesildikten sonra mızrak ucuna takılmış ve savaş meydanında sergilenmişti¹⁰⁴.

Ebû Saîd, gösterdiği iyi niyet ve barış çabalarına rağmen hiçbir sonuç alamadığından ordusuna saldırı emri verdi. Emîr İreñcin de oğlunun başına gelenleri görünce ordusuyla karşı harekete geçti. Henüz savaşın başında Emîr İreñcin'in eşi Küçük Hatun öldürülmüş, devamında ise Hanın ordusu zor duruma düşmüştü. Bunun üzerine Ebû Saîd bizzat kılıcını çekerek savaşa girmiş ve büyük bir kahramanlık göstererek savaşın talihini değiştirmişti. Ebû Saîd'in saldırıya geçtiğini gören isyancılar hezimetle uğramışlardı. İsyancıların başında bulunan emîrlerden Kurmişi ve Buka İldurci kaçmışlar

¹⁰² Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 85; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 52; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 106-107; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 606.

¹⁰³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 85; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 108.

¹⁰⁴ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 85; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 108.

fakat sonrasında yakalanmışlardı. İsyana katılan diğer emîrlerden bazıları savaş meydanında öldürülmüşlerdi. Emîr İrencin ise yakalanıp Han'ın huzuruna getirilmişti¹⁰⁵.

Ebû Saîd, savaşı kazandıktan hemen sonra isyancı emîrlerin bir kısmını savaş meydanında idam ettirmişti. İsyanın başlamasına sebep olan Emîr İrencin, Emîr Tokmak ve Emîr İsen Buka'yı ise Sultaniye'ye göndererek yargılattı. İsyancı emîrlere isyan etmelerinin sebebi sorulduğunda, bunu Ebû Saîd'in emriyle yaptıklarını iddia etmeyi sürdürmüşlerdi. Ebû Saîd ise bu durumu inkâr etmiş ve isyancıların cezasının verilmesini bizzat Emîr Çoban'dan istemişti¹⁰⁶. Bunun üzerine Emîr Çoban isyancıları Temmuz 1319 tarihinde idam ettirdi. Emîr İrencin'in işkence edilmiş cesedi birkaç gün halka gösterilmiş ve ardından başı kesilerek ibret alınması için İlhanlı Ülkesi'nin dört bir yanında dolaştırılmıştı. İsyancılarından Örs, Abışka, Tarımtaz ve Süniktaz adlı emîrlerin aileleri de aynı akıbete uğramışlardı¹⁰⁷.

İlhanlı Devleti'ni adeta ikiye bölen bu isyan kanlı bir şekilde bastırılmış ve isyana katılan bu emîrlerin aileleri ile isyanla ufak da olsa ilişkisi bulunan herkes ortadan kaldırılmıştı. Ebû Saîd, isyancılara karşı savaş meydanında gösterdiği bu kahramanca tavır neticesinde *Bahadır* ünvanını almıştı¹⁰⁸. Henüz 14 yaşında olmasına rağmen, saltanatının ilk yıllarında sarsıcı gelişmeler olmuş ve üzerine düşeni yerine getirmekte gayet başarılı olmuştu. Ancak, emîrlerin isyanından sonra yaşanan gelişmeler kontrolden çıkma noktasına gelmişti.

Özetle, emîrlerin bu isyanı büyük çapta bir yıkım getirmişti. Başta Emîr Çoban'a karşı gelişen bu isyan, Ebû Saîd'in de dâhil olması ile daha da önemli bir hal almıştı. Zira isyancılar, İlhanlı Devleti'nin önde gelen emîrleri olup köklü ailelere ve kabilelere mensup idiler. Bu isyanın kendisi önemli olduğu kadar, İlhanlı Devleti'nin geleceği açısından da çok önemli sonuçlar meydana getirmişti. Bu sonuçlardan en önemlisi ise Emîr Çoban'ın kendisine muhalif emîrlerden Ebû Saîd'in eliyle kurtulmasıdır. Zaten büyük bir kudrete

¹⁰⁵ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 86-87; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 108; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 606.

¹⁰⁶ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 606.

¹⁰⁷ Nüveyri, *Nihâyetü'l-Ereb*, s. 231-232; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 87; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 52-53; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 149; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 136; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 110; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 607-608.

¹⁰⁸ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 87; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 52; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 149.

sahip bulunan *Emîrû'l-Ümerâ* Çoban, böylelikle rakipsiz hale gelmiş ve Ebû Saîd'den neredeyse daha kudretli bir konuma ulaşmıştır.

1.3.2. Erkonay ve Gazân'ın Gürcistan'da İsyân Etmeleri

Emîr İrencin ve Kurmişi'nin başlattıkları bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra da isyan silsilesi dinmemiştir. Bu ayaklanmanın Gürcistan bölgesinde yarattığı otorite boşluğunu değerlendirmek isteyen isyancılar boş durmamışlar ve bir dizi faaliyetlere girişmişlerdi. Ebû Saîd, bu isyanı bertaraf ettikten sonra 1321 tarihinde Karabağ kışlağına yönelmişti. Karabağ kışlağında iken kendisine Gürcistan'da birtakım isyancı faaliyetler olduğunu bildiren elçiler gelmişti. Ebû Saîd, bu durumun araştırılması için birtakım önlemler almış ve isyankârların cezalandırılmaları için adımlar atmıştı¹⁰⁹.

25 Ocak 1321'de Ebû Saîd Karabağ kışlağında istirahatte iken Gürcistan'dan gelen elçiler, Emîr Arıktay'ın Gazân Oğlan'ı¹¹⁰ yanında bulundurduğunu ve bölgede bulunan Emîrlerin Gazân Oğlan'ı kendilerine hükümdar olarak seçtiklerini bildirmişlerdi. Bu emîrlerin ilerleyen süreçte İlhanlı tahtına karşı isyana başladığını ve bölge halkını da yanına çekmek için çeşitli uğraşlarının olduğunu aktarmışlardı. İsyancıların bölgenin müstahkem bölgelerinde kaleler inşa ettiklerini ve oluşabilecek bir savaşa karşı çeşitli yaşam malzemelerini depoladıklarını Ebû Saîd'in bilgisine sunmuşlardı¹¹¹.

Ebû Saîd, bu durumu haber alır almaz Emîr Polad Kaya'yı isyanın engellenmesi ve inşa edilen kalelerin yıkılması için güçlü bir orduyla Gürcistan'a göndermişti. Büyük bir hızla bölgeye hareket eden Polad Kaya, isyancılara ait kaleleri kuşatmış, isyancıların bir kısmıyla savaşarak onları bozguna uğratmış, sonrasında ise isyancıları kalelere çekilmeye zorlamıştı. Bunun üzerine inşa ettikleri kaleleri kuşatan İlhanlı ordusu isyancılara hareket imkânı tanımamıştı. Bu durumdan bir çıkış yolu göremeyen Arıktay, Polad Kaya'dan âmân dilemiş ve teslim olmuştu. Fakat Gazan Oğlan kaleden dışarı çıkmamıştı. Kale içerisine giren askerler onu yakalayıp dışarı çıkarmışlar ve idam etmişlerdi¹¹².

Bu isyanı bastırdıktan sonra başkente dönen Polad Kaya'ya başarılarından dolayı hediyeler verildi. Ölceytü'nün dul eşi Kutlukşah Hatun ile de evlendirildi. Bu sırada,

¹⁰⁹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 96; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 136.

¹¹⁰ Gazan Oğlan'ın kim olduğu hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi mevcut değildir. Onun hükümdar ilan edilmesi, İlhanlı hanedanı üyesi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

¹¹¹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.96; Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 175-176.

¹¹² Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.96; Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol...*, s. 176.

Gürcistan'da bulunan ordunun güç durumunda olduğu, asker ve teçhizat sıkıntısı çektiğine dair haber gelince Ebû Saîd, Altın Orda sınırında bulunan ve korunması bir hayli önem arzeden bu bölgeye güçlü bir ordu göndererek, sınır güvenliğini sağlamıştı¹¹³.

1.4. Emîr Çoban'ın Kontrolü Ele Alması

Ebû Saîd Bahadır Han dönemine damgasını vurmuş olan Emîr Çoban, yukarıda da bahsedildiği üzere, tarih sahnesine çıktıktan sonra her ilhan döneminde gücünü arttırarak bulunduğu konuma gelmişti. Bazen şanslı, bazen de siyasi ve askeri konulardaki başarıları neticesinde Moğol tarihinde eşine az rastlanır bir şahsiyetti. Kaos ortamlarından faydalanmasını bilmiş ve konumunu güçlendirmek için cüretkâr adımlar atmaktan da çekinmemişti. Attığı bu cüretkâr adımlar sonunda hem kendisi, hem de İlhanlı tarihi açısından geri dönülemez sonuçlar doğurmuştu.

Kendi mevkiini garanti altına almaya ve çıkabilecek muhalefetleri dindirmeye daha Ebû Saîd'in tahta geçtiği ilk zamanlarda başlayan Çoban, en büyük rakip olarak kendisine Ebû Saîd'in atabegi olan Emîr Sevinç'i görmüştü. Ebû Saîd tahta geçtikten kısa bir süre sonra Sevinç'in merkezden uzaklaşmasını sağlamıştı. Bahsedildiği üzere, ilhanı çocukluğundan beri tanıyan ve onu eğiten bu atabey, İlhanlı ümerası arasında saygın ve güçlü bir şahsiyet idi. Sevinç, Henüz Ebû Saîd'in cülus töreninde bir karışıklığa ve oluşabilecek sıcak bir savaşa mahal vermemek adına Çoban'ın kendisine karşı takındığı düşmanca tavrı sağduyuyla karşılamıştı. İlerleyen süreçte Sultaniye'den uzaklaşmak durumunda kalmıştı.

Sultaniye'den uzaklaşsa da Çoban'a karşı muhalif olan birçok emîrin sığınacağı tek isim Sevinç idi. Emîr Çoban da Ebû Saîd üzerinde daha güçlü bir etki kurmak adına ve kendisine karşı oluşabilecek bir muhalefeti engellemek için adımlar atmıştı. Ebû Saîd tahta çıktıktan sonra idari olarak yeniden yapılanma sürecine girildiğinde muteber emîr ve vezirlerin tarih sahnesinden çeşitli sebeplerle çekildikleri görülmektedir. Bunların belkide en önemlisi Emîr Sevinç'in 1318'de Bağdat yakınlarında ölmesi olmuştu¹¹⁴. Sevinç'in

¹¹³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 96.

¹¹⁴ Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar* adlı çalışmasında Emîr Sevinç'in ölümünü İ.H. Uzunçarşılı'nın ifadesine dayanarak şüpheli bulmaktadır. Uzunçarşılı; "Çoban, Ebû Saîd'in mütemed ve mukarriblerini merkezden uzaklaştırmıştı. Hatta Ebû Saîd'in hükümdarlığını temin eden Serenbu'yu katletti." İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 603; Adı geçen Serenbu, D.İ. Usul'a göre yanlış okunmuştur. Bu kişi Emîr Sevinç olmalıdır ki Ebû Saîd'in hükümdarlığını temin eden ve ona en yakın isim Sevinç'tir. Zaten Sultan'a bu kadar yakın olan ve Sultan'ın hükümdarlığını temin edecek kadar başka bir güçlü isme de kaynaklarda rastlanmamaktadır. Tam da Reşidüddin Fazlullah ve Taceddin Alişah arasında

ölümü ile birlikte Çoban çok daha rahat hareket edebileceği bir alan bulmuştu. Ayrıca, ilerleyen süreçte Reşidüddin Fazlullah gibi tecrübeli bir devlet adamının katledilmesinde de Emîr Çoban baş aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Reşidüddin Fazlullah, Taceddin Alişah'ın kendisi hakkında çevirdiği entrikalara yenik düşmüş ve büyük emîrlerin desteğini yitirmişti. Özellikle de Sevinç'in ölümü ile birlikte kendisini destekleyebilecek hiçbir emîr kalmamıştı. Reşidüddin'in sağ kolu olan Emîr İsen Kutluk da, Reşidüddin katledildiğinde Horasan hudutlarında bulunduğundan herhangi bir yardımda bulunamamıştı. Reşidüddin öldürüldükten kısa bir süre sonra kendisi de aynı akıbete uğramıştı¹¹⁵. İsen Kutluk'un ölümünden sonra Çoban, diğer emîrler üzerinde nüfuzunu artırmış ve daha rahat hareket edebilme imkânı kazanmıştı.

Çoban'a karşı İlhanlı emîrleri arasında muhalefet şiddetlenmekte idi. Bu muhalif emîrlerden Zenbur ve Hoca Dilkandî, Çoban'a bir suikast düzenleyerek ortadan kaldırma yolunu seçtiler. Ancak herhangi bir saldırıya uğramadan, onu haber alabilecek kadar iyi bir casus ağına sahip olduğunu gördüğümüz Emîr Çoban, bu saldırıyı da önceden haber alarak tedbirini artırmıştı. Saray kapısında kendisini ortadan kaldırmayı düşünen bu emîrler, amaçlarına ulaşmadan Çoban'ın adamları tarafından yakalanmışlardı. Hoca Dilkandî Haziran-Temmuz 1318'de idam edilmiş, Emîr Zenbur ise Anadolu'ya Emîr Temürtaş'ın yanına gönderilerek merkezden uzaklaştırılmıştı. Sadece bu durum bile Emîr Çoban'ın her alanda olduğu gibi istihbarat ağına da yeterince güçlü olduğunu göstermeye yetmektedir¹¹⁶.

Yukarıda da bahsedilen, Emîr İrencin ve Kurmişi'nin başlattığı büyük isyan hareketi neticesinde İlhanlı ümerasının önde gelenlerinden birçoğu savaşta ve savaş sonunda oluşturulan yargılamalarda ortadan kaldırılmıştı. Bu durumun neticesinde Ebû Saîd'in kontrolü altında olan toprakların bir kısmında yönetsel anlamda boşluklar ortaya çıkmıştı. Emîr Çoban ise bu isyanın geride bıraktığı kargaşa ortamını ve otorite boşluğunu, kendi oğullarını önemli eyaletlerin valiliğine atayarak gidermeye ve bu durumdan faydalanmaya çalışmıştı. İlhan üzerindeki nüfuzundan ve giderek artan siyasi ve askeri

başlayan vezirlik krizine denk gelen bu dönem, İlhanlı ümerasını ikiye bölmüş olarak görünmektedir. Emîr Sevinç, Reşidüddin'in vezirlik görevine iadesini desteklerken Çoban ise Reşidüddin'in azline karar vermiştir. Bu durumda iki Emîr arasındaki ihtilafı görmek mümkündür. Olayların gelişimi ve Sevinç'in ani ölümü, bir suikaste maruz kaldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Bkz. D.İ. Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, s.161.

¹¹⁵ Howorth, *History of the Mongols...*, s. 589; D.İ. Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, s. 161.

¹¹⁶ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 55; Mustawfî Qazvinî, *Tarih-i Guzida*, s. 149; Howorth, *History of the Mongols...*, s. 589-590.

gücünden faydalanmasını bilen Çoban, birçok anlamda İlhanlı ülkesinin hâkimiyetini ele geçirmişti.

Emîr Temürtaş Anadolu Valisi olarak görevine devam ederken, en büyük oğlu olan Emîr Hasan, Horasan valiliğine tayin edilmişti. Diğer oğlu Emîr Şeyh Mahmud ise Gürcistan valiliği görevini üstlenmişti. Emîr Hasan'ın oğlu Taliş ise Fars ve Kirmân hâkimliğine getirilmişti. Çoban'ın bir diğer oğlu Dimaşk Hoca ise Azerbaycan ve Irak'ın yönetimini eline almıştı. Böylelikle İlhanlı topraklarının en önemli bölgelerini teşkil eden bu topraklar dolaylı da olsa Çoban'ın kontrolü altına girmişti. Kendisinden habersiz adeta hiçbir şey yapılamaz duruma gelmiş, en az Ebû Saîd kadar bir kudrete sahip olmuştu¹¹⁷.

Çoban'ın kudreti sadece İlhanlı toprakları ile sınırlı kalmamıştı. İlhanlı Devleti'nin dış politikasına da önemli etkileri olmuştu. 1321 yılına gelindiğinde Altın Orda hükümdarı Özbek, İlhanlı topraklarını istila etmek için tekrar hazırlıklara girişerek Memlûk Sultanı Melik el-Nasır'a ittifak teklif etmişti. Ancak Melik el-Nasır, bu ittifak teklifini kabul etmemiş ve Özbek Han'ın emellerini bildiren bir mektubu Emîr Çoban'a göndermişti. Bunun üzerine Memlûk Sultanı'na elçi yollayarak teşekkürlerini iletmişti. Ayrıca samimi bir Müslüman olan Çoban, Harran bölgesinde bulunan Memlûk topraklarının bir kısmını vakfetmek için Melik el-Nasır'dan istemiş ve iki devletin dostluğunun bir nişanesi olarak da bu kabul edilmişti¹¹⁸.

Çoban'ın kudreti sadece İslam dünyası ile de sınırlı değildi. Ünü Hıristiyan dünyasının lideri konumunda bulunan Papa XXII. Ioannes'e kadar uzanmıştı. Avignon'da bulunan Papa Ioannes, 22 Kasım 1321 tarihinde Emîr Çoban'a bir mektup göndermişti ve bu durum onun ülkeye ne denli hâkim olduğunu ve bu ününün hangi çapta bulunduğunu gösteren örneklerdendir¹¹⁹.

İlerleyen süreçte de Çin'de bulunan Büyük Han'ın elçileri önce Özbek Han'ın ülkesini ziyaret ederek Altın Orda toprakları üzerinden İlhanlı topraklarına gelmişlerdi. Bu elçileri Bağdat'da misafir eden Çoban, onlara değerli hediyeler takdim etmişti. Sonrasında

¹¹⁷ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 55-56; Ş. Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2004, s. 91.

¹¹⁸ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 608-609; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 112-113; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 76.

¹¹⁹ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 608; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 76; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s.113.

bu elçilere Karabağ'da bir ziyafet hazırlanmış ve bu elçiler vasıtası ile de Emîr Çoban'ın adı Büyük Han tarafından da duyulmuştu¹²⁰.

Yukarıda özeti verilen bu durumlar neticesinde Emîr Çoban, ümera arasında rakipsiz bir konuma gelmişti. Ebû Saîd Bahadır Han kadar, belki de ondan daha fazla bir kudrete sahip bulunan bu emîr ve ailesi, süreç içerisinde İlhanlı Devleti'ne tam anlamıyla hâkim olmuşlardı. Çoban'ın oğulları ve kendisine yakın olan ümeranın ülke politikalarına bu denli hâkim olmaları ortaya vahim sonuçlar çıkarmıştı. Ebû Saîd'in otoritesi kaybolmuş, ülkeyi Çoban idare eder konuma gelmişti. Vezir Taceddin Alişah'ın ölümü ile birlikte bu durum zirveye çıkmıştı.

1.5. Taceddin Alişah'ın Ölümü ve Rükneddin Sayın'ın Vezirlik Makamına Getirilmesi

Reşidüddin gibi tecrübeli bir devlet adamını, çevirdiği entrikalar ile saf dışı bıraktıktan sonra vezirlik makamını tek başına işgal eden Taceddin Alişah, 1324 yılına kadar bu makamda kalmıştır. Bu tarihe gelinene dek, İlhanlı Devleti'nin önde gelen emîrlerinden birçoğu ortadan kalkmış ve bürokrasinin de çehresi değişmiştir. Alişah, günden güne değişen bu duruma karşı akıllıca hamlelerde bulunarak Ebû Saîd'in gözüne girmiş ve nüfuzu artmıştı.

Emîr Çoban ve oğullarının İlhanlı yönetiminde rakipsiz konuma gelmeleri, Taceddin Alişah'ı endişeye sevk etmekteydi. Emîr Çoban'ın çocukları hükümdar gibi hareket etmeye başlamış ve birçok konuda Taceddin Alişah'ı baskı altına almışlardı. İlhanlı hazinesini diledikleri gibi kullanan ve harcamaları için hesap vermeyen bu emîrler, ekonomiye büyük zararlar vermişlerdi. Billhassa Emîr Temürtaş'ın bizzat Taceddin Alişah'tan tehdit yolu ile büyük miktarlarda paralar istemesi, veziri ciddi şekilde rahatsız etmişti¹²¹.

Taceddin Alişah, oğullarının kendisinden para istediğine dair Çoban'a şikâyetle bulunmuşsa da o, bu duruma karşı kayıtsız kalmış ve hatta kendisinden bu parayı temin etmesini istemişti. Ancak Taceddin Alişah, kendisi bu yükün altına girmek istememiş ve Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu Gıyaseddin Muhammed'i bu durumu halletmesi için

¹²⁰ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 54-55; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 76.

¹²¹ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 54.

görevlendirmişti. İlerleyen süreçte Emîr Çoban'dan gelen baskıya karşı koyamamış ve yediği bir şeyden rahatsızlanarak yatağa düşmüştü¹²².

Ebû Saîd Bahadır Han, Taceddin Alişah'ın hastalandığını öğrendikten sonra kendisini birçok kez ziyaret etmişti. Ayrıca hastalığının düzelmesi için de dönemin önde gelen tabiplerini görevlendirmişti. Bütün müdahalelere rağmen hastalığı iyileşmemiş, 1324 tarihinde Ucan'da vefat etmişti. Cenazesi Tebriz'de inşa ettirdiği caminin yakınlarına defnedilmişti. İlhanlı Devleti'nin diğer vezirlerinin aksine o, kendi yatağında eceli ile ölen ilk vezir olmuştur¹²³.

Alişah gerçekten yüksek bir zekâyâ sahip ve diğer siyasi isimlerle ilişkilerinde dengeli bir kişi idi. Bulunduğu konuma kendisi açısından tamamen doğru hamle ve ilişkileri ile gelmişti. Tecrübeli vezirleri ortadan kaldırarak makamını uzun süre tek başına idare etmişti. Emîr İreincin ve Kurmişi'nin isyanında Emîr Çoban'ın hayatının kurtulmasında önemli bir rol üstlense de aynı yakınlığı onlardan görememişti. Ayrıca Ebû Saîd ile Emîr Çoban arasında bazı durumlarda ortaya çıkan sürtüşmelerin engellenmesinde de önemli görevler üstlenmişti¹²⁴.

Alişah'ın ölümünden sonra Ebû Saîd, ona gösterdiği teveccühe binaen iki oğlunu vezirlik makamına getirmişti. Ancak bu çocuklar makam için erkenden kavgaya girişince bu durum uzun sürmedi ve ikisi de vezirlik makamından uzaklaştırıldılar. 1324 yılının sonlarına doğru Emîr Çoban, bu durumdan da faydalanarak kendisine yakın bir şahsiyet olan Rükneddin Sayın'ın vezirlik makamına getirilmesini sağladı. Sayın Vezir olarak da tanınan bu isim, Emîr Çoban'ın bir süre nâiblik görevini yürütmüştü¹²⁵.

Emîr Çoban, vezaret makamına Rükneddin Sayın'ın getirilmesini sağladıktan sonra Ebû Saîd üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kurmuştu. Kendisine yakın kimseleri önemli görevlere getirmiş, son hareketi de Rükneddin Sayın'ın vezirliğe getirilmesi olmuştu. Bu durumla birlikte gücünün zirvesine ulaşan bu emîr, tam anlamıyla bir hükümdar gibi hareket ediyor, oğulları ise devletin bütün imkânlarını kendi isteklerine göre kullanıyorlardı¹²⁶. Ancak bu durum artık genç ve akli başında bir isim olan Ebû Saîd'in

¹²² *Ibid*, s. 54.

¹²³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 97; Mustawfi Qazvini, *Tarikh-i Guzida*, s. 150; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais* s. 54; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 117; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 609.

¹²⁴ Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 117.

¹²⁵ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 98; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 118.

¹²⁶ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 54.

dikkatini çekmekteydi. Böylelikle de İlhanlı tarihini kökten değiştirecek bir sürece doğru ilk adımlar atılmaya başlandı.

BÖLÜM II

EBÛ SAİD BAHADIR HAN'IN EMİR ÇOBAN VE OĞULLARI İLE İLİŞKİLERİ

2.1. Emîr Temürtaş'ın Faaliyetleri

İlhanlılar, Anadolu'da kendilerine ait toprakları “Anadolu Genel Valiliği” adı altında idare etmekteydiler. Ebû Saîd tahta geçmeden evvel bu görevi Ölceytü'nün dayısı İrencin yürütmekteydi. Ancak İrencin, göreve geldikten sonra Anadolu'da yaşayan Türk halkına karşı takındığı sert tutum ve vergi politikalarındaki adaletsizliği yüzünden kısa sürede büyük tepki topladı. 1305 tarihinden itibaren bu görevi sürdüren İrencin'in bu tavrı, Anadolu'da varlıklarını sürdüren Türkmen beyliklerinin İlhanlı idaresine karşı ayaklanmalarına sebep oldu¹.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin İlhanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmasından sonra kendi başlarına hareket etmeye başlayan bu beylikler, birçok kez İlhanlı yönetimine karşı muhalif tavırlar içerisine girmişlerdi. Aynı zamanda bu beyliklerin en güçlüsü Karamanoğulları, Mısır'da bulunan Memlûk Devleti ile de güçlü ilişkilere sahipti. En güçlü düşman Memlûkler, İlhanlılara karşı bu beyliği desteklemekten geri durmuyorlardı².

Karamanoğulları 1277'de Memlûk hükümdarı Baybars'ı Anadolu'ya davet ederek İlhanlılara karşı yardım talebinde bulunmuşlardı. Bu talebi geri çevirmeyen Baybars, hemen Anadolu'ya girerek Elbistan Savaşı'nda İlhanlı ordusunu bozguna uğratmıştı³. Ancak İlhanlılar bu yenilgiyi unutmamışlar ve intikam için fırsat kollamışlardı. Sultan Baybars'ın Mısır'a dönmesinden istifade eden Abaka Han, otuz bin kişilik kuvveti ile Anadolu'ya girmiş ve Türkmenlere büyük zararlar vermişti⁴.

¹Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000. s. 246-247; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004. s. 652; Kemal Ramazan Haykıran, “Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demîrtaş Noyan (1314-1328)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, Muğla 2009, s. 162.

² Kemal Ramazan Haykıran, “Anadolu'da Bir İlhanlı...”, s. 162.

³ Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, XVI, TTK, Ankara 1970, s. 42.

⁴ Ibid, s.43.

Abaka Han'ın saldırısından sonra Anadolu'da örgütlü bir ayaklanma yaşanmadı. Ancak İreçin'in sert yönetiminin neticesinde Türkmenler tekrar isyan etmeye başlamışlardı. Oluşan bu durum Anadolu'da karışıklık meydana getirmiş, bu da İlhanlı yönetiminin dikkatini çekmişti. Germiyanogulları, Candarogulları, Hamidoğulları ve Karamanoğulları gibi Türkmen beylikleri vergi vermemeye başlamışlar ve Konya Karamanoğulları tarafından ele geçirilmişti. Ölceytü bu duruma karşı önlem olarak Emîr Çoban'ı 1314 tarihinde güçlü bir orduyla Anadolu'ya göndermişti⁵. O, otuz bin kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya girdikten sonra Karanbük'te ordugâh kurarak bütün Anadolu beylerini itaate davet etti. Bu davet üzerine Borgulu'dan Hamidoğlu Feleküddin Dündar Bey, Karahisar'dan Sahip Ata torunları, Beyşehir'den Eşrefoğlu Mehmed Bey, Kütahya ve civarından Germiyan Beyleri, Kastamonu'dan Candaroğlu Süleyman Paşa ve Sis'te bulunan Ermeni Kralı, değerli hediyelerle gelerek Emîr Çoban'a itaatlerini bildirdiler⁶.

Fakat Anadolu'da İlhanlı yönetimine karşı en şiddetli muhalefeti gerçekleştiren Karamanoğulları bu davete icabet etmemiş ve temsilci dahi göndermemişlerdi. Bunun üzerine Emîr Çoban, Karamanoğulları'nın elinde tuttuğu Konya üzerine yürüyerek şehir önünde ordugâh kurmuştu. Karamanoğulları, Çoban'ın güçlü ordusu karşısında mukavemet göstermemiş, Lârende istikametine kaçarak şehri Çoban'a terk etmişlerdi. İlhanlı ordusu şehre girdikten sonra Emîr Çoban, şehrin yönetimiyle alakalı atamaları yaptıktan sonra Tebriz'e elçi göndererek Konya'nın ele geçirildiğini bildirdi ve kendisi de Tebriz'e doğru yola çıktı⁷.

Emîr Çoban'ın bu kadar kısa sürede Konya'dan ayrılmasının en önemli sebebi, Memlûklerin Malatya'ya bir saldırı başlatması idi. Memlûklerin Halep Emîri Seyfeddin Tengîz komutasındaki kuvvetler Nisan 1315'te Malatya şehrini muhasara ederek ele geçirmiş ve yağmalamışlardı. Seyfeddin Tengîz'in kuvvetleri bu bölgeyi terk ettikten sonra Emîr Çoban ordusu ile bu şehre varmıştı. Tekrar bir saldırı gelmesi riskine karşılık çeşitli önlemler aldıktan sonra, yağma edilen binaların tamiri için de birtakım faaliyetlerde bulunmuştu⁸. Anadolu'da düzeni ve itaati temin ettikten sonra Anadolu Genel Valiliği

⁵ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.81; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 162-163.

⁶ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s. 251-252; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 654; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81; Sait Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara 2006, s. 175; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 163.

⁷ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s. 252; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 654; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 163.

⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 656.

görevine oğlu Temürtaş'ı getirmiş ve 1315 yılının bahar aylarında İlhanlı merkezine geri dönmüştü⁹.

2.1.1. Emîr Temürtaş'ın I. Anadolu Genel Valiliği Dönemi (1315-1322)

Cesareti ve kudretiyle döneminin ünlü simalarından olan Temürtaş, Emîr Çoban'ın yaşça ikinci oğluydu. Doğum tarihi belli olmamakla birlikte kendisinden küçük olan Dımaşk Hoca'nın, Gazan Han'ın Şam Seferi esnasında doğduğunu ve bu seferin de 1300 yılında meydana geldiği göz önüne alındığında 1298-1299 yıllarında doğmuş olması muhtemeldir. Bu durumdan hareketle, o, 15-16 yaşlarında Anadolu Genel Valiliği görevine getirilmiş olmalıdır¹⁰.

1314 tarihine kadar Sultaniye'de babasının yanında bulunan Temürtaş'ın adını ilk defa Ölceytü'nün tertiplemediği bir av merasimine kardeşleri Bayram Hoca ve Dımaşk Hoca ile beraber katıldığında görmekteyiz. Emîr Çoban'ın Ölceytü döneminde de bulunduğu önemli konumu göz önünde bulundurduğumuzda, Temürtaş'ın yeterince iyi koşullarda yetiştiğini söylemek mümkündür¹¹.

Çoban'ın 1315'te Anadolu'dan ayrılmasından hemen sonra göreve başlayan Temürtaş'ın yanında tecrübeli İranlı bürokratlar bulunmaktaydı. Onun yardımcılığına Anadolu'da tanınmış ve işinin ehli bir isim olan Sinaneddin Ârız tayin edilmişti. İlerleyen süreçte Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu Hoca Celaledin de maliye işlerinin kontrolünün sağlanması için Temürtaş'ın hizmetine girmişti¹².

Anadolu Valiliği görevine başladıktan bir yıl sonra Ölceytü ölmüş, yerine oğlu Ebû Saîd geçmişti. Ebû Saîd'in cülûs töreninde muhtemelen Emîr Çoban'ın etkisi ile Temürtaş'ın valiliği onaylanmıştı. Sinaneddin Ârız'ın ölümünden sonra da Temürtaş'ın yardımcılığı görevine Hoca Celaledin tayin edilmişti. Çoban'ın Ebû Saîd üzerindeki etkisi

⁹ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s. 252; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demîrtaş", *Belleten*, Cilt: 31, Sayı: 124, 1967, s. 622.

¹⁰ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 622; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 163-164; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2004, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. s. 100.

¹¹ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 622; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 164; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 100.

¹² Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s.153; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 622.

de göz önüne alındığında Temürtaş'ın son derece güçlü bir pozisyonda görevine başladığı görülmektedir¹³.

1318-1319 tarihlerinde Karamanoğulları Beyliği hududunun savunulması için tedbirler almak ve Maden¹⁴ taraflarını korumak için harekete geçtiği esnada, İlhanlı merkezinde Çoban'a karşı cephe alan emîrler kendi aralarında birleşerek büyük bir isyana girişmişlerdi.¹⁵ Yukarıda ayrıntısıyla bahsettiğimiz bu isyan, Çoban ve ailesini tamamen ortadan kaldırmak ve onun İlhanlı ülkesi üzerindeki hâkimiyetine son vermek için başlatılmıştı. İsyancıların başı konumunda olan İrencin, bahsedildiği gibi Anadolu Valiliği görevinden Emîr Çoban eliyle alınmıştı. Bu durumda da büyük bir tehlike altına giren Temürtaş, kendisini korumak için tedbirler almıştı¹⁶.

İsyana katılan emîrler, Anadolu'da bulunan taraftarlarına Temürtaş'ı ortadan kaldırmalarını ve Anadolu'da hâkimiyeti ellerine almalarını bildirmişlerdi. Bu emîrler Esen Kutluk'un kardeşi Kür Boğa, Diyarbakir Valisi Sutay'ın oğlu Baranbay, Emîr Nurin'in oğlu İcil, Emîr Buka ve Toğan idi. Aldıkları emir üzerine harekete geçen bu isimler, Emîr Temürtaş'ın Niğde dolaylarında olmasını fırsat bilerek tüm hazinesini ve mallarını yağma etmişlerdi. Temürtaş ise hızlı hareket etmiş ve Danişmend bölgelerine kaçarak canını zor kurtarmıştı. Bu esnada ise isyancı emîrlerle ortak hareket eden Emîr Kür Boğa ve İcil arasında anlaşmazlık çıkmış, bu durum isyancıların isteklerine engel olmuş ancak Temürtaş'ın lehine bir durum olarak ortaya çıkmıştı¹⁷.

1319 tarihinde Zencân Çayı Savaşı'nda Ebû Saîd ve Emîr Çoban'ın isyancı orduyu yok ettiği haberi Temürtaş'a ulaşmıştı. Vakit kaybetmeden intikam alma yolunu seçen Temürtaş kısa sürede Kür Boğa, Bulargu ve İcil'i yakalayıp idam etmişti. Temürtaş'ı ortadan kaldırmaya çalışanlardan yalnızca Baranbay Diyarbakir'e kaçmış ve canını güç bela kurtarmıştı. Emîr Çoban'ın kendisine muhalif olan emîrleri Ebû Saîd'in eliyle de olsa

¹³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâytu ve Ebû Saîd Dönemlerine Dair Kayıtlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa. s. 64.

¹⁴ Günümüzde Elazığ ilinin ilçesidir.

¹⁵ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s. 256-257.

¹⁶ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 623.

¹⁷ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s.259; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 85; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s.106.

ortadan kaldırması, kendisini tüm İlhanlı ülkesinde rakipsiz bir konuma ulaştırdığı gibi, Temürtaş'ı da Anadolu'da çok güçlü bir konuma getirmişti¹⁸.

Emîr Temürtaş, düşmanlarını ortadan kaldırdıktan ve babası Emîr Çoban da kendi emniyetini tesis ettikten hemen sonra Anadolu'da bozulan hâkimiyetini sağlamak için harekete geçmişti. Danişmend dolaylarına kaçtığı esnada bu durumu fırsat bilen Karamanoğulları, Burhaneddin Musa Bey komutasındaki bir orduyla Konya'yı tekrar ele geçirdiler. Bunun üzerine Temürtaş, 1320 tarihinde güçlü bir orduyla Konya'ya yönelerek bu şehri muhasara etti. Şehri savunmakla görevli olan Kılıç Bahadır ve Celal adlı beyler daha fazla direnemeyerek Lârende istikametine doğru kaçtılar ve Konya Temürtaş'ın kontrolü altına girdi¹⁹.

Karamanoğulları tehlikesini bertaraf eden Temürtaş, Kilikya Ermeni Krallığı üzerine bir sefer yapmayı planladı. Bu seferde Memlûklerin desteğine ihtiyaç duymuş ve Sultan Melik el-Nasır'a değerli hediyelerle birlikte bir de mektup göndermişti. Bu mektupta; "Hepimiz Müslümanız, bize layık olan nusret-i din üzerine müttefik olmaktır. Bu hususta düşmana karşı olmamız ve Ermenileri tedip eylememiz lazım gelir. Onları bize sadık bırakmaya muvaffak olursak bu geçitlerden gidip gelecek olan halk, tüccar ve hacılar ferah ve serbest gelip giderler aramızdaki dostluk devam ederse düşmanlık bertaraf olur."²⁰ diyerek ittifakın gerekliliğinden bahsetmiştir. Melik el-Nasır da bunu kabul ederek Temürtaş'ı destekleyeceğini bildirmişti.

1321-22 yıllarında müşterek hareket eden İlhanlı ve Memlûk kuvvetleri, Kilikya Ermeni Krallığı'nın sınırlarını geçerek büyük bir istila ve yağma hareketinde bulundular. Sis ve Ayas şehirleri ele geçirildikten sonra büyük çapta ganimet elde edildi. Ermeni kuvvetleri ise karşılaştıkları bu büyük saldırı karşısında çaresiz kaldılar ve yeterince mukavemet gösteremedi geri çekildiler. Ermeni ileri gelenlerinden Çılgnotz Senyörü Hetum, Konstantin, Baron Vahram Lodig, Baron Oşin ve yirmi bin kadar Ermeni askeri maktul düştüler. Temürtaş böylece Ermeni Krallığı üzerinde hâkimiyet kurarak ve büyük

¹⁸ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s.260; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 85-86; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 106.

¹⁹ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s. 202; Ahmed Eflâkî, *Arişlerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953, C.II, s. 390; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 660-661; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 624; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 86; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 107; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 166.

²⁰ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 623-624; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 166.

ganimetler elde ederek Kayseri'ye döndü²¹. Bu başarılı harekât ile Müslümanlar üzerinde olumlu bir etki bırakan Temürtaş, kendi hâkimiyetine karşı gördüğü bir tehlikeyi de böylece ortadan kaldırmıştır.

Temürtaş, kısa sürede elde ettiği bu başarılarla gücünü daha da artırdı. Kilikya seferi ona büyük ganimetler sağlamıştı. Bu seferde Melik el-Nasır gibi güçlü bir Sultan ile ittifak kurarak, siyasi anlamda pozisyonunu da güçlendirmişti. Henüz genç yaşlarda olması, hem de babası Çoban'ın İlhanlı Devleti üzerindeki hâkim konumu sebebiyle attığı cesur adımlar tarih sayfalarında yerini almıştır.

2.1.2. Emîr Temürtaş'ın İsyanı ve Emîr Çoban'ın II. Anadolu Seferi

Emîr Temürtaş, hâkimiyeti altına aldığı bölgelerde nizam ve asayişini temin edip, güçlü bir idare oluşturunca sıkı bir İslâm siyaseti takip etmeye başlayarak dinî emirlerin yerine getirilmesi için büyük bir çaba harcamıştı. Şarap içmeyi yasaklamış ve Zımmî hukukuna göre gayrimüslimlerin kendilerine mahsus kıyafetleri giymesini sıkı bir şekilde takip etmişti. Temürtaş'ın bu İslâmî esaslara dayalı ve adil yönetim anlayışı, uzunca bir süre zulüm ve baskı altında kalmış Müslüman Türk toplumunu memnun etmiş, o “Adil Padişah” olarak anılmaya başlanmıştı²².

Halkın da güvenini kazandıktan sonra istediği gibi bir yönetim anlayışı takip eden Temürtaş, giderek İlhanlı merkezinden bağımsız hareket etmeye başladı. Nüfuzlu isimler de kendisine biat etmişlerdi. Bulunduğu güçlü konum, sahip olduğu ordu ve elde ettiği gelirler neticesinde çevresinde bulunan bürokratlar tarafından isyan etmesi konusunda teşvik ediliyordu. Ayrıca birkaç yıl önce emîrlerin, babası Emîr Çoban'a karşı isyana kalkışması ve Ebû Saîd'in bunu teşvik ettiğine dair iddialar, giderek kendisinin İlhanlı yönetiminden uzaklaşmasına sebep olmuştu²³.

Temürtaş, ilerleyen süreçte sahip olduğu güce dayanarak kendisini “Mehdî” ilan etti. Yanında bulunan Necmeddin Tabesî, Şeyh Zade-i Tokadî, Kayserili Hatip Zahireddin,

²¹ A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kamalov), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005. s. 120; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 86; İ.H. Uzunçarşılı, “Emîr Çoban Soldoz...”, s. 623-624; Kemal Ramazan Haykıran, “Anadolu'da Bir İlhanlı...”, s. 166; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 108; Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, TTK, Ankara 2000, s. 10.

²² Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, s. 252; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 661; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 86; İ.H. Uzunçarşılı, “Emîr Çoban Soldoz...”, s. 624; Kemal Ramazan Haykıran, “Anadolu'da Bir İlhanlı...”, s. 167; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 108.

²³ İ.H. Uzunçarşılı, “Emîr Çoban Soldoz...”, s. 624; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 86; Kemal Ramazan Haykıran, “Anadolu'da Bir İlhanlı...”, s. 164.

Şeyh Nasır-i Sofî, Mevlana Emîr Hasan Tabib, Niğdeli Kadı Şihab, Kadı Asker Yegânî ve Vaiz Hüsâm-i Bârcinligî gibi Anadolu'nun önde gelen âlimleri Temürtaş'a destek veriyor ve isyan etmesi için teşvik ediyorlardı. Bu âlimler, kendi menfaatlerini temin için bu yolu seçmekteydiler. Ancak Konya'da bulunan Mevlevîler, Temürtaş'ın beklediği desteği kendisine vermediler. Onun öfkelerini üzerine çeken Mevlevî Şeyhi Abîd Çelebi, Emîr Eretna tarafından Konya'dan uzaklaştırıldı. Konya'dan ayrılan Abîd Çelebi, uç bölgelerde bulunan Türkmen beylerini Temürtaş'a itaate davet etmesi için görevlendirildi²⁴.

Temürtaş, kendisini Mehdî ilan ettikten ve Türk halkının desteğini kazandıktan sonra İlhanlı yönetimi ile olan ilişkilerini iyiden iyiye gevşetti. Göndermesi gereken vergiyi göndermemeye ve Ebû Saîd'in emirlerine kulak asmamaya başlamıştı. İlhanın vergi memurlarını eli boş gönderiyor ve merkeze davet edilmesine rağmen buna icabet etmiyordu. Sebepleri sorulduğunda da bir açıklama yapma gereği duymuyordu. Bu durum Sultaniye'de infiale sebep oluyor, Ebû Saîd de giderek endişeleniyordu²⁵.

Ebû Saîd'in endişelerinin boş olmadığı ortaya çıktı. 1322 yılında Temürtaş'ın kendi adına sikke kestirip hutbe okuttuğu haberi Sultaniye'ye ulaştı. Bu cüretkâr davranışı, yanında bulundurduğu kimseler tarafından da destekleniyordu. Bu da Temürtaş'a cesaret veriyor, babası Emîr Çoban'ın isyan etmemesine dair tavsiyelerini dinlemiyordu. Bu yeni durum Emîr Çoban'ı güç duruma düşürüyordu²⁶.

Temürtaş bağımsızlık hareketine başladıktan hemen sonra Melik el-Nasır'a elçiler gönderdi ve Ebû Saîd'e karşı askeri ittifak teklifinde bulundu. İlerleyen süreçte Irak ve Horasan'a gerçekleştirmeyi düşündüğü seferlerde de kendisine yardım etmesini talep etti. Ayrıca etrafında bulundurduğu Türkmen beylerine ve Anadolu'nun önde gelen isimlerine de yüksek miktarlarda paralar dağıtarak durumunu güçlendirmeye çalıştı²⁷.

²⁴ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s. 263; Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, C.II. s. 446-447; Abdülcilil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 96; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 624-625; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 167.

²⁵ Abdülcilil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 96; Hamdullah Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, Edward G. Browne, (Trans. Raynold Nicholson), London 1913. s. 150; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 625; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 86; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 168; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 110.

²⁶ Abdülcilil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 96; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 150; Ebû Bekr Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, (Door. Johannes Baptist van Loon), Gravenhage: Uitgeverij, Excelsior 1954. s. 53; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 625; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 86; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 168; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 109-110.

²⁷ Abdülcilil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.96; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 626; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar...", s. 86; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 168.

İlhanlı merkezinde bu durum giderek heyecan uyandırıyor. Ebû Saîd, son bir kez daha Temürtaş'a elçi göndermiş ve huzuruna davet etmişti. Ancak Temürtaş bu elçiye de itibar etmeyince ilhan savaş hazırlıklarına başladı. Onun huzuruna çıkan ve Çoban'a muhalif olan bazı emîrlere giderek bu ailenin itibarını zedelemeye başlamışlardı. Bunun üzerine Emîr Çoban, Ebû Saîd'in huzuruna çıkmış ve Anadolu'ya giderek oğlu Temürtaş'ı itaat altına almak istediğini bildirmişti. Ebû Saîd ise, Çoban'ın oğlu ile birleşerek kendi tahtına göz dikeceğinden endişe ederek buna onay vermemişti²⁸.

Emîr Çoban, kaybolmaya yüz tutan itibarını korumak için tekrar Ebû Saîd'in huzuruna çıktı. Ağır yeminlerde bulunarak oğlu Temürtaş'ı itaat altına alacağını beyan etti. Ebû Saîd'in endişelerini de görmezden gelerek Anadolu'ya gitmek için müsaade istedi. Han'ın güvenini kazandıktan sonra kış mevsiminin başlamasına ve gut hastalığından muztarip olmasına rağmen sefer hazırlıklarına başladı. İlhanlı Devleti'nin önde gelen komutanlarını, eğitilmiş ve iyi teçhizatlı askerlerini de yanına alarak 1324 yılında sefere başladı²⁹.

Temürtaş, babasının Anadolu'ya güçlü bir orduyla yaklaştığını haber alınca ordusuna ve maiyetine bol para dağıtarak itaatlerini güçlendirdi. Emîr Çoban Anadolu'ya girdiğinde, ne oğlu Temürtaş ne de başka bir kimse tarafından karşılanmayınca isyanın gerçekliğini anladı ve Temürtaş'ın ordusunun üzerine doğru yürümeye devam etti. İki ordu karşılaşıncı karargâhlarını kurdular. Temürtaş'ın emîrllerinden biri gece olduğunda Çoban'ın ordugâhına gelerek Temürtaş'ın savaşmaya karar verdiğini bildirdi. Son derece zeki bir komutan olan Çoban bu duruma dair önlem almaya başladı. Oğlunun ordusunda bulunan emîrlere gizlice haber göndererek isyandan vazgeçirmeye çalıştı ve bunda da başarılı oldu. Emîr Çoban'dan ve İlhanlı Devleti'nin hışmından korkan bu emîrlere savaşma kararından vazgeçtiler³⁰.

Ertesi gün iki ordu savaş pozisyonu alarak birbirine yaklaştı. Ancak ordusunun savaşmakta isteksiz olduğunu gören Temürtaş, durumu araştırarak sebebini öğrendi³¹. Bu

²⁸ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 97; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 626; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 168; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s.110.

²⁹ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 97; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 53; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 626; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 169; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 110.

³⁰ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 626-627; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 169.

³¹ Ravzatü's Safa'dan nakleden: İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 627; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 169.

şekilde savaşmanın imkânsız olduğunu görerek barış yolunu tuttu ve babası Emîr Çoban'ın huzuruna giderek hiçbir şey olmamış gibi davrandı³². Bu isyanda sorumlu olan kişileri araştırma yapan Çoban, birkaç gününü oğlunun yanında geçirdi. Onu bağlayarak hızlıca Ebû Saîd'in yanına hareket etti. İlhanın huzuruna vardıklarında, isyanın sorumluları olarak tespit edilen Necmeddin Tabesî ve Emîr Sürkâcî derhal idam edildiler. Ebû Saîd, babasının hatırına Temürtaş'ı affetti. Nasihatlerde bulunduktan sonra onu tekrar eski görevine iade etti³³.

2.1.3. Emîr Temürtaş'ın II. Anadolu Genel Valiliği

Temürtaş Sultaniye'de iken vezir Taceddin Alişah öldü³⁴. Anadolu'ya döndükten sonra, kendisini babası Emîr Çoban'a karşı desteklemeyen ve faaliyetleri neticesinde şikâyetlerini ileten Türkmen Beylerinden intikam almak için hazırlıklar yaptı. Yokluğunu fırsat bilerek bağımsız hareket etmeye başlayan beyleri itaat altına almak için harekete geçti. Bu hareket neticesinde birçok beyliği tahakkümü altına aldı ve hâkimiyet sınırlarını Akdeniz'e kadar genişletti. Ayrıca, kendisine rakip olabilecek, Anadolu'daki hâkimiyetini güçsüzleştirebilecek her türlü tehlikeyi de acımasızca ortadan kaldırdı.

Temürtaş'ın Sultaniye'de bulunduğu sıralarda Konya tekrar Karamanoğulları'nın eline geçmişti. Öncelikle bu şehri Karamanoğulları elinden alan Temürtaş, burada bulunan Selçuklu Hanedanı'na mensup dokuz tane çocuğu katletti³⁵. Bu kendisine rakip olabilecek her türlü siyasi varlığa karşı aldığı acımasızca tedbirlerden sadece biriydi. Sonrasında Eşrefoğulları Beyliği üzerine saldırıya geçen Temürtaş, Beyşehir'i ele geçirdi. Burada bulunan Eşrefoğlu II. Süleyman Bey'i 9 Ekim 1326 tarihinde vahşice öldürerek Beyşehir Gölü'ne attı. II. Süleyman Bey'in ölümü ile birlikte Eşrefoğulları Beyliği tarih sahnesinden çekildi. Temürtaş ise diğer beyliklerin üzerine yürümek üzere savaş hazırlıklarına başladı³⁶.

Eşrefoğulları Beyliği ortadan kaldırıldıktan sonra Temürtaş yönünü Hamidoğulları Beyliği'ne çevirdi. Hamidoğulları Beyliği, Temürtaş'ın Karamanoğulları Beyliği'ni Larende bölgesine çekilmeye zorlamasından sonra Anadolu Türk Beylikleri arasındaki en

³² İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 627.

³³ Abdülcelil Işık, *Hafiz-ı Ebru'nun...*, s. 97; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 53; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 150; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 627-628; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 169.

³⁴ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 54.

³⁵ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 87.

³⁶ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 628.

kudretlisi haline gelmişti. Feleküddin Dündar Bey'in idaresi altında bulunan bu beylik, Aydınoğulları, Osmanoğulları, Saruhanoğulları ve Menteşeoğulları gibi beyliklerden de vergi almaktaydı. Hatta sikkelerinden Ebû Saîd'in adını çıkaracak kadar da cüretkârdı. Her ne kadar kendi ismini sikke üzerine yazmaya cesaret edememiş ise de, bu davranışı çok dikkate değer bulunmalıdır³⁷.

Temürtaş savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra Feleküddin Dündar Bey'in hükümet merkezi olan Eğirdir'i kuşattı. Dündar Bey ise bu saldırıya mukavemet edemeyeceğini anlayarak Eğirdir'i terk etti ve Antalya'da bulunan kardeşi Yunus Bey'in yanına kaçtı. Temürtaş'ın ordusu Eğirdir'i ele geçirdikten hemen sonra Dündar Bey'i takip ederek Antalya'yı kuşattı. Ancak bu sıralarda Yunus Bey ölmüş, şehrin yönetimi oğlu Mahmud Bey'e geçmişti. Mahmud Bey de İlhanlı ordusunun gücünden çekinerek amcası Dündar Bey'i Temürtaş'a teslim etmişti. Temürtaş ise vakit kaybetmeden Dündar Bey'i idam etti ve Hamidoğulları Beyliği'nin Antalya'ya kadar olan toprakları üzerinde hâkimiyet kurdu³⁸.

Hamidoğulları Beyliği tehlikesini de ortadan kaldırdıktan sonra Karahisar (Afyonkarahisar) hâkimi Sahip Ata'nın torunlarının şehri ele geçirmesi için Emîr Eretna'yı görevlendirdi. Sahip Ata'nın torunlarından olan Nasirüddin Ahmed Bey ise, Eretna'nın ordusundan çekinerek Germiyanogulları Beyliği'ne iltica etti. Emîr Eretna 1327 yılında Karahisar'ı zapt etti ise de Nasirüddin Ahmed'i yakalayamadan geri çağırıldı³⁹.

Kısa sürede Anadolu'yu hâkimiyeti altına alan Emîr Temürtaş, bu başarılarını şüphesiz babası Emîr Çoban'a borçludur. Emîr İreçin ve Kurmişi'nin ayaklanması bastırıldıktan sonra Ebû Saîd'in tecrübesizliğinden de faydalanan Çoban, İlhanlı Devleti'nin en güçlü şahsiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Emîr Temürtaş, babası vasıtasıyla İlhanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri kaynaklarını dilediği gibi kullanmıştı. Emîr Çoban ve ailesinin her üyesinde rastlanılan bu durum kısa süre içerisinde Ebû Saîd Bahadır'ın dikkatini çekmiş ve İlhanlı Devleti tarihini değiştirecek adımlar atılmaya başlanmıştı.

³⁷ Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları...*, s. 187.

³⁸ Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları...*, s. 191; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 628; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 88; Kemal Ramazan Haykıran, "*Anadolu'da Bir İlhanlı...*", s. 170.

³⁹ Emîr Eretna'nın aciliyetle geri çağırılmasının sebebi, Sultan Ebû Saîd Bahadır'ın Çoban ve ailesine karşı tavrını değiştirmesidir. İlerleyen bölümlerde bu konudan ayrıntısıyla bahsedeceğiz. Kemal Göde, *Eratnalılar...*, s. 31; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 629; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 89.

2.2. Emîr Çoban'ın Gözden Düşmesi ve Çobanlılar'ın Tasfiye Süreci

1325 yılına gelindiğinde Ebû Saîd Bahadır yirmi yaşında idi. Artık devlet işlerinde daha tecrübeliydi. O, yaşının gereği bir heyecanla hareket etmekteydi. Emîr Çoban ve çocuklarının devlet işlerindeki hâkim durumu, onun dikkatini çekmekteydi. Ümeranın kıskırtması ve kendi yaşadığı hadiseler, Emîr Çoban gibi İlhanlı Devleti tarihine damgasını vurmuş bir şahsiyetin gözden düşmesine sebep oldu. Bunun arka planında yaşanan ve ilerleyen süreçte meydana gelen olaylar etken olmuştu.

2.2.1. Bağdat Hatun Hadisesi

Emîr Çoban'ın güzelliğiyle nam salmış Bağdat Hatun isimli bir kızı vardı. Çoban ise bu kızını 1323 yılı sonlarında Moğolların Celayir kabilesine mensup Büyük Şeyh Hasan'a vermişti. Şeyh Hasan, dönemin tanınmış ümerasından olduğu gibi babası ve dedeleri İlhanlı Devleti'nin yüksek kademelerinde görev yapmış kimselerdi. Dedesi Ak Buka, Geyhatu Han'ın (1291-1295) *Emîrî'l-Ümerâsı* olduğu gibi, babası Emîr Hüseyin de İlhanlı hanedanına damat olmuştu. Büyük dedelerinden olan İlgey'in de Hüleğü Han'ın en önemli emîrlerinden olduğu bilinmektedir⁴⁰.

Ebû Saîd 1325 senesinde Ucan yaylasında düzenlenen bir eğlencede Bağdat Hatun'u görmüş ve beğenmişti. Duyduğu ilgi zamanla artmış ve yaşının da verdiği bir etkiyle adeta gözünü kör etmişti. Bu durum onu devlet meseleleriyle ilgilenmekten alıkoymaya da başlamıştı. Cengiz Yasası'nın verdiği hükümlere göre Han'ın beğendiği bir kadın eğer evli ise derhal kocası tarafından boşanarak hükümdarın haremine gönderilirdi. Ebû Saîd bu yasaya dayanarak Çoban'a elçi göndererek niyetini bildirdi. Ancak Emîr Çoban bunu kızgınlıkla reddetti⁴¹.

Çoban'ın bu isteği geri çevirdiğini işiten Ebû Saîd, oldukça müteessir bir halde içine kapandı. Emîr Çoban ise kızı ve damadını Karabağ'a göndererek Ebû Saîd'den uzaklaştırdı. Ardından da ilhanın yanına giderek Bağdat'ta kışlamaları için tedbirler alınması gerektiğini, kış mevsiminde de Bağdat'tan güzel bir yer olmadığını bildirdi. Ebû

⁴⁰Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 99; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 610; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1971, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 120.

⁴¹Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 224; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 99; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 610; Hüseyin Peyrovi Milan, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 120-121.

Saîd bunu kabul ederek ümeranın geri kalanıyla birlikte Bağdat'a hareket etti. Çoban'ın amacı onu ve kızı Bağdat Hatun'u birbirinden uzak tutmaktı⁴².

Ebû Saîd ve ümera Bağdat'a ulaştığında Çoban eğlenceler tertip ettiyse de Ebû Saîd bunlara aldırış etmiyordu. Otağından da çok az dışarı çıkıyor, aşk acısı ile yanıp tutuşuyordu. Çoban, Ebû Saîd'i üzüntüsünden uzaklaştırmak için ava çıkmaya yönlendirdi. Fakat onu eğlendirmenin hiçbir yolunu bulamadı. Yakınında bulunduğu bir esnada Ebû Saîd'e, gizli bir düşüncesi veya kaygısı varsa kendisiyle paylaşması ricasında bulundu⁴³. O ise Bağdat Hatun hakkındaki düşüncelerini saklayarak, Çoban'ın bir diğer oğlu Dımaşk Hoca'yı şikâyet etti⁴⁴. Dımaşk Hoca, mağrur ve kaba yapısı ile ilhanın nefretini üzerine çekmekteydi. Ona muhalif olan emîrler de bu durumdan istifade ederek ilhanı onun aleyhine kışkırtmaktaydılar. Emîr Çoban da oğlunu yanına çağırarak eğlenceden ve müsriflikten vazgeçmesini, ilhanın nazarında tepki gören hareketleri yüzünden canının tehlikede olduğunu bildirerek uyardı. O ise uyarılara kulak asmayarak Vezir Sayın'ın gammazlık yaptığından söz etti⁴⁵.

Vezir Sayın ise memleket işlerindeki etkisizliğinden Çoban ve çocuklarını sorumlu görmekte birlikte, diğer İlhanlı vezirlerine nazaran daha az paraya sahip olmaktan şikâyet ediyordu. Ayrıca zulümden şikâyet eden halkın içinde bulunduğu kötü durumdan Çoban ve ailesini sorumlu tutuyordu. Zira Çoban ve ailesi, İlhanlı ülkesinin birçok kısmına hâkimdi ve hazineyi diledikleri gibi kullanmaktaydılar. Eski vezir Taceddin Alişah, Emîr Temürtaş'ın bitmek tükenmek bilmeyen istekleri karşısında çaresiz kalmış ve hastalanmıştı. Vezir Sayın da şikâyetlerini fırsat buldukça ilhana iletmekteydi⁴⁶.

2.2.2. Emîr Çoban'ın Horasan Seferi ve Dımaşk Hoca'nın Katli

Emîr Çoban aleyhinde oluşan bu havayı ortadan kaldırmak için kendisine hem bağlı hem de muhalif ümerayı da yanına alarak Horasan'a bir sefer yapmaya karar verdi. Bu seferin gerekliliğini de Horasan'da yeterli sayıda askerinin bulunmadığı ve gelebilecek tehlikelere açık olduğu şeklinde beyan etti. Ayrıca bahar ayları yaklaşmakta ve hasat

⁴²Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 99-100; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 610; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 121.

⁴³Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.100.

⁴⁴*Ibid*, s. 100.

⁴⁵*Ibid*, s. 100; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 610; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 122.

⁴⁶Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 100; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 122.

zamanı gelmekteydi. Ebû Saîd de ne gerekiyorsa yapılması için Emîr Çoban'a emir verdi ve böylece sefer hazırlıkları başladı⁴⁷.

Emîr Çoban'a bu seferde Vezir Sayın, Emîr İkrenc, Mahmut Esen Kutluk, Muhammed, ilhanın dayısı Ali Padişah'ın kardeşi Muhammed ve Nikruz gibi emîrler refakat etmekteydiler. Dimaşk Hoca ise ilhanın uyarılarına rağmen merkezde bırakılmıştı. Ordu Herat şehrine kadar ulaştığı her yerde bölge halkı ve şehir hâkimleri tarafından çok iyi karşılanarak yoluna devam etti. Herat'ı geçtikten sonra ordu ikiye ayrıldı. Bir kısım Badgis ve Alef şehirlerine doğru hareket etti. Bu esnada gelen haber Çağatay Han'ı Tarmaşirin'in Gazne ve Kandahar'a saldıracağı yönündeydi. Emîr Çoban ise buna tedbir olarak oğlu Şeyh Hasan'ı büyük bir orduyla o tarafa gönderdi⁴⁸.

Şeyh Hasan'ın ordusu büyük yıkım yaratarak ilerledi. Tarmaşirin ise Şeyh Hasan'ın geldiğini öğrenince kuvvetli bir ordu vücuda getirerek harekete geçti. İki ordu Gazne şehri yakınlarında karşılaşarak savaştılar. Sonuçta Tarmaşirin'in ordusu mağlup oldu. Çağatay ordusu geri çekilince Şeyh Hasan Gazne'ye girdi ve halkını büyük bir kıyımdan geçirdi. Şehir yağmalandı ve Sultan Gazneli Mahmud'un türbesi Şeyh Hasan'ın kuvvetleri tarafından yağmalanarak, yıkıldı. Bu faaliyetlerden sonra Emîr Şeyh Hasan babasının yanına geri döndü⁴⁹.

Horasan'da bu gelişmeler yaşanırken Sultaniye'de de durum hararetliydi. Emîr Çoban ayrılınca Ebû Saîd ve Dimaşk Hoca da Sultaniye'ye hareket ettiler. Dimaşk Hoca, Sultaniye'ye vardıktan sonra babasının uyarılarını dikkate almayarak uçarı hareketlerini sürdürdü. Merkezde bulunan emîrleri de kendi yanına çekti ve Ebû Saîd'i adeta etkisiz hale getirdi. Mezkûr şehirde bulunan emîrler, Dimaşk'tan habersiz hareket edemiyor ve ilhanla görüşemiyorlardı. Kendisinden habersiz görüşenlere de hakaret ediyor ve açıkça saldırıyordu⁵⁰.

Kendine yakın isimlerle birlikteyken Ebû Saîd'in durumu ile alakalı olarak "Ebû Saîd kendi hazinesinden hiçbir şey harcamayacak. Onun için her gün iki kuş eti

⁴⁷Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 101; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 54; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 123.

⁴⁸Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 101; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 150; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 124.

⁴⁹Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 102; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 150; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 124.

⁵⁰Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 102; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 125.

yeterlidir⁵¹” şeklinde cümleler sarf ederek alay ediyordu. Ebû Saîd ise temkinli davranıyor ve harekete geçmek için fırsat bekliyordu. Zira Dımaşk Hoca’ya saldırdığında, Emîr Çoban gibi güçlü bir kimseye saldırmış olacağını biliyordu. Ancak yaşanan Bağdat Hatun hadisesi ve Dımaşk Hoca’nın bu tavrı onu radikal kararlar almaya itmekteydi.

Çok geçmeden Ebû Saîd’in beklediği fırsat Dımaşk Hoca’nın elleriyle geldi. Dımaşk Hoca’nın, Ölceytü’nün cariyelerinden Konkonay Hatun ile ilişki yaşadığı ortaya çıktı. Ebû Saîd bu durumu araştırtarak gerçekliğini anladı ve beklemeye devam etti. Emîr Günceşkab, Dımaşk’ın Konkonay Hatun’un evinde bulunduğu bir esnada ona haber verdi. İlhan da derhal Dımaşk’ın öldürülmesi emrini verdi. O bunu duyduğunda kendine bağlı olan emîrlere ilhana karşı koymaları emrini verdi⁵². Bu emîrlere Ebû Saîd’in hışmından korktular ve Dımaşk’a itibar etmeyerek onu yalnız bıraktılar. Tam da bu esnada şehrin yollarını kesen bir eşkıya grubunun kelleleri Sultaniye’ye getirilmişti. Ayrıca şehrin kalesi de Ebû Saîd’in ordusu tarafından kuşatılmıştı. Ebû Saîd bu kellelerin Emîr Çoban ve ailesine ait olduğuna dair yalan bir haber yayılmasını emretti. Böylelikle Dımaşk Hoca’nın daha kolay teslim alınacağı hesaplanmıştı⁵³.

Dımaşk Hoca bu haberi alınca dehşete kapılarak ne yapacağını şaşırılmış bir hale geldi. Yanında bulunan az sayıdaki adamı ile Sultaniye’den kaçmak için şehrin güneyinde bulunan küçük bir kapıdan dışarı çıktı. Hoca Lülü, Ebû Saîd tarafından Dımaşk’ın takibi ile görevlendirildi ve kısa sürede Dımaşk Hoca yakalandı. Hoca Lülü’nün maiyetinde bulunan Mısır Hoca ismindeki bir emîr Dımaşk’ı öldürmek istedi. Ancak Dımaşk, canlı bir halde ilhanın huzuruna gitmek için yalvardı⁵⁴. Bunun üzerine Mısır Hoca, Han’ın huzuruna çıkarak Dımaşk’ın yakalandığını ve öldürülmesi için emrinin beklendiğini bildirdi. Ebû Saîd onun hemen öldürülmesi için emir verdi. Emri yerine getiren Mısır Hoca, Ağustos 1327’de Dımaşk’ı öldürdü ve kellesini Ebû Saîd’e gönderdi. Ebû Saîd, Dımaşk’ın kellesinin Sultaniye kapısına asılmasını ve bütün hazinelerinin yağmalanmasını emretti⁵⁵.

Han, Dımaşk Hoca’nın öldürülmesinden hemen sonra Emîr Çoban’la savaşmak için hazırlıklara başladı. Oğlunun öldürülmesiyle bu savaşın artık resmen başladığının farkındaydı ve Çoban’ın intikam almak isteyeceğini de biliyordu. Sultaniye ve çevre

⁵¹ Kutbî el-Ehrî, *Ta’rih-i Shaikh Uwais*, s. 54.

⁵² İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s. 223; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru’nun...*, s. 103; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 125-126; İ.H. Uzunçarşılı, “Emir Çoban Soldoz...”, s. 612.

⁵³ Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 126.

⁵⁴ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru’nun...*, s. 103; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 126-127.

⁵⁵ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s.223; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru’nun...*, s.103.

şehirlerde bulunan emîrleri huzuruna çağırarak olası bir savaş için tedbirler alınmasını emretti. Emîrlere Horasan'da bulunan ümeranın muteber kimseler olduğunu söylediler. Tek çarenin bu ümeradan Mahmut Esen Kutluğ, İkrenc ve Nikruz gibi emîrleri ilhanın yanında savaşmaya ikna etmek olduğunu biliyorlardı. Bunun üzerine sınır bölgelerdeki emîrlere Dimaşk'ın itaatsizliği yüzünden öldürüldüğü ve Çoban dâhil olmak üzere bu aileden ele geçirilenin öldürülmesi gerektiğini bildiren yarlıklar yollandı⁵⁶.

Dimaşk Hoca'nın ölüm haberi İlhanlı ülkesinin dört bir tarafına yayılınca, taşrada bulunan emîrlere büyük bir hesaplaşmanın başlayacağını bilinciyle ordularını topladılar. Diyarbakır valisi Sutay, Sultaniye'ye doğru Ebû Saîd'in ordusuna katılmak maksadıyla harekete geçti. Emîr Devletşah, Emîr Ali ve sınırda bulunan diğer emîrlere de Ebû Saîdiye'ye doğru yürüyüşüne başladılar. Böylelikle ilhanın gönderdiği bu yarlıklar kısa sürede etkisini gösterdi⁵⁷.

2.2.3. Emîr Çoban'ın İsyanı ve Öldürülmesi

Ebû Saîd'e bağlı emîrlere Sultaniye'ye doğru harekete geçtikleri esnalarda Han da savaş hazırlıkları ile meşguldü. Emîr Sutay, Emîr Ali ve Emîr Devletşah'ın kuvvetleri Sultaniye'ye ulaştığında, Ebû Saîd de hazırlıklarını tamamlamıştı. Böylelikle emrindeki kuvvetler ile Çoban'la karşılaşmak üzere Kazvin'e doğru harekete geçti. Kazvin'e doğru hareketinde dahi kuvvet toplayarak son derece güçlü bir ordu meydana getirdi⁵⁸.

Dimaşk'ın öldürüldüğü haberi ve Emîr Çoban ve ailesinin katledilmesi emrini içeren mektup Horasan'a ulaşınca bir şok etkisi yarattı. Haberi alan Emîr Mahmut Esen Kutluğ, Emîr Nikruz ve Emîr Muhammed bir araya geldiler ve meşverette bulundular. Emîr Çoban'ın gücü ve kudretinden çekinen bu emîrlere Ebû Saîd'in isteğinin yerine getirilmesinin imkânsız olduğu yönünde karara vardılar ve Çoban'a bağlılıklarını bildirdiler⁵⁹.

Emîr Çoban oğlunun öldürüldüğü haberini alınca büyük ızdırıp duysa da tecrübesinin de verdiği bir olgunlukla oğlu Şeyh Hasan ile görüştü. Şeyh Hasan, babası Çoban ile görüşmelerinde Ebû Saîd ile savaşın başladığını ve onun öldürülmesi gerektiğini

⁵⁶ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 104.

⁵⁷ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 104.

⁵⁸ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 104; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 55; Mustawfî Qazvinî, *Tarih-i Guzida*, s. 150.

⁵⁹ Abdülcélil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.105; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 55; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 613 Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 128.

söyledi. Maiyetindeki emîrlere güvenmemesini istedi. Horasan, Kirman ve Fars'ın tamamen ele geçirilmesinin gerektiği ve Ebû Saîd neslinden kimsenin hayatta bırakılmaması gerektiğini de ilettiler. Emîr Çoban ise oğlunun söylediklerini dikkate almadı ve kendi bildiği yolu seçti. Ebû Saîd'e karşı isyan bayrağını açtı ve savaş hazırlıklarına başladı⁶⁰.

Emîr Şeyh Hasan'a göre Çobanlıların endişelenmesini gerektiren bir durum bulunmamaktaydı. Anadolu Temürtaş'ın elindeydi. Gürcistan'da Çoban'ın bir diğer oğlu Mahmud hüküm sürmekteydi. Kendileri de yaklaşık yetmiş bin kişilik bir kuvvetle Horasan'da bulunmaktaydılar. İlhanlı ülkesinin tüm önemli bölgeleri Çoban ve ailesinin kontrolü altındaydı. Ebû Saîd ise bu ülkenin gerçek hâkimi olduğunu göstermek ve Çoban ailesinin tahakkümünden kurtulmak amacıyla geri dönülemez bir yola girmişti⁶¹.

Çoban intikam almaya Vezir Sayın'dan başladı. Dimaşk'ın öldürülmesinin müsebbibi olarak onu gördüğü için de zaman kaybetmeden onu öldürttü. Vezir Sayın'ın öldürülmesinin ardından emrinde bulundurduğu kuvvetlerle, Han'ın ordusunu karşılamak üzere yola çıktı. Meşhed'e vardıklarında yanında bulunan emîrlere bağlılık yemini ettirdi. Ordusunun sadakatini sağladığını düşünerek hareketine devam etti ve Semnan'a kadar olan bölgelerde büyük yıkım yarattı. Ordu Semnan'a varınca burada bulunan Şeyh Alaüddeve'nin dergâhına giderek, maiyetinde bulunan emîrlere sadakat yeminlerini yinelemelerini istedi. Emîrlere de sadakat yeminlerini yineleyerek Çoban'a bağlılıklarını bildirdiler⁶².

Ancak Çoban, Ebû Saîd'in güçlü bir orduyla kendisine yaklaşmakta olduğunu bildiğinden durumu sulh yolu ile çözebileceği düşüncesiyle Şeyh Alaüddeve'nin arabuluculuğunu istedi. Dimaşk'ın ölümüne sebep olanların öldürülmesini, böylelikle bu fesada bir son verilebileceğini aktardı. Alaüddeve ise bu arabuluculuğu kabul ederek Ebû Saîd'in ordugâhına hareket etti. Ebû Saîd, kendisini gayet güzel karşılayarak hürmette bulundu. Alaüddeve, Çoban'ın isteklerini Ebû Saîd'e ilettiler, ancak bu bir karşılık bulmadı. Han, bunun ancak kılıçla çözüleceğini Şeyh'e ilettiler⁶³.

⁶⁰ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.105; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s.613 Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 128.

⁶¹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 106-107; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 128-129.

⁶² Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.107; Mustawfi Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 150; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rikh-i Shaikh Uwais*, s. 55-56; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 129.

⁶³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 107; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 129.

Şeyh Alaüddevele Çoban'ın ordugâhına varınca durumu bildirdi. Bunun üzerine Çoban, ordusunu Ebû Saîd'in ordugâhına doğru sürdü. Ayrıca Çoban'ın ordusu geçtiği bölgelerde yağma ve yıkım yaratarak halkın da tepkisini çekiyor, aynı surette de Ebû Saîd'in ordusunda korku uyandırıyor. İki ordu arasında kısa bir mesafe kalana kadar bu yağmalama hadiseleri gerçekleşmeye devam etti⁶⁴.

Emîr Çoban'ın ordusu Kohar mevkiinde ordugâh kurarak savaşı beklemeye başladı. Ancak geceleyin Emîr Çiçek, Emîr Muhammed Bey ve Emîr Nikruz gibi emîrlere kendi tümenlerini yanlarına alarak Çoban'ın ordugâhından ayrıldılar. Ebû Saîd'in ordugâhına doğru hareket ederek, Çoban'ın safını terk ettiler. Teker teker Ebû Saîd'in huzuruna çıkarak bağlılıklarını bildirdiler. Ebû Saîd'in Çoban'a karşı savaşma kararlılığı bu Emîrlere etkilemiş olacak ki bu isyankâr Emîr büyük bir ihanete uğramış oldu. Ebû Saîd ise bu durumdan fazlasıyla memnun olarak bu emîrlere ihsanlarda bulundu⁶⁵.

Ordusunda bulunan büyük ümeranın kaçtığını gören Çoban, geride kalanlarla bu savaşı kazanamayacağını anladı. Oğlu Şeyh Hasan'ın söylediklerini dikkate almayarak büyük pişmanlık yaşasa da artık çok geçti. Yanında bulunan Emîr Mahmud Esen Kutluğ, Emîr İkrenc, hanımları ve çocukları ile birlikte hazinelerini geride bırakarak çöl üzerinden Horasan'a kaçmaya başladı. Ancak ilerleyen günlerde Mahmud Esen Kutluğ ve İkrenc de Ebû Saîd'in ordusuna katılarak Çoban'ı terk ettiler. Han bu emîrlere iyi karşılansa da, emrine geç cevap verdiklerinden ikisini de Emîrlikten azletti. Kısa bir süre sonra ikisi de affedilerek görevlerine iade edildiler⁶⁶.

Gün geçtikçe Çoban'ın ordusu sayısal olarak azalmaya devam etti. Akıbetini tahmin eden Çoban, beraberinde olan on yedi kişilik bir topluluğu Ebû Saîd'in yanına gönderdi. Bu topluluk içerisinde Satı Bek Hatun ve Kerdün Çin Hatun bulunmaktaydılar. Ebû Saîd, bu hatunları saygıyla karşılayarak koruması altına aldı. Emîr Çoban da Horasan'a vardı ve bundan sonraki adımını oğlu Şeyh Hasan'la konuştu. Aklında Herat hâkimi Gıyaseddin Kert'e sığınmak olduğunu, kendisine iyiliklerinin dokunduğunu ve ihanet etmeyeceğini düşündüğünü söyledi. Ancak Şeyh Hasan, Gıyaseddin Kert'in

⁶⁴Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 108; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 129-130.

⁶⁵Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 150; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 108; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rikh-i Shaikh Uwais*, s. 55.

⁶⁶Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 108; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 130.

güvenilmez bir adam olduğunu ve sözüne itimat edilmeyeceğini ilettili. Çoban tekrar oğlu Şeyh Hasan'ın sözünü dinlemeyerek Herat'a doğru yürüyüşüne devam etti⁶⁷.

Babası Çoban'ı fikrinden vazgeçiremeyeceğini anlayan Şeyh Hasan, Harezm'e doğru gitmeye karar verdi. Çoban ise yanında bulunan Cilav Han, Küştay ve Kara Nikbay ile Herat'a geldi. Ebû Saîd, bunun üzerine Herat hâkimi Gıyaseddin Kert'e Çoban'ı öldürmesi için emîr verdi. Eğer onun yaşamasına mücade ederse isyancı sayılacağını ve kellesinin gideceğini de bildirdi. Emri yerine getirirse de Çoban'ın hanımı Kerdün Çin ile evlendirileceğini ilettili. Melik Gıyaseddin ilk başta Çoban'ı hürmetle karşıladı. Bulunduğu mevki kendisine Çoban tarafından verildiğinden zor bir karar vermekle karşı karşıyaydı. Ancak Ebû Saîd'in gazabından korkarak ve kendi mülkünün devamını sağlamak amacıyla ilhanın emrini Çoban'a ilettili⁶⁸.

Emîr Çoban ise öldürüleceğini anladığından küçük oğlu Cilav Han ile görüşmek istedi. Oğlu ile vedalaştıktan sonra ise müteessir bir vaziyette Gıyaseddin Kert ile görüşme talep etti. Ancak bu Melik tarafından karşılık bulmadı. Canını kurtarmak için herhangi bir yol bulamayınca üç istekten oluşan vasiyetini Gıyaseddin'e bildirdi. Bu isteklerinin ilki başının gövdesinden ayrılmaması idi. Ebû Saîd ölümüne dair bir delil isterse iki tırnaklı olan başparmağının kesilerek gönderilmesini istedi. İkinci isteği ise Cilav Han'ın yaşı küçük olduğundan Ebû Saîd tarafından bağışlanması idi. Üçüncü isteği ise cenazesinin Medine'ye gönderilerek orada yaptırdığı türbeye gömülmek istemesiydi⁶⁹.

Gıyaseddin, Çoban'ın isteklerini ilk başta kabul etti ve Han'ın emrini yerine getirmek için bir cellat görevlendirdi. Ekim 1327'de altmış yaşındayken yayın kirişi ile boğularak öldürüldü ve iki tırnaklı başparmağı kesilerek Ebû Saîd Bahadır'a yollandı⁷⁰. Çoban'ın ardından oğlu Cilav Han da aynı akıbeta uğradı. Ancak Ebû Saîd, Gıyaseddin'in Çoban'ı öldürmüş olduğundan emin olmadı ve cesedinin yollanmasını emretti. Emîr yerine getirilerek cesedi Han'a yollandı. Ebû Saîd, Çoban'ın öldürülmesinden emin olduktan

⁶⁷ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s. 223; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 108-109; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 56 Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s.131.

⁶⁸ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.109; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 615; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 132.

⁶⁹ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s. 223; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.109; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 613; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 132-133.

⁷⁰ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 109; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s.150; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 56; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 615-616; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 133.

sonra vasiyetinin yerine getirilmesi için ne gerekiyorsa yapılmasını emrederek masraflar için kırk bin dinar tahsis etti⁷¹.

Ağustos 1328 tarihinde oğlu Cilav Han'ın cenazesi ile birlikte Bağdat'a getirildi ve Medrese-i Mustansırıyye'de merasim düzenlendi. Ardından da bir hac kafilesi ile birlikte Mekke'ye gönderildi ve Kâbe'de tavaf ettirildi. Cenazesi Medine'ye gönderildiğinde burada yaptırmış olduğu türbeye defnedilmesine Memlûk sultanı Melik el-Nasır müsaade etmedi. Bakî'de bulunan bir mezarlığa defnedilmesini emretti ve böylelikle Çoban'ın yolculuğu burada son bulmuş oldu⁷².

Emîr Çoban, İlhanlı tarihinde eşine az rastlanır bir şahsiyettir. Yükselişine Gazan Han zamanında başlamış, Ölceytü döneminde *Emîrî'l-Ümerâ* olmuş, Ebû Saîd döneminde de 1316-1327 yılları arasında birçok anlamda devletin tek hâkimi konumunda bulunmuştur. Rakiplerini birer birer alt ettikten sonra, oğullarını İlhanlı Devleti'nin önemli kademelerine getirmiş, böylelikle gücü elinde tutmuştur. Oğullarının ve kendinin iç politikadaki fütursuz tavırları da kendi sonlarını hazırlamıştır. Ebû Saîd'in otoritesini hiçe sayan bu faaliyetler ise Çobanlılar için felaketi getirmiştir.

Şahsiyetine bakıldığında ise Çoban'ın samimi bir Müslüman olduğunu görmekteyiz. Sünnî mezhebine bağlı olduğu ve ölümüne kadar bu mezhebi değiştirmedeği bilinmektedir. Nisan 1326 tarihinde Mekke ve Medine'ye su yolu inşa ettirmiştir. Safa, Bab-ı İbrahim ve Medine vadilerine çeşmeler yaptırmıştır. Bu hayırları sayesinde bölgenin su sorunu önemli oranda çözülmüştür. Medine şehrine de Harem-i Şerif civarında bir medrese inşa ettirerek, kendisi için bir de türbe yaptırmıştır⁷³.

Ebû Saîd, Çoban'ın ölümünün ardından Sultaniye'ye geri döndü. Bağdat Hatun'la evlenmesine geri kalan tek engel, Şeyh Hasan ile devam eden evliliği idi. Ebû Saîd, Şeyh Hasan'ı ayrılığa ikna etmesi için Kadı Mübarek Şah'ı görevlendirdi ve Şeyh Hasan eşinden boşandı. Kısa bir süre sonra da şaşaalı bir törenle, Ebû Saîd ve Bağdat Hatun evlendiler. Bağdat Hatun, bu evlilikten sonra "Hüdavendigâr" lakabı ile tanındı⁷⁴.

⁷¹Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 133-134.

⁷² Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 134; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s.616.

⁷³ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s. 224; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 617-618.

⁷⁴Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 113.

2.2.4. Emîr Çoban'ın Ölümünden Sonra Çocuklarının Durumu

Emîr Çoban'ın ölümünden sonra, Bağdat Hatun dışındakilerin hepsi haklarında verilen ölüm fermanından kaçmak ve canlarını kurtarmak için çareler aradılar. Bunlardan bir kısmı çevre ülkelere iltica etmiş, bir kısmı ise yakalanarak öldürülmüştür. Ebû Saîd, Çoban'ın oğullarının kendisinden intikam alabileceği endişesi ve buldukları önemli mevkilerin kontrolünü sağlamak amacıyla bu konuya önem vermektedir.

Ebû Saîd, Çoban'ın oğullarını ortadan kaldırmadan devlet üzerinde tam otorite kuramayacağını biliyordu. Çoban'ın ise dokuz oğlu vardı. Bu oğulların en büyüğü, Çoban'ı Herat yolculuğunda terk ederek Harezm'e giden Şeyh Hasan'dı. Şeyh Hasan'ın da Taliş, Hacı Begi ve Koç Hüseyin isminde üç oğlu bulunmaktaydı. Büyük oğul olan Taliş, Fars ve Kirman hâkimi idi⁷⁵.

Harezm bölgesi bu tarihlerde Altın Orda Devleti'ne bağlı olarak Kutluk Timur tarafından idare edilmekteydi. Kutluk Timur, Şeyh Hasan'ı saygı ve hürmetle karşılayarak bir süre misafir etti. Ardından da Özbek Han'ın huzuruna gönderdi ve Han onları hizmetine aldı. Altın Orda hizmetine girdikten kısa bir süre sonra Çerkesler ile yapılan bir savaşta büyük kahramanlıklar gösterdi, ancak aldığı yara sonucunda hayatını kaybetti⁷⁶.

Dımaşk Hoca ise Çoban'ın yaşça üçüncü oğludur. Gazan Han zamanında 1299 tarihinde Şam'a yapılan sefer sırasında doğduğundan ona Dımaşk adı verilmiştir. Ömrünün büyük kısmını Sultaniye'de geçirmiş ve Çoban'ın devlet üzerindeki gücü arttıktan sonra Ebû Saîd'in naibi olarak görevlendirilmiştir. En büyüğü Dilşad Hatun olmak üzere dört kızı bulunan Dımaşk Hoca, yaratılış olarak kibirli bir yapıya sahip olduğundan Ebû Saîd ve saray halkı tarafından sevilmemiştir. Nihayetinde de Ebû Saîd'in emriyle öldürülen ilk Çobanlı kendisi olmuştur⁷⁷.

Çoban'ın dördüncü oğlu Gürcistan Valisi olan Şeyh Mahmud'dur. Ağabeyi Dımaşk'ın ölümünden sonra Ebû Saîd'e bağlı kuvvetler tarafından Tebriz'de yakalanarak idam edilmiştir. Emîr Çoban'ın çocuklarından Şeyh Hasan, Temürtaş, Dımaşk Hoca ve Bağdat Hatun aynı anneden dünyaya gelmişlerdir. Bu isimlerden Bağdat Hatun hariç, Emîr Çoban'ın ölümüne kadar adeta hükümdar gibi hareket etmişlerdir. Bağdat Hatun ise

⁷⁵Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 110; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 56; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s.618; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s.138.

⁷⁶Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 111; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 56; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 618; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s.138.

⁷⁷ Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s.88.

babasının ölümünden sonra, Ebû Saîd'in hanımı olmuş, böylelikle diğer kardeşleri gibi önem arz eden bir konuma gelmiştir⁷⁸.

Beşinci oğul olan Cilav Han'ın akıbetinden bahsetmiştik. Cilav Han'ın annesi, Ölceytü'nün kızı ve Ebû Saîd'in kız kardeşi olan Dolandı Hatun'dur. Altıncı oğul olan Sorgan, Ebû Saîd'in bir diğer kız kardeşi olan Satı Beg Hatun'dan dünyaya gelmiştir. Çoban'ın yedinci oğlu Süyük Han, sekizinci oğlu Yağıbastı ve dokuzuncu oğlu Nevruz adlarındaydı⁷⁹.

2.2.5. Emîr Temürtaş'ın Mısır'a İlticası ve Ölümü

Emîr Temürtaş, Anadolu'da otoritesini temin etmek için uğraş verirken Eğirdir ve Denizli taraflarında bulunduğu bir esnada, kardeşi Dımaşk Hoca'nın ölüm haberini aldı. Babası Çoban'ın da Horasan bölgesinde olduğunu öğrenince bütün kuvvetlerini alıp Sivas'a dönüşe geçti. Emrinde bulunan komutanlarıyla meşverette bulunarak nasıl bir yol izlemesi gerektiği hakkında görüşlerini aldı. Bir kısım emîrler Ebû Saîd ile savaşmasını, bir kısmı ise iyi geçinmesini telkin ettiler⁸⁰.

Maiyetinin görüşlerini dinledikten sonra, kesin bir karara varmayarak olayların gelişimine göre hareket etme kararı aldı ve beklemeye başladı. Ancak Ebû Saîd, Temürtaş'ı ortadan kaldırmak konusunda kararlıydı. Bunun için Anadolu'da bulunan ümeraya elçiler gönderdi. Ancak bu elçiler Temürtaş'ın adamları tarafından yakalanarak sorgulandılar ve Ebû Saîd'in niyeti açığa çıkarıldı. Böylelikle canının tehlikede olduğunun farkına vararak bir kurtuluş çaresi düşünmeye başladı⁸¹.

Temürtaş, Ebû Saîd'e karşı kendisine yardımcı olabilecek tek kişi olarak Mısır Sultanı Melik el-Nasır'da karar kıldı. Bunun üzerine Memlûk sultanına elçiler göndererek ailesi ve kendinin durumu hakkında bilgi verdi. Ebû Saîd'le savaşmak istediğini ve eğer uygun görürse kendisine bağlanmak arzusunda olduğunu bildirdi. Her an Mısır'a iltica

⁷⁸ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 56-57; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 91-92; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Saîd Bahadır Han...*, s. 139-140.

⁷⁹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.112; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 92; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Saîd Bahadır Han...*, s. 140.

⁸⁰ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 629; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 116.

⁸¹ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 630; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 116; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 172.

edebileceğinden hazırlıklara başladı ve Anadolu halkında bolca para toplayarak tedbiri elden bırakmadı⁸².

Ancak Ebû Saîd, Temürtaş'ın böyle bir hamlede bulunacağını tahmin etmekteydi. Kendisi de Melik el-Nasır'a elçiler göndererek Dımaşk'ın öldürüldüğü ve Çoban'ın azledildiğini bildirdi. Ayrıca Temürtaş'ın da Sultaniye'ye geri çağrıldığını ilettili. Sultan ise bu siyasi çekişmeden fayda sağlayacağını umarak Temürtaş'ın iltica talebini kabul etti. Bunun için de hazırlıklara vakit kaybetmeden başladı⁸³.

Memlûk sultanından olumlu haber gelince Temürtaş, maiyetindeki emîrleri toplayarak Ebû Saîd'den gelebilecek tehlikeyi anlattı. Anadolu'nun elde tutulması için Emîrlere, kalelere çekilmelerini ve muhtemel saldırıya karşı koymalarını emretti. Kendisi de Melik el-Nasır'dan gelen olumlu cevaba rağmen ailesi ile birlikte Larende kalesine çekildi. Burada bir süre geçirdikten sonra Emîr Eretna'yı naibi olarak Anadolu'da bıraktı ve Ekim 1327'de Mısır'a hareket etti⁸⁴.

Maiyetiyle birlikte önce Memlûk sultanına bağlı Behisni'ye geldi ve bu şehrin valisi tarafından hürmetle karşılandı. Behisni yoluyla Halep'e hareket etti ve ardından Ocak 1328'de Dımaşk'a ulaştı. Şehrin valisi Seyfeddin Tengiz, Ebû Saîd'in emriyle kendisini şaşaalı bir törenle karşıladı. Gerçekten de Melik el-Nasır'a bağlı valiler, Temürtaş'ı bir hükümdar gibi karşılıyor ve hürmette eksiklik göstermiyorlardı. Dımaşk'ta bir gün kaldıktan sonra, yanında bulunan maiyeti ve hazinelerini geride bırakarak, Seyfeddin Tengiz ile birlikte Gazze yoluyla, Memlûk başkenti Kahire'ye hareket etti⁸⁵.

Temürtaş'ın Kahire'ye yaklaştığı haberi alınınca Dımaşk ve Behisni'dekileri aratmayan bir törenle karşılandı. Ocak 1328 tarihinde Memlûk Emîri Tayboğa tarafından Melik el-Nasır'ın huzuruna çıkarıldı. Sultan'ın elini öperek yanına oturan Temürtaş'a değerli hilatler ve Mısır'a özgü kıyafetler hediye edildi. Melik el-Nasır onu yanına oturtturarak hatırını sorduktan sonra Nil Nehri çevresinde kısa bir gezintiye çıkarak avlandılar⁸⁶.

⁸²Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 111; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 631; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 116

⁸³Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s.150; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rikk-i Shaikh Uwais*, s. 56; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 631; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s.116-117.

⁸⁴ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 111; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 632; Kemal Göde, *Eratnalılar...*, s. 32-33 Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 117.

⁸⁵Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 111; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 633; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 117-118.

⁸⁶ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 633; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s.118.

Sultan, Temürtaş'a dinlenmesi ve ikamet etmesi için Cebel Kalesi'ni tahsis etti. Burada birkaç gün dinlendikten sonra, Memlûk Sultanı'na değerli hediyeler gönderdi. Melik el-Nasır da Temürtaş'a belli bir oranda maaş tedarik etti. Ayrıca resmi toplantılarda kendi sağında ve ikinci sırada oturacağını ilan etti. Böylelikle gayet iyi karşılanan Temürtaş, artık Mısır sultanının himayesi altına girmiş oldu⁸⁷.

Ancak Temürtaş'ın asıl hedefi, Ebû Saîd'le savaşmak ve ailesinin intikamını almaktı. Bu yüzden de Melik el-Nasır'ın askeri ve ekonomik gücüne ihtiyacı vardı. Bunun için Sultan ile bir görüşme gerçekleştirerek, gelecekte neler olacağına dair fikirlerini aldı. Melik el-Nasır ise öncesinde tam bir fikir beyan etmekten çekindi. Bu esnada Ebû Saîd'in, Çoban'la olan mücadelesi devam etmekteydi. Ebû Saîd Bahadır, eğer bu savaşı kazanırsa İlhanlı Devleti üzerinde tek otorite olacaktı. Temürtaş'ı himaye etmeye devam ederse de Melik el-Nasır, Ebû Saîd'in düşmanlığını kazanacaktı. Bu sebepten, mücadelenin sonucunu beklemeye devam etti⁸⁸.

Şubat 1328 tarihinde Emîr Çoban'ın akrabası olan Emîr Şehinşah da Memlûk topraklarına geldi. Bu Emîr, Çoban ve Ebû Saîd arasındaki savaşı haber vermek ve destek istemek amacıyla gelmiş bulunmaktaydı. Ancak kendisi Mısır'a vardığında, Çoban Herat'a doğru yola çıkmıştı. Şehinşah, Sultan tarafından iyi bir şekilde karşılanarak Temürtaş'ın yanında misafir edildi⁸⁹.

Melik el-Nasır'ın bekleyişi devam ederken, Ebû Saîd'in elçileri Mısır'a ulaştılar ve Melik el-Nasır'ın huzuruna çıktılar. Beraberinde getirdikleri kıymetli hediyeleri ve Ebû Saîd'den gelen mektubu, Melik el-Nasır'a takdim ettiler. Bu mektup Memlûkler ve İlhanlılar arasında uzunca bir süredir irtibat kurulamadığından bahsediyor ve iki ülke arasındaki barışın devam etmesinin istenildiğini ihtiva ediyordu. Bununla birlikte, Çobanlılar ile süren savaş hakkında bilgi veriliyor ve Temürtaş'ın durumu soruluyordu⁹⁰.

Memlûk sultanı bu elçileri bir süre misafir ettikten sonra Temürtaş'ın yanına gönderdi. Temürtaş bu kişilere itibar etmedi ve elçiler birkaç gün sonra İlhanlı topraklarına geri dönmek üzere yola çıktılar. Melik el-Nasır bu heyete, kendi elçisi olan Seyfeddin Oruç'u da katarak Ebû Saîd'e gönderdi. Memlûk sultanı, Seyfeddin Oruç vasıtasıyla

⁸⁷ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 111; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 634; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s.119.

⁸⁸ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 635.

⁸⁹ Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 174.

⁹⁰ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 636; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 174-175; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 120.

gönderdiği mektupta Emîr Temürtaş'ın affedilmesini ve Anadolu valiliğine iade edilmesini rica ediyordu. Ancak bu, Ebû Saîd'in nazarında mümkün değildi⁹¹.

Mısır'a geldiği süre boyunca, Sultan'dan ve ümeradan fazlasıyla ilgi ve alaka gören Temürtaş için durum giderek kötüleşmek üzereydi. Artık Memlûk Devleti'ne bağlanmış olan onun ailesi hâlâ Anadolu'da bulunmaktaydı. Melik el-Nasır bu aileyi Mısır'a getirmek için Anadolu'daki müttefiki olan Karamanoğlu Bedreddin İbrahim Bey'e bir mektup yollayarak, Temürtaş'ın ailesinin güvenli bir şekilde Memlûk topraklarına yollanmasını rica etti.

Bedreddin İbrahim Bey ise cevaben gönderdiği mektupta, bu ailenin Mısır'a gitmek istemediğini belirtti. Ayrıca Temürtaş'ın yaradılış olarak hilekâr bir insan olduğunu ve kendisine güvenilmemesi gerektiğinden bahsetti. Melik el-Nasır'a ilticasının asıl sebebi olarak da Memlûk topraklarında gözü olduğu ve Mısır'ı ele geçirmek istediğini ilave etti. Ayrıca Anadolu halkına yaptığı zulümleri de uzunca anlattı. Bu mektup, Temürtaş'ın öldürdüğü Hamidoğlu Feleküddin Dünder Bey'in oğlu, Necmeddin İshak Bey tarafından Mısır'a getirildi⁹².

Necmeddin İshak Bey, Melik el-Nasır'ın huzuruna çıktığında Temürtaş ile yüzleştirildi. Bu yüzleşmede Temürtaş'ın Anadolu'daki zulmünden ve yaptığı kötülükleri Sultan'ın huzurunda anlattı. Anlattıkları Karamanoğlu Bedreddin İbrahim Bey'in aktardıklarıyla da uyuştüğundan bu durum Melik el-Nasır'da rahatsızlık yarattı. Böylelikle de Temürtaş'ın bir art niyet taşıdığına giderek inandı⁹³.

Ayrıca Temürtaş'ın Mısır halkı ve ümerasına aşırı cömert davranışları, bu davranışlar neticesinde de olumlu karşılıklar bulması Melik el-Nasır'ı endişelendiriyordu. Bu endişeler zamanla Temürtaş'ın Memlûk tahtını ele geçirmek istediği kanısını kuvvetlendirdi. Başka bir çare de göremeyen Sultan, Haziran 1328 tarihinde Temürtaş'ı hapsedtirdi. Hapsedilmesinin sebebini sorduğunda da gerekçe olarak Ebû Saîd Bahadır'ın

⁹¹ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 636; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 175; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 120.

⁹² İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 636-637; Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları...*, s. 201; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 175; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 121.

⁹³ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 636-637; Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları...*, s. 201; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 175; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 121.

elçilerinin Mısır'a ulaştığını ve kendisini bu şekilde görmelerinin daha hayırlı olacağı gösterildi⁹⁴.

Temmuz 1328'de Abacı başkanlığındaki elçilik heyeti Mısır'a ulaştı. Emîr Çoban'ın öldürüldüğü ve ailesinin ortadan kaldırıldığını haber verdikten sonra Temürtaş'ın iadesini istediler. Temürtaş'a karşılık olarak da Ölceytü Han devrinde İlhanlılar'a Memlûklerden kaçarak sığınan Kara Sungur'un iade edileceğini bildirdiler. Melik el-Nasır, Ebû Saîd'in savaşı kazandığını duyunca, İlhanlılar'ın düşmanlığını üstüne çekmemek için teklifi kabul etti. Fakat daha sonra fikrini değiştirdi. Çünkü Ebû Saîd, Bağdat Hatun ile evlenmişti ve Temürtaş'ın Bağdat Hatun vasıtasıyla affedilmesi tehlikesi mevcuttu. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Temürtaş'ın idamına şahitlik etmelerini istedi ve ancak cesedinin iade edilebileceğini söyledi⁹⁵.

İdamın gerçekleştirileceği Eylül 1328'de Temürtaş zindandan çıkarılarak Kurafe'ye götürüldü ve burada boğdurularak idam edildi. Cesedi İlhanlı elçilerine gösterildi ve Kara Sungur'un cesedi de Ebû Saîd'den istendi. Böylelikle iki hükümdar arasındaki anlaşma hâsıl olacaktı. Henüz Memlûk elçileri Temürtaş'ın öldürüldüğü haberini vermeden Kara Sungur eceli ile öldü. Temürtaş'ın kellesi de Abacı tarafından Ebû Saîd Bahadır'a götürüldü⁹⁶.

Emîr Çoban'ın yaşça ikinci oğlu olan Temürtaş, idam edildiğinde otuzlu yaşlarındaydı. 1315-1327 yılları arasında İlhanlılar'ın Anadolu Genel Valisi olarak görevini sürdürdü. Bu süre zarfında uyguladığı siyaset ile Anadolu tarihinde derin izler bırakarak varlığını devam ettirdi. Memlûk topraklarında da sekiz ay gibi bir süre bulunarak, geleceğini inşâ etmek için büyük bir fırsat yakaladıysa da tavırları onu idama götürmüştür.

Temürtaş'ın da ortadan kaldırılmasıyla birlikte Ebû Saîd, Çobanlılar'a karşı başlattığı hâkimiyet mücadelesini kazanmış oldu. İlhanlı Devleti'nin bütün imkânlarını elinde bulunduran bu aile, hor gördükleri ve alay ettikleri Ebû Saîd tarafından dize getirildi. Gerek genç yaşında tahta çıkması gerekse Çoban gibi bir şahsiyetin entrikaları,

⁹⁴ Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 175; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 123.

⁹⁵ İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 639; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 176; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s.123-124.

⁹⁶ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s. 224; Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 122; Mustawfi Qazvinî, *Tarih-i Guzida*, s. 151; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 56; İ.H. Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz...", s. 639; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı...", s. 176; Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde...*, s. 125.

uzunca bir süre Ebû Saîd'in hükümdarlık tasarrufuna set koymuştu. Emîr İreñcin ve Kurmişî'ye karşı verdiği savaşta Çoban'ın canını kurtaran Ebû Saîd, bu ailenin sonunu da pek zorlanmadan getirmiş oldu. Bunun neticesinde de Ebû Saîd dönemi adeta ikinci kez başlamış oluyordu.

BÖLÜM III

EBÛ SAİD BAHADIR HAN'IN DEVLETİ YENİDEN ORGANİZE ETME ÇABASI VE ÖLÜMÜ

3.1. Merkeziyetçi Politika Kurma Çalışmaları

Emîr Çoban ve oğullarının tasfiye edilmelerinden sonrahâkim oldukları makamlarda idarî boşluklar ortaya çıktı. Ebû Saîd, artık daha özgür hareket etme imkânı bulduğundan, bu bölgelerdeki otorite boşluğunun kargaşa ortamına dönmemesi için önlem alma yolunu seçti. Bu makamlar, devletin idaresi bakımından hayatî bir önem taşıdığından Emîrleri ile uzunca müzakereler ve fikir alışverişleri neticesinde doldurularak, Ebû Saîd'in otoritesi temin edilecekti.

Merkezi otoritenin temini için öncelikle idari boşlukların ortadan kaldırılması gerekiyordu. Boş kalan bu mevkilere sırasıyla Han'a sadık olan emîrler atandı. *Emîr-i Azamlık* makamına Bağdat Hatun'un eski kocası Celayir Şeyh Hasan getirildi. Horasan Valiliği'ne Narin Tugay, Anadolu Genel Valiliği'ne ise Emîr Muhammed Bek atandı. Emîr İkbâl Şah'a Gürcistan Valiliği, Emîr Akıncı'ya ise Diyarbekir ve Derbent valiliği görevleri verildi. İlhanlı topraklarının önemli parçalarını oluşturan bu bölgeler, bizzat Ebû Saîd Bahadır tarafından atanan valiler vasıtasıyla yönetilmeye başlandı. Böylece merkeziyetçi politika kurma çalışmaları hız kesmeden sürdü¹.

İlhanlı topraklarındaki bu önemli bölgelerin idarecileri atandıktan sonra, vezaret makamındaki boşluğun da giderilmesi gerekiyordu. Vezir Sayın'ın, Çoban tarafından idam edilmesinden sonra ortaya çıkan bu durum üzerine Ebû Saîd, uzunca bir süre düşündükten sonra Hoca Reşideddin'in oğlu Gıyaseddin Muhammed'i bu makama uygun gördü. Bu fikrini de emîrler ile paylaşan Ebû Saîd, emîrlerin de bu duruma itiraz etmemesi üzerine 1327 yılında Gıyaseddin Muhammed'i veziri olarak tayin etti ve yardımcılığına Alaeddin Muhammed'i atadı. Böylelikle Vezir Sayın'ın ölümünden sonra boşta kalan vezaret

¹ Ebu Bekr Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, (Door. Johannes Baptist van Loon), Gravenhage: Uitgeverij, Excelsior 1954. s. 57.

makamı, devlet yönetiminde yetkin bir şahsiyet olan Reşideddin'in ailesinden bu kimseye tevdi edilmiş oldu².

Ebû Saîd adil ve kanuni bir düzen kurmak istediğinden, vezirlerden önemli isteklerde bulundu. Devlet işlerini layıkıyla yerine getirmelerini, emirleri uygularken de zerre kadar itaatsizlik yapılmamasını istedi. Halka ve tacirlere kötü davranmalarını, bunun tersini yaparlar ise sonuçlarına katlanacaklarını beyan etti. Çobanlılar ile meydana gelen savaşın ve daha önce meydana gelen savaşların yarattığı yıkımı ve izlemeye çalıştığı politikaların gereğini vezirlere ileterek onlara nasihatlerde bulundu³.

Bahsettiğimiz iç mücadelelerin ülkede yarattığı buhran yüksek boyutlarda idi. Bu buhran özellikle ekonomik hayatı fazlasıyla etkilemişti. Ebû Saîd'in son döneminde hazineye giren vergi miktarı, seleflerinden olan Gazan Han döneminde hazineye giren vergi miktarı ile kıyaslandığında oldukça azalmış bulunuyordu. Bu bilgileri edindiğimiz önemli kaynaklardan olan Hamdullah Müstevfi Kazvinî'nin 1339 yılında tamamladığı Nüzhet el-Kulûb adlı eserinde, Horasan hariç olmak üzere 1336 yılına ait İlhanlı ülkesinin vergi gelirleri gösterilmiştir. Bu kaynaktan edindiğimiz bilgilere göre, eserin tamamlandığı 1339 yılında İlhanlı ülkesinin gelirleri Gazan Han dönemine nazaran yarı yarıya azalmıştır⁴.

Bu ekonomik buhran Gazan Han döneminde de mevcuttu. Ancak Gazan Han, bu durumu ortadan kaldırmak için çeşitli ıslahatlar yaparak büyük oranda ekonomiyi düzeltmiştir.⁵ Ebû Saîd'in babası Ölceytü devrinde de yaşanan iç mücadeleler ve vergi memurlarının adil olmayan uygulamaları neticesinde ekonomik sıkıntılar yüksek boyutlara ulaşmıştır. Mahalli idarecilerin de önleyemedikleri, hatta ortak oldukları bu kanunsuz uygulamalar neticesinde, özellikle köy ve kasabalarda yaşayan halk buldukları yerleri

²Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâyâtü ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa. s. 105; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 56; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1971, Ankara Üniversitesi, Ankara. s. 149; Ankhbayar Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2016, Ankara Üniversitesi, Ankara. s. 261-262.

³Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.105.

⁴Mustawfî Qazvinî, *Nuzhat al-Qulûb*, (Trans. G. Le Strange), E.J.W. Gibb Memorial Series: XXIII, Luzac & Co., London 1919, s. 33; Z.V. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *THİTM*, C.I, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, s. 28; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1950. s. 350.

⁵ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 285-288.

terk ederek güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu gibi durumlar, kontrolü artık tamamen ele geçirmeye niyetli olan Ebû Saîd'in önlem almasını zaruri kılmaktaydı⁶.

Bunların yanında, vergi toplama ve bunun muhasebesi dikkatli bir biçimde yerine getirilecekti. Böylelikle önceki dönemlerde baskaklar⁷ tarafından uygulanan keyfi vergi toplama durumlarına bir son verilerek, reyanın üzerindeki yük hafifletilmiş olacaktı. Ayrıca bu vergilerin muhasebesinin titizlikle yapılması sağlanarak İlhanlı hazinesine giren miktarın artırılması hedefleniyordu. Bu politikalar uygulanırken de ortaya çıkan masraflara ayrılacak miktar için Ebû Saîd'dan onay alınacaktı. Bu gibi işlemlerin yapılmasında ulemanın da görüşleri alınacak, böylelikle işlemler uzlaşma içerisinde sürdürülecekti⁸.

Ebû Saîd'in amacı halk üzerinden alınan haksız vergileri ortadan kaldırarak, devletin önemli ihtiyacı olan vergilerin düzenli ve adil bir biçimde toplanmasını sağlamaktı. Uygulanmaya çalışılan bu sistemin ilk adımı olarak, Gazan Han döneminde uygulanan her köy ve kasabanın ödemekle mükellef olduğu vergi miktarının çeşitli materyaller üzerine (taş, bakır levha, demir levha, kireç levha vb.) işlenerek cami kapıları veya minarelerinin üzerinde uygun bir noktaya yerleştirme usulü benimsendi⁹.

Bu yöntemin uygulandığını gördüğümüz iki adet vesika günümüze ulaşmıştır. Bunlardan ilki, Ankara kalesinin kapılarından birinin üzerinde bulunan Farsça olarak yazılmış dört satırlık kitabedir. Bu kitabe ilk olarak P.Wittek tarafından okunmuş, daha sonra ise Walther Hinz tarafından da tercüme edilerek incelenmiş ve P.Wittek'in okuma hataları düzeltilmiştir¹⁰. Walther Hinz tarafından incelenen kitabenin tercümesi bu şekildedir:

- (1) “Allah işlerin kolaylaştırıcısıdır. Cihangüşa yarığın hükmüne göre Ankara'ya muvasalat vaki olunca köylüler hayvan sayım vergisi ve hububat mahsul tahmini (ücreti) yüzünden şikâyet ettiler.

⁶ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 350.

⁷ “Baskak” kelimesi Uygurcadan Moğolcaya geçmiştir. Uygurlarda vergi toplama memurlarına verilen isimdir. Çağataycada da vergi toplama memurlarına verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Methal*, TTK, Ankara 1988, s.258.

⁸ Ankhbayar Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 262.

⁹ Z.V. Togan, *Mogollar Devrinde...*, s. 20; Ankhbayar Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s.306.

¹⁰ Paul Wittek, “Ankara'da Bir İlhanî Kitabesi”, *THİTM*, C.I, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, s. 161-164; Walther Hinz, “Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Bazı Vergi Kitabeleri”, (Çev. Fikret Işıltan), *Belleten*, C.XIII, Sayı: 52, TTK, 1949, s. 771-793.

- (2) İslâm padişahının –hükmü ebediyete kadar sürsün!- devletinin hürmetine 730 yılı Azar’ının 1’inden itibaren (1 Mart 1330) vilâyet için şu vergi kanunumuz câridir:
- (3) Nakdî ve aynî vergiler tesbit edilmiş ve vergi defterine kaydedilmiştir. Buna nazaran şehir ticaret ve zanaat vergisi (tamga), buna mukabil vilâyet vergi kanunumuza (göre) ödeyecektir. Her kim ki bundan sonra hayvan satım vergisi ve kanunsuz öşür alır,
- (4) Yahut (yukarıdaki kaideye mugayir olarak? Yalnız bir dirhem bile olsa?) veya (yalnız) bir kile (bile olsa) hububat talep ederse Allah’ın, Meleklerin ve Peygamberlerin lâneti ona rastlasın. Onu işittikten sonra her kim ki onu değiştirirse, günah onu değiştirenlerin üzerine olsun. Halil’in eseri.”¹¹

Tercümesini aktardığımız bu kitabe bahsettiğimiz yöntemin devamı olduğu gibi, içeriği bakımından da oldukça önem arz etmektedir. Bu kitabe aynı zamanda Ebû Saîd Bahadır’ın uygulamaya çalıştığı adil politikanın bir yansıması olarak da göze çarpmaktadır. Vergi memurlarının, çeşitli sebepler yüzünden kaybolan devlet otoritesinden faydalanarak halka ettikleri zulmün engellenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Ebû Saîd’in izlemeye çalıştığı adilane vergi politikalarının yansıması olarak göze çarpan bir diğer vesika ise, Ani’de bulunan kitabedir. Wilhelm Barthold tarafından tercümesi verilerek incelemesi yapılan kitabe, tıpkı Ankara’da bulunan kitabede olduğu gibi Ebû Saîd’in vergi düzenlemeleri ile alakalıdır¹². Yine Ankara’da bulunan kitabe gibi halkın rahatça görebileceği bir kısma yerleştirilmiştir. Wilhelm Barthold tarafından yapılan tercümesi şu şekildedir:

- (1) “Allah bendelerinin esrarına vakıftır.
- (2) Abû Sa’id Bahadır Han.
- (3) –Yarlık. –Bu vakit ki padişah-ı rûy-i zemin sultan-ı âlem ‘Alâ’ ad-dunyâ va-d-dîn Xallada mulkahunun-ki şarktan ta garba kadar cihan onun saye-i merhamet ve adaletinde bulunuyor, Cenabıhak onun hüküm ve fermanlarını daha muhkem eylesin paytahttan,

¹¹ Walther Hinz, “Ortaçağ Yakın Şarkına...”, s. 775; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu*, 2007, Ankara Üniversitesi, Ankara. s. 112.

¹² Kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Wilhelm Barthold, “İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet”, *THİTM*, C.I, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, s. 135-159.

- (4) hüküm böyledir. Mademki rûy-i zemin onun fermanına tâbidir ve divanın Emîrleri onun kalemine bağlıdır, kimse ondan bir şey eksiltmesin yahut ona ilâve etmesin,
- (5) tamga ve meşru baş vergisinden başka bir şey alınmasın, kılan ve nimari ve saire (vergi) bahanesiyle kimseden bir şey talep edilmesin,
- (6) bundan mukaddem Ani şehrinde ve Gürcüstanın diğer vilâyetlerinde kılan ve nimari, gayr-ı kanunî havaleler ve tarh toplama sebebinden,
- (7) zulüm ve taaddi icra edilmiştir. (Meskûn mıntıkalar) harap olmuş, raiyeler dağılmış, şehir ve vilâyet kâhyaları kılan ve ternâgirden dolayı emlâk-i gayr-ı menkule,
- (8) ve menkulelerini ve ailelerini bırakıp gitmişlerdir. (Şu suretle) hüküm yazdılar ki Haktaalâ (raiyelerin?) başları üzerinden âli gölgeyi (uzak eylemeye?)”¹³

Kitabenin sonu okunamamıştır, ancak metnin büyük bölümü tercüme edilebilmiştir. Metinden anlaşılacağı üzere, adı geçen bölgelerde kanuni olmayan vergi uygulamaları neticesinde yöre halkı bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durumun önüne geçebilmek için atılan kararlı adımların örneğini teşkil eden bu vesika da bölge halkı yalnızca zorunlu vergilerden mükellef sayılmıştır.

Bahsettiğimiz kitabelerle paralellik gösteren, Ebû Saîd’in vergi düzenlemeleri ile alakalı olarak kaleme alınmış dört adet yarlğ da günümüze ulaşmıştır¹⁴. Bu yarlğlar ile tıpkı kitabelerde bahsedildiği gibi vergilerin adil bir şekilde toplanması ve İlhanlı hazinesine sağlıklı bir şekilde ulaşımının sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca yarlğların birbirini takip eden tarihlerde yazılması, istenen sonucun alınması için Ebû Saîd’in gösterdiği kararlılığın bir ifadesi olarak da yorumlanabilir.

Bu yarlğlardan ilki, 13 Ocak 1330 tarihli olup Şîrâz vergi gelirlerinin naibler aracılığıyla ile toplanmasında yaşanan sorunlarla ilgilidir. Ebû Saîd yaşanan ihmallerin son bulması ve vergilerin ivedilikle ulaştırılmasını emretmektedir. 3 Ocak 1331 tarihli ikinci yarlğta ise, Tebriz şehrinin vergilerinin toplanmasında tahsildarların keyfî hareket etmemeleri ve kanunlara bağlı olarak vergileri tahsil etmeleri emredilmektedir. Yine Tebriz şehrinde ödenmemiş deri ücretlerinin tahsili için 29 Ocak 1331 tarihinde bir yarlğ

¹³ Wilhelm Barthold, “İlhanlılar Devrinde...”, s. 137-138; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı...*, s. 114.

¹⁴ Bu fermanlar/yarlğlar, Osman Gazi Özgüdenli tarafından incelenerek tercümesi yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Han'a Ait Dört Yarlğ*, Belleten, C.LXIX, Sayı: 254, Nisan 2005, s. 63-116.

kaleme alınmıştır. Diğer yarlıklarla içerik olarak aynı olan 9 Şubat 1331 tarihli yarlıgta da Tebriz’de bulunan vergi memurlarının halka karşı haksız taleplerde bulunmamaları emredilmiştir¹⁵.

Ebû Saîd’in, İlhanlı ülkesinin ekonomik hayatını canlandırmak için giriştiği politikaların neticelerini takip etmek ise oldukça önem arz etmektedir. Zira Gazan Han’ın uygulamaya koyduğu ıslahatlar, tahtta bulunduğu süre zarfında olumlu sonuçlar ortaya çıkarmış idi. Toplumsal barışın sağlanması ve kanuni vergi uygulamalarının başarıları neticesinde, devlet hazinesine giren miktar arttırılmış bulunuyordu. Ancak Gazan’ın zamansız ölümü ile birlikte tahta geçen kardeşi Ölceytü döneminde, giderek ulaşılan noktadan uzaklaşmıştı. Ebû Saîd’in küçük yaşta başa geçmesi ve yaşanan iç mücadeleler de otoriteyi zayıflatmış, bu da ekonomiye olumsuz olarak yansımıştı¹⁶.

1336 yılına ait olan Müstevfi Kazvinî’nin verdiği İlhanlı ülkesinin hâkim olduğu bölgelerin (Horasan hariç) hazineye ödediği vergi miktarları bu şekildedir: Anadolu 5,645,000 dinar; Azerbaycan 2,384,000 dinar; Erran ve Mugan 303,000 dinar; Şirvan ve Kûstaşfi 113,000 dinar; Abhazya ve Gürcistan 1,202,000 dinar olarak kaydedilmiştir. Bahsi geçen bölgelerden, uzunca bir süre İlhanlı Devleti’ne başkentlik yapmış Tebriz’in hazineye ödediği vergi ise 1,390,000 dinardır¹⁷.

Fars: 2.871.200 dinar; Kirman 675,500 dinar; Huzistan 325,000 dinar; Şebankâre 266,100 dinar; Kürdistan 200,000 dinar. Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem’in vergileri kesin olarak gösterilmemiş ve 3,000,000 dinardan biraz fazla olduğu kaydedilmiştir. Z.V. Togan tarafından hesaplanan yekûn tutarlar ise Irak-ı Arap için yaklaşık 3,260,515 dinar; Irak-ı Acem için ise 2,421,800 dinar tutarındadır¹⁸.

Yukarıda zikrettiğimiz rakamlara göre, 1336 senesine ait İlhanlı Devleti’nin toplam vergi gelirleri 19,668,315 dinar tutmaktadır. Gazan Han döneminde ekonomi alanında yapılan ıslahatlar neticesinde bu rakam 21.000.000 dinara kadar çıkmıştır. Ancak kardeşi Ölceytü Han döneminde ve Ebû Saîd döneminin özellikle ilk yıllarında ortaya çıkan intizamsızlıklar neticesinde, bu gelirlerin dalgalanmalara maruz kaldığı anlaşılmaktadır¹⁹.

¹⁵ Osman Gazi Özgüdenli, “İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Han’a...”, s. 100-103.

¹⁶ W.Barthold, “İlhanlılar Devrinde...”, s. 146.

¹⁷ Z.V.Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun...”, s.27; Hamdullah Müstevfi Kazvinî, *Nüzhetü’l-Kulüb*, (İng. Terc.) s. 78-101.

¹⁸ Z.V.Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun...”, s.28; Hamdullah Müstevfi Kazvinî, *Nüzhetü’l-Kulüb*, (İng. Terc.), s. 32-64.

¹⁹ Z.V.Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun...”, s. 28.

Ebû Saîd Bahadır döneminde ekonomik gelişimleri takip edebildiğimiz bir diğer şey ise, bu dönemde Ebû Saîd adına kesilmiş sikkelerdir. Bu sikkeler bir hükümdarın temel meşruiyet sembolü olduğundan oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Ayrıca Ebû Saîd döneminden günümüze ulaşan oldukça fazla sikke mevcuttur. Bunların hangi dönemlerde basıldıkları ve değerlerinin karşılaştırması yapıldığında, bahsettiğimiz özellikle Gazan Han dönemi ile bir kıyas yapılabilir hale gelmektedir.

Argun Han (1284-1291) ve Geyhatu Han (1291-1295) dönemlerinde ekonominin büyük sıkıntılar geçirmesinden sonra tahta geçen Gazan Han bir ıslahat yapma ihtiyacı hissetti. Kendisinden önce meydana gelen bunalım dönemini iyi tetkik ederek, ekonominin kalkınabilmesi için sikkelerin ölçü ve ayarının düzgün olması ve kalpazanlıkların engellenebilmesi amacıyla köklü bir para reformuna girişmiştir²⁰. Ancak ölümünden sonra İlhanlı Devleti'nin temel para birimi olan gümüş dinarın erişilen seviyesi korunamamıştır²¹.

İlhanlılar devrine ait sikkelerin en çok tanınanları, 1296 ile 1335 yılları arasında basılanlarıdır. Gazan Han, Ölceytü ve Ebû Saîd devirlerini ihtiva eden bu yıllar arasında ise özellikle Ebû Saîd Bahadır Han zamanında basılanlar ayrıca bir önem arz etmektedir. Zira Ebû Saîd devrinde, çok sayıda darphane vücuda getirildiğini ve çok sayıda sikkenin üretildiğini bilmekteyiz²².

Bu sikkelerden özellikle Ebû Saîd'in son dönemlerinde darp olunanları, üzerinde bulunan İslâmî motiflerin ve yazıların işlenişi açısından en güzel sikkeler arasında olduğu kabul görülmektedir. Ayrıca hem Ebû Saîd döneminde hem de kendisinden önce gelen İlhanlı döneminde, sikke üretiminin artmasıyla darphane sayılarında da önemli artışlar gözlemlenmektedir. Bu darphanelerin pek çoğu Anadolu, Batı ve Kuzey İran'da bulunmaktadır. Tebriz, Sultaniye ve İsfahan darphaneleri ise, buldukları konum neticesiyle en önemlileridir²³.

Her ne kadar sikke darp edilmesi artık bir sanat halini alsa da, Ebû Saîd döneminde selefi Gazan Han dönemine nazaran sikkelerin sabit bir değerde üretilmesinin mümkün

²⁰ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, (1295-1304), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009. s. 274-285.

²¹ Z.V.Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun...", s. 10-12; *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, (Yay. Haz. Tuncay Aykut, Şennur Aydın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992, s. 17-19

²² *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı...*, s. 19.

²³ *Ibid*, s.19.

olmadığı görülmektedir. Gazan Han, Ölceytü ve Ebû Saîd Bahadır Han döneminde gümüş dinarın değeri ve ölçüsü şu şekildedir:

“Gazan-Olcayto (1296-1312): 1 gümüş dinar = 6 dirhem; 1 dirhem ölçüsü = 2.16 gr.

Olcayto (1313-1316): 1 gümüş dinar = 6 ½ dirhem; dirhem ölçüsü = 1.99 gr.

Ebû Saîd (1316-1328): 1 gümüş dinar = 7 yeni dirhem; 1 dirhem ölçüsü 1.85 gr.

Ebû Saîd (1329-1332): 1 gümüş dinar = 8 yeni dirhem; 1 dirhem ölçüsü 1.62 gr.

Ebû Saîd (1333-1336): 1 gümüş dinar = 9 yeni dirhem; 1 dirhem ölçüsü 1,44 gr.²⁴”

Özetle bakacak olursak Ebû Saîd, hâkim olduğu devletin kontrolünü tamamen ele geçirdikten sonra ilk olarak, Çobanlıların tasfiyesinden sonra meydana gelen idari boşlukları kendisine sadık devlet adamlarını atayarak doldurmuştur. Sonrasında da vergilerin kanuna uygun olarak toplanması ve halka dönük vergi politikalarıyla alakalı önemli düzenlemelere girişmiştir. Böylelikle ülkesini hem ekonomik olarak geliştirmeyi hem de iç mücadeleler neticesinde harap olmuş halkını kendisine bağlamayı hedeflemiştir.

3.2. Horasan ve Sultaniye’de Ayaklanmalar

3.2.1. Narin Tugay’ın İsyanı ve Bastırılışı

1328 yılında Ebû Saîd tarafından Horasan Valiliği’ne atanan Narin Tugay, Dımaşk Hoca’nın bertaraf edilmesinde önemli roller üstlenmiş idi. Bu emîr Ebû Saîd’in tasarrufu ile Dımaşk Hoca öldürülünce, yağma edilen mallarından önemli bir kısmını kendi eline geçirerek büyük bir servet sahibi oldu. Ayrıca Çobanlılar bertaraf edilince ortaya çıkan boşluğu değerlendirme düşüncesiyle hareket etmeye başlamış, mağrur hareketleri de Ebû Saîd’in nefretini kısa sürede üzerine çekmiş idi.

Ebû Saîd bu Emîri kendisinden uzaklaştırma düşüncesiyle Horasan Valiliği’ne atamış bulunuyordu. Narin Tugay Horasan’a varınca zenginliğini ve kudretini artırmak düşüncesiyle faaliyetlerde bulunarak, zamanının “Emîr Çoban”ı olmak istemekteydi. Bu düşünce ile de bölgenin önemli şehirlerinden Herat’ı Kertlerin²⁵ elinden almak için harekete

²⁴ *Ibid*, s.29-31.

²⁵ 13. ve 14. Asırlarda Herat’ta hüküm süren bir hanedan. Ayrıntılı bilgi için bkz. İqtidar Husain Siddiqui, “Kert”, *DİA*, C.XXV, 2002, s. 297.

geçti. Ancak Vezir Gıyaseddin Muhammed, Ebû Saîd'den bir yarlıg aldı ve Herat'ın Kertlerin yönetiminde kalmasını sağladı. Bu duruma oldukça içerleyen Narin Tugay, bu şehri ele geçirmek için birkaç hamlede daha bulunduyorsa da bunun mümkün olamayacağını anladı²⁶.

Amaçlarına ulaşmak için Horasan'da bir kargaşa ortamı yaratmak isteyen Narin Tugay, büyük bir Çağatay ordusunun yaklaştığını ve askeri desteğe ihtiyacı olduğunu bildiren bir mektubu Ebû Saîd'e gönderdi. Haber Han'a ulaştınca Emîr Ali Padişah, Emîr Taştımur ve Emîr Muhammed Bey'in komutasındaki kuvvetler Horasan'a doğru hareket ettiler. Bu ordunun hareketi esnasında, Emîr Narin Tugay Çağatay askerlerinin geri döndüğünü ve gelecek olan desteğe gerek kalmadığını bildiren ikinci bir mektup daha gönderdi. Bunun üzerine destek kuvvetler Sultaniye'de durakladılar²⁷.

Narin Tugay, bu esnada Nişabur ve civar bölgeleri yağmalayıp halk üzerinden haksız kazançlar elde ederek Sultaniye'ye doğru yola çıktı. İlerleyişi esnasında, Vezir Gıyaseddin Muhammed ve Bağdat Hatun'un Ebû Saîd'e olan yakınlığından şikâyet eden mektupları Emîr Ali Padişah, Emîr Taştımur ve Emîr Muhammed Bey'e ulaştırarak ittifak teklifinde bulundu. Amaçları Herat şehrinin tasarrufu konusunda ihtilafa düştüğü Gıyaseddin Muhammed'i ortadan kaldırarak gücü ele geçirmektir. Böylelikle Ebû Saîd'in ülke üzerinde kurmaya başladığı otorite ve güven ortamını yok ederek, kişisel kazanımlarını artırmak niyetindeydiler. İsteklerini Han'a kabul ettirmek niyetiyle bu kuvvetler, Ucan'a doğru ilerlemeye başladılar²⁸.

Ebû Saîd, Horasan'a destek için gönderilen kuvvetlerin duraksamamasını, bir an evvel hareket etmesini emreden yarlıklar yolladıysa da herhangi bir karşılık alamadı. Ayrıca Gıyaseddin Muhammed ve Bağdat Hatun, Emîrlerin kendilerine karşı birleştiklerini haber aldılar. Bunun üzerine Ebû Saîd, Emîr Tarhan idaresindeki büyük bir orduyu bu emîrlerin üzerine gönderdi. Emîr Tarhan isyancıların karargâhına ulaştınca, Emîr Muhammed Bey ve Emîr Taştımur'u tutukladı²⁹.

Asi Emîrlerden olan Muhammed Bey ve Taştımur, Vezir Gıyaseddin Muhammed tarafından muhakeme edildiler. Bu Emîrler, suçları için affedilinceye kadar özür dilediler. Kendilerinden intikam almak niyetinde olmayan ve Emîrler arasında daha fazla

²⁶ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.114; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 152.

²⁷ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 114; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 152.

²⁸ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 114.

²⁹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 114; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 153-154.

anlaşmazlığın çıkmasını engellemek isteyen Ebû Saîd ve Gıyaseddin Muhammed, bu Emîrleri affettiler. Emîr Ali Padişah da Han'ın akrabası olması nedeniyle affedilerek kendi isteğiyle Kutuyûl'a giderek inzivaya çekildi. Ebû Saîd bu emîrlere tekrar Horasan'a gitmelerini ve muhtemel bir Çağatay saldırısına karşı önlem almalarını emretti³⁰.

Ancak Emîr Taştımur, Horasan'a hareketi esnasında Narin Tugay ile karşılaşarak onunla birleşti. Amaçları önceden olduğu gibi Vezir Gıyaseddin Muhammed ve Bağdat Hatun'u ortadan kaldırarak kendi amaçlarına ulaşmaktı. Narin Tugay, Ebû Saîd ile görüşmek için Sultaniye'ye hareket etti. Emîr Taştımur ise Kazvin'de kalarak, gelecek haberlere göre hareket etmeyi beklemekteydi. Narin Tugay Sultaniye'ye ulaştığında Bağdat Hatun, babası Emîr Çoban'ın öldürülmesinde rolü olan bu emîrin katledilmesi için Han'a baskı yapmaktaydı³¹.

Narin Tugay bu hadiseler neticesinde huzura kabul edilmeyince, Ebû Saîd'e yakın olan emîrlerin desteğini kazanmak istedi. Türlü vaatler ileri sürdüyse de kendisine taraftar bulamadı. Bu sefer kendi işini kendi görmek isteyerek Gıyaseddin Muhammed ile görüşme talep etti. Amacı onu bu görüşmede öldürerek, düşmanını ortadan kaldırmaktı. Gıyaseddin ise görüşme talebini kabul etti. Narin Tugay bu görüşmede Ebû Saîd'in kendisini affetmesi için yardım talep etti. Bunu kabul eden vezir, Han'ın huzuruna çıkmak için Narin Tugay'ın yanından ayrıldı. Kapı arkasında tuzak kuran Narin Tugay'ın emelleri, Gıyaseddin'in diğer kapıdan Ebû Saîd'in huzuruna çıkmasıyla suya düştü³².

Gıyaseddin Muhammed Ebû Saîd'in huzuruna çıktıktan sonra Narin Tugay'ın affedilmesini talep edince Ebû Saîd hayrete düştü. Kendisine karşı kurulan tuzağı haber veren Ebû Saîd derhal Narin Tugay'ın yakalanmasını emrettiyse de bu Emîr kaçarak Ebher dağları üzerinden Rey şehrine geldi. Ebû Saîd bu emîrin ve Taştımur'un yakalanması için derhal bir ordu tayin ederek Rey şehrine gönderdi. İsyankâr emîrlere kaçmadan Han'ın kuvvetleri tarafından yakalandılar. Yakalanan emîrlere elleri bağlı bir şekilde Han'ın huzuruna getirilerek 1329 yılının sonlarında idam edildiler³³.

Narin Tugay'ın katledilmesinden sonra Horasan valiliğine Emîr Şeyh Ali getirildi. Vezirliğine ise Gıyaseddin Muhammed'in muavinliğini yürüten Alaaddin Muhammed getirildi. Narin Tugay, isyanın devam ettiği yıllar içerisinde Horasan halkı üzerinden çok

³⁰Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.114-115.

³¹*Ibid*, s.156.

³²Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 156.

³³Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 115.

sayıda haksız kazanç elde etmiş idi. Bu durum, Horasan halkının fakirleşmesine ve ahalinin bulunduğu toprakları terk ederek güvenli gördüğü bölgelere kaçmasına sebep olmuştu. Ebû Saîd'in uygulamaya çalıştığı adil yönetim ve adil vergi politikalarının Horasan'da da uygulanması için yarlıklar hazırlandı. Zorunlu vergilerden başka halk üzerinden haksız olarak vergi alınmaması emredildi. Alaaddin Muhammed gibi maliye işlerinde tecrübeli bir vezirin de Horasan'a atanması neticesinde, halk kısa sürede terk ettiği yerlere geri dönerek hayatlarına devam etmiştir³⁴.

Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra Ebû Saîd'in canını sıkan başka bir hadise daha meydana geldi. Emîr Çoban'ın tasfiye sürecinde rol oynayan ve Bağdat Hatun'un kendilerinden intikam alacağını düşünen bazı kimseler, bir çare arayışı içerisinde girdiler. Bu kimseler Bağdat Hatun'un, eski kocası Emîr Şeyh Hasan ile gizlice mektuplaştığı ve Han'ın öldürülmesi üzerine komplolar kurduğu iftirasında bulundular³⁵.

Bu haberi duyan Ebû Saîd, olayın doğru olup olmadığını araştırma gereği dahi duymadan Emîr Şeyh Hasan'ın öldürülmesini emretti. Bu Emîr'in annesi, Ebû Saîd'den oğlunun canının bağışlanmasını istedi. Emîr Şeyh Hasan'ın annesi aynı zamanda Han'ın halası olduğundan bir daha huzuruna çıkmaması ve Kemah Kalesi'ne kapatılması şartıyla Ebû Saîd canını bağışladı. Bu olay ise araştırılana kadar Bağdat Hatun da Han'ın huzurundan uzaklaştırıldı. Olayın araştırılması neticesinde bunun bir iftira olduğu ortaya çıkınca, Bağdat Hatun eski konumuna geri döndü. Emîr Şeyh Hasan ise Anadolu Genel Valiliği görevine getirildi ve Ebû Saîd'in vefatına kadar bu görevde kaldı³⁶.

3.2.2. Müsafir İnak Hadisesi ve Emîrlerin Hapsedilmesi

Emîr Çoban'ın sağlığında Fars Eyaleti'nin hâkimliğini ve bu eyalete bağlı Kirman, Bahreyn, İsfahan, Şiraz ve Şebânkâre gibi önemli şehirlerin hâkimliğini Emîr Mahmud Şah İncü yürütmekteydi. Vergi gelirleri yüksek olan bu bölgelerin hâkimi olduğundan, büyük bir servet elde etmiş idi. Ebû Saîd'in huzurunda da kaba bir şahsiyet olduğundan, Ebû Saîd'in nefretini üzerine çekmiş bulunuyordu.

Ebû Saîd bir dizi yapılanma süreci başlattığından, adı geçen bölgelerin hâkimliğini Mahmud Şah İncü'nün elinden alarak Müsafir İnak'ın yönetimine verdi. Bu gelişme

³⁴ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 115; Mustawfî Qazvinî, *Tarikh-i Guzida*, s. 151; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 57.

³⁵ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 115; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 57.

³⁶ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 115-116; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 58.

üzerine Mahmud Şah, hem Müsafir İnak'ı ortadan kaldırmak hem de eskiden hâkim olduğu bölgeleri geri kazanmak için ittifak arayışına girdi. Emîr Mahmud Esen Kutluk ve bir kısım Emîrleri³⁷ kendi tarafına çekerek Müsafir İnak'ı öldürmek için harekete geçtiler. Müsafir İnak, Emîrlerin kendisine karşı birleştiği haberini alınca soluğu Ebû Saîd'in sarayında aldı³⁸.

Emîrler, Müsafir İnak'ı takip ederek Ebû Saîd'in sarayını kuşattılar. Zor duruma düşen Ebû Saîd, bu Emîri isyancılara verip kurtulmayı düşündüyse de kısa süre sonra Hoca Lülü ve beraberindeki kuvvetler yardıma yetişti. Ebû Saîd bu isyancıların hepsinin yakalanarak idam edilmesini emretti. Vezir Gıyaseddin ise Ebû Saîd'den şefaata dileyerek isyancı Emîrlerin her birinin ayrı kalelere kapatılmasını istedi. Bu istek Ebû Saîd tarafından kabul edildi ve Emîr Mahmud Esen Kutluk Horasan'a, Emîrzade Sultanaşah bin Nikrûz Sircân Kalesi'ne, Emîrzade Muhammed Bilten Bam Kalesi'ne, Emîr Mahmud Şah İncü İsfahan'a ve Emîrzade Mesud Şah bin Mahmud Şah'ı Anadolu'ya Emîr Şeyh Hasan'ın yanına gönderildi. Sonradan Mesud Şah, Anadolu'da serbest bırakılarak Emîr Şeyh Hasan'ın emrine verildi. Adı geçen diğer emîrler ise Han'ın ölümüne kadar gönderildikleri yerlerde kaldılar³⁹.

3.3. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Ölümü ve Şahsiyeti

3.3.1. Ebû Saîd Bahadır Han'ın Ölümü

İlhanlı ülkesinde Emîrlerin çıkardıkları isyanlar bastırıldıktan sonra kısa bir dönem sessizlik hâkim oldu. 1335 yılının son aylarına girildiğinde Ebû Saîd Bahadır Han Bağdat şehrinde kışlamak için hazırlıkların yapılması emrini vermiş idi. Hazırlıkların yapıldığı esnada Altın Ordu hükümdarı Özbek Han'ın, Derbent üzerinden Azerbaycan ve Arran'a saldırmak üzere harekete geçtiği bilgisi ulaştı. Sefer zamanı olmadığından, Emîrlerin çoğu kendilerine ait bölgelere çekilmiş bulunmaktaydılar. Dolayısı ile bu haber, Han'ın hazırlıksız yakalandığı anlamına gelmekteydi⁴⁰.

³⁷ Kutbî el-Ehrî, bu Emîrler arasında Emîr Eretna'nın da olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bkz. Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais* s. 58.

³⁸ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 116; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 58.

³⁹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 116-117; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 159-160; Kutbî el-Ehrî, adı geçen Emîrler içerisinde Eretna'nın, Anadolu'ya giderek Emîr Şeyh Hasan'ın emrine girdiği kaydı bulunmaktadır. Bkz. Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 58.

⁴⁰ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 117; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 58; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 160-161.

Bu haber üzerine Ebû Saîd, Bağdat'a gitmekten vazgeçti ve ordusuyla birlikte Karabağ'a yöneldi. Ardından kuvvetleriyle birlikte Arran'a ulaştı ancak hava koşulları hem ordusunu hem de kendisini kötü yönde etkilemekteydi. Bu koşullar yüzünden hastalanan ve bitkin düşen Ebû Saîd, iki hafta süreyle istirahat etti. Han'ın hastalığına sebep olan şeyin bir zehir olduğu kanısına varan tabiplerin müdahaleleri de bir etki göstermemekteydi. Durumu giderek ağırlaşan Ebû Saîd Bahadır Han, 30 Kasım 1335'te vefat etti⁴¹.

Han'ı zehirleyen kim olduğu sorusu ise tek bir kişi üzerinde yanıt bulmaktadır. Bu isim de, Ebû Saîd'in neredeyse dünya üzerinden sildiği Çobanlılar ailesine mensup Bağdat Hatun'dur. Buna sebep olarak da, Ebû Saîd'in saltanatının son yıllarında Dımaşk Hoca'nın kızı Dilşad Hatun'a duyduğu ilgi neticesinde Bağdat Hatun'un duyduğu kıskançlık gösterilmektedir. Buna ek olarak da Ebû Saîd'in gözünden düşmeyi gururuna yediremeyerek, babasının ve kardeşlerinin öldürülmesinin intikamını almak için bu yola başvurduğu kaynaklarda rastlanılan bilgiler arasındadır⁴².

Ebû Saîd'in cenazesi ailesiyle birlikte Sultaniye'ye gönderilmiş idi. Han'ın hamile eşi Dilşad Hatun ise canını kurtarmak için dayısının oğlu olan Ali Cafer bin Şeyh Ali İrencin ile birlikte Diyarbekir'de bulunan Emîr Ali Padişah'ın yanına kaçtı. Bu esnada Özbek Han'ın yarattığı tehlike geçmediğinden Vezir Gıyaseddin Muhammed ve Emîrlere tedbir almakla meşgul oldular. Altın Ordu saldırısından başka bir sorun ise varis bırakmadan ölen Ebû Saîd'in tahtına kimin geçeceği idi⁴³.

Gıyaseddin Muhammed'in İlhanlı tahtı için namzedi Şehzade Arpa⁴⁴ idi. Ancak Bağdat Hatun bu duruma itiraz etti. Her ne kadar Arpa, Hülegü Han'ın neslinden gelmesi de başka da uygun aday bulunmadığından Vezir ve Emîrlere bu isim üzerinde uzlaştılar. Kasım 1335'te Arpa İlhanlı tahtına oturdu ve Derbent üzerinden gelen Özbek Han tehlikesine karşı harekete geçti. Küçük bir çarpışmadan sonra Altın Ordu kuvvetleri geri çekildi ve Arpa Han Tebriz'e döndü ve Ebû Saîd'in kardeşi Satı Beg Hatun ile evlendirildi⁴⁵.

⁴¹ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 117; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 58; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 65; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 161.

⁴² Ebu Abdullah Muhammed ibn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 224; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 143.

⁴³ Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 117; Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 58; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s.162-163.

⁴⁴ Hafız-ı Ebrû, Arpa'nın şeceresini şu şekilde vermektedir: "Şehzade Erpây Kâven/Arpay Gavûn bin Süfyân bin Melik Timur bin Tûlî Han bin Cengiz Han", bkz. Abdülcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s.117-118.

⁴⁵ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 58; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 163.

Arpa, Sultaniye'ye döndükten sonra Ebû Saîd'in ölümüne neyin ve kimin sebep olduğu ile ilgili tahkikat başlattı. Bu tahkikat sonucunda Ebû Saîd Bahadır Han'ı zehirleme ve Özbek Han'ı İlhanlı topraklarına saldırması için teşvik etme gibi suçlamaların hedefi olan Bağdat Hatun'un idamına karar verildi. Karar sonucunda da Hoca Lûlû isminde bir şahıs tarafından hamamda bulunduğu esnada başına topuz ile vurularak idam edildi⁴⁶. Arpa'nın Han ilan edilmesinden kısa bir süre sonra, Emîrler kendi aralarında ayrılıklara düştüler. Ebû Saîd'in hatunu olan Dilşad Hatun, annesi Hacı Hatun ve bazı emîrler, Emîr Ali Padişah'ın etrafında toplanarak ayaklanmaya teşvik ettiler. Muhalefet içerisine giren bu isimler, Baydu'nun torunu olan Musa'yı İlhanlı tahtına oturtular. Böylelikle uzunca bir süre devam edecek olan taht kavgaları başlamış oluyordu.

Ebû Saîd Bahadır Han, İlhanlıların son büyük hükümdarıdır. Ömrü karışıklıklar ve mücadeleler içerisinde geçen Ebû Saîd'den sonra tam anlamıyla İlhanlı'nın hâkim olduğu topraklar üzerine kara bulutlar çökmüştür. Ölümü ile birlikte zaten İlhanlı Devleti'nden söz etmek mümkün değildir. Kendisinden sonra tahta geçen vasıfsız sultanlar ve emîrlerin kendi aralarındaki bitmek bilmeyen mücadeleleri sonucunda İlhanlı toprakları paramparça olmuştur. Ebû Saîd'in yaratmaya çalıştığı adil devlet düzeninin uygulayıcılarından olan Vezir Gıyaseddin Muhammed de bu karışıklık içerisinde tarih sahnesinden çekilmiştir⁴⁷.

3.3.2.Ebû Saîd Bahadır Han'ın Şahsiyeti

İlhanlı Devleti'nin son büyük hükümdarı olan Ebû Saîd, hayatını karışıklıklar evresinde geçirmiş ve birçok zorlukla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Henüz çocuk yaşta babası tarafından tecrübe kazanması amacıyla Horasan valiliği ile görevlendirilerek ilk ciddi sınavı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu da Horasan ve hudutlarında ortaya çıkan Çağatay tehlikesidir. Kendisinin eğitimi ve korunması ile görevli olan Uygur Emîr Sevinç gibi tecrübeli bir devlet adamının himayesinde bu zorluğun üstesinden gelebilmiştir.

Ölceytü Han'ın ani ölümü ile birlikte, İlhanlı tahtının tek varisi olduğundan Sultaniye'ye hareket etmiş ve burada henüz cülus töreni gerçekleştirilmeden Emîrler arasındaki mücadelenin etkilerini hissetmiştir. Bu mücadelenin baş aktörleri ise Emîr Çoban ve Emîr Sevinç'tir. Ebû Saîd'in yaşı küçük olduğundan bu iki Emîr, birbirleri

⁴⁶ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rikh-i Shaikh Uwais*, s. 58; İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s. 225; Hüseyin Peyrovi Milani, *Hafız-ı Ebru'nun...*, s. 162.

⁴⁷ Ankhbayar Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 268-269.

üzerinde üstünlük kurmak amacıyla mücadeleye girişmiş, sonuç olarak da Uygur Emîr Sevinç'in sağduyusu neticesinde Emîr Çoban, Ebû Saîd'in naibi olmuştur.

Bu büyük devletin yönetimi elbette ki küçük bir çocuğun eline bırakılamazdı. Bu yüzden önde gelen Emîrlere, Han'ın yaş olarak olgunlaşmasını ve tecrübelenmesini sağlamak, bu şartlar oluşana kadar da devlet işlerini yürütmek ile görevliydi. Ancak Emîr Çoban gibi hırslı, dirayetli ve gerçek anlamda yetenekli bir şahsiyet, bu durumu değerlendirmek için eline geçen bu fırsatı kaçırmadı. Yıllar geçtikçe kendisine yakın olan devlet adamlarını kritik mevkilere yerleştirdi. Ancak bu durum, diğer Emîrlerin dikkatinden kaçmadı ve günden güne kendisine duyulan düşmanlık arttı. Bu evrelerde Ebû Saîd, gelişmeleri sadece yakından takip edebiliyor ve günden güne tecrübe kazanıyordu.

1319 yılına gelindiğinde Emîr Çoban'ın devlet yönetiminde en güçlü söz sahibi olması ve diğer Emîrlere karşı takındığı tutum neticesinde büyük bir isyan ortaya çıkmıştır. Emîr İrencin ve Kurmuşî'nin çıkardığı bu isyanın bastırılmasında önemli roller üstlenen Ebû Saîd, *Bahadır* unvanını almış ve kendini ilk kez savaş meydanında kanıtlamıştır. Her ne kadar kendini kanıtlamış ve bir isyanı bastırmış olsa da Emîr Çoban ve çocuklarının devletin üst kademelerinde görev almasını engelleyememiş ve bir süre daha bu emîrin gölgesinde bir saltanat sürmüştür.

Bu gölge Sultanlık evresinde günler geçtikçe Çoban'ın oğulları tarafından alay konusu edilmiştir. Hatta bu kimseler tarafından hâkimiyeti sorgulanmış ve müstakil devletlerini kurmak için de girişimlerde bulunulmuştur. Ebû Saîd birçok defa iyi niyetini ortaya koyarak bunları affetmiştir. Ancak bu durum giderek tecrübe ve cesaret kazanan, ayrıca yaş olarak da giderek olgunlaşan Ebû Saîd'in dikkatinden kaçmamıştır. Devlet idaresinin üst kademelerini işgal eden bu aileye karşı mücadeleye girişerek kendi otoritesini tesis etmiştir.

Büyük bir cesaret gerektiren bu hamleyi yaptıktan sonra ise şahsiyetinin önde gelen diğer özelliği olan adaleti, devlet idaresine de yansıtmıştır. Amacı miras aldığı topraklarda meydana gelen hukuksuzluğu ve adaletsizliği engellemek olan Ebû Saîd, Ani ve Ankara'daki gibi kitabelerle sabit olan politikaları benimsemiştir⁴⁸. Halkının huzura kavuşmasını dirlik ve düzen içerisinde yaşamasını gaye edinerek ülkesinin dört bir yanına

⁴⁸ Wilhelm Barthold, "İlhanlılar Devrinde...", s. 137-138; Walther Hinz, "Ortaçağ Yakın Şarkına aid...", s. 771-793.

fermanlar göndermiş ve bu konuda büyük bir mesai harcamıştır⁴⁹. Bu duruma bir başka örnek ise Narin Tugay'ın Horasan'da başlattığı isyan neticesinde yaşadıkları yerleri terk eden bölge halkına, isyanın bastırılmasının hemen ardından Ebû Saîd'in verdiği güvencedir⁵⁰.

Ebû Saîd'in adaletli şahsiyeti ve halka karşı iyiliksever tutumu, halk nazarında da karşılık buluyordu. İnsanlar ona dua ediyorlar ve kendisini gördüklerinde rahatlıkla isteklerini iletebiliyorlardı. Özellikle Azerbaycan ahalisi Ebû Saîd'e karşı ayrı bir hayranlık duymakta idi⁵¹. Ebû Saîd de halkına karşı cömert davranıyor ve ihtiyaç sahiplerine bolca hediyeler dağıtıyordu. Dönemin muasırı olan ünlü seyyah İbn Battuta, Ebû Saîd'in hayırseverliğine tanık olmuş ve seyahatnamesinde de izlenimlerini aktarmıştır⁵². Başka kaynaklarda da Ebû Saîd hakkında övgüler mevcuttur. Enverî "Sultan Ebû Saîd babasının yegâne âlim oğlu idi. Civanmertlikte benzeri yoktur. 72 millet ona dua eder⁵³" diye yazmaktadır. Ahmedî ise Ebû Saîd hakkında "Bu-Sa'id Şah ki ulu Sultandı, adı dillerde Bahadır Han'dı⁵⁴" demiştir. Aynı müellif, "İskendernâme" adlı eserinde ise şu satırları yazmıştır:

“Zikr-i Pâdişâh-i Sultân Ebû Sa'id

Çünkü Olcaytûya pençe urdı kazâ,

Bû Saîd oldu cihânda pâdişâ.

Bu Saîde virmiş-idi Zü'l-Celâl,

İlm ü fazl u hem cemâl hem kemâl.

Şeklî bigi hattı anûn mahbûb idi,

Şi'r dahi yüzü bigi hûb-idi.

Hem utârid bigi ket dâna-y-idi,

Tâlî'ssi Zühre-i Zehrâ-y-idi.

Olmaz idi bir nefes bi-câm-ı mey,

⁴⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Han'a...", s. 64-115.

⁵⁰ Abdülcelil Işık, *Haftız-ı Ebru'nun...*, s. 115.

⁵¹ Kutbî el-Ehrî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais*, s. 57.

⁵² İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi...*, s. 222.

⁵³ Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Sa'id Bahadır Han...*, s.175; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id...*, s. 145.

⁵⁴ Z.V. Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 231

Gitmez idi öninden anûn çeng-ü ney”⁵⁵

Ebû Saîd güzel sanatlara ilgi duyan zevk sahibi ve ince ruhlu bir Han idi. Babası Ölceytü gibi din ve tasavvuf üzerine mesai harcamamış, daha çok edebiyata ve şiire ilgi duymuştur. Bu özelliğine paralel olarak da sanatkârları korumuş ve İlhanlı sarayı o dönemde yetenekli sanatkârlarla dolup taşmıştır. Moğolca ve Farsçayı iyi bilen Ebû Saîd, Bağdat Hatun’a duyduğu aşk neticesinde kendisi de şiir yazmaya başlamış ve önemli şairlerden dersler almıştır⁵⁶. Ayrıca Ebû Saîd Bahadır Han Türkçe de bilmekteydi⁵⁷. Saltanat sürdüğü yıllar İlhanlıların giderek Türkleştiği bir döneme tekabül etmektedir⁵⁸. Ayrıca Türkçeyi, Uygur Emîr Sevinç’in atabeyliği esnasında öğrenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

İlme ve sanata duyduğu alakanın yanında imarete de aynı derecede ilgi gösteren Ebû Saîd’in zamanında birçok eser vücuda getirilmiştir. İlhanlı şehirlerinin birçoğunda çeşmeler, camiler, hanlar ve kamu yararına olan birçok bina inşa edilmiştir. Taceddin Alişah tarafından yaptırılan Erk-i Ali Şah, Meraga yakınlarında bulunan Serçem Kervansarayı ve Ebû Saîd Han tarafından tamir ettirilen Merend Camii bunlara güzel örnekler teşkil etmektedir⁵⁹.

Ebû Saîd Bahadır Han’ın dinî yaşantısına baktığımızda, taassubu olmaksızın Sünni mezhebine bağlı olduğunu görmekteyiz. Bahsettiğimiz gibi, babası Ölceytü mezhep işlerine fazlaca ilgili olmasına rağmen aynı durumu oğlu Ebû Saîd’de görmemekteyiz. Bilindiği üzere Ölceytü, mezhep konusunda gelgitler yaşamış ve sonunda Şiilik mezhebini seçmiş idi. Ancak Ebû Saîd, saltanatı süresince Sünnilik mezhebine bağlı kalmıştır. Buna delil olarak da, döneminde darp edilen sikkelerde dört halifenin adının bulunmasını gösterebiliriz⁶⁰.

Özetle bakacak olursak çocuk yaşta tahta geçen Ebû Saîd’in saltanatının büyük bölümü iç mücadeleler ve bunların sebep olduğu sorunlar arasında geçmiştir. Ancak bu dönem içerisinde hâkim olduğu devletin sorunlarını iyi tetkik etmiştir. Hâkimiyetine set

⁵⁵ Ahmedî, *İskender-nâme*, (Yay. Haz. Yaşar Akdoğan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. s. 416-417.

⁵⁶ Kutbî el-Ehrî, *Ta’rih-i Shaikh Uwais*, s. 57.

⁵⁷ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s. 193-194.

⁵⁸ Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, TTK, Ankara 1970. s. 94.

⁵⁹ Z.V. Togan, *Umumî Türk Tarihi’ne Giriş*, s. 273; Hüseyin Peyrovi Milani, *Ebû Said Bahadır Han...*, s. 173-174.

⁶⁰ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 267-268; *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı...*, s. 89-101; Aydın Ayhan, Tuncer Şengün, “Anadolu Beyliklerinin ve Osmanlı Beyliği’nin İlhanlılar Adına Kestirdiği Sikkeler”, *XIII. TTK Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1999, C.III., s. 7-10.

koyan, ülkesini uçuruma sürükleyen problemler üzerine büyük bir cesaretle gitmiş ve aldığı *Bahadır* unvanını hak etmiştir. Hâkimiyeti tamamıyla eline aldığı da hem halkını hem de devletin bekasını düşünerek hareket etmiştir. Ebû Saîd'in iç dünyasında merhametli, iyi kalpli ve hayırsever bir Sultan olduğunu faaliyetlerinden anlamaktayız. Ancak içerisine doğduğu entrikalarla dolu bu ortamın adeta kurbanı olmuş ve henüz otuz yaşında iken hayata gözlerini yummuştur. Onun ölümü ile birlikte de İlhanlı'nın hüküm sürdüğü topraklar kısa sürede parçalanmış ve İlhanlı Devleti de tarihin tozlu sayfalarına karışmıştır⁶¹.

⁶¹Muammer Gül, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010, s. 120-122.

SONUÇ

İlhanlıların son büyük hükümdarı olan Ebû Saîd, saltanatının ilk günlerinden son gününe kadar çekişmeler, entrikalar ve savaşlarla dolu bir ömür geçirmiştir. Çocuk yaşta tahta geçmesi sebebiyle uzunca bir süre Emir Çoban gibi döneme damgasını vurmuş bir şahsiyetin gölgesinde yaşamıştır. Bu sebeple saltanatının ilk yıllarında yaşanan hadiselerde tam anlamıyla belirleyici rol oynayamamıştır.

Tahta geçtiği ilk yıllarda Horasan'da beliren Çağatay şehzadelerinin sebep olduğu karışıklıkları başarıyla dindirmiştir ve bu bölgede huzurun sağlanması için fazlasıyla uğraşmıştır. İlhanlı merkezinde meydana gelen Reşidüddin Fazlullah ve Taceddin Alişah arasında vuku bulan çekişme sonucunda Reşidüddin'in idam edilmesi, saltanatının ilk yıllarında meydana gelen önemli olaylardandır. Ancak Ebû Saîd döneminin çehresini değiştiren ve sonraki yılları büyük oranda etkileyen olay ise emirlerin isyanıdır. Ebû Saîd bu isyanda Emir Çoban'ın tarafını tutmuş ve kendi eliyle ilerideki en büyük düşmanını güçlendirmiştir.

Emir Çoban her ne kadar kaynakların açık ifadesiyle dönemin en önemli devlet adamı olsa da bu durumun bir de diğer tarafı mevcuttur. Ebû Saîd'in yardımıyla düşmanlarını bertaraf ettikten sonra devlet kademelerine kendisine yakın kimseleri tayin etmiş ve adeta bir hükümdar gibi hareket etmiştir. Oğulları tarafından devletin tüm imkânları müsrifçe kullanılmış, Ebû Saîd'in otoritesi yok sayılmıştır. Saltanatının birinci yarısında Emir Çoban'ın oğullarının Ebû Saîd'e karşı açık düşmanlıkları, Han'ın da onlara karşı cephe almasına sebep olmuştur. Anadolu Genel Valiliği görevini yürüten Emir Temürtaş, bu bölgede adil bir yönetim sergileyerek otoritesini temin etmiş ve büyük bir kudrete sahip olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda sahip olduğu kudrete dayanarak Sultan Ebû Saîd'e hatta babası Çoban'a karşı gelerek başkaldırmış ise de bu durum fazla büyümeden önlenebilmiştir.

Ebû Saîd devrinin ikinci yarısını başlatan ve döneminin çehresini değiştirecen şey ise Bağdat Hatun hadisesidir. Gençliğinin de verdiği etkiyle Bağdat Hatun'a sırlıklam âşık olan Han'ın, isteklerine karşı gelen Emir Çoban ile araları açılmıştır. Çobanlıların İlhanlı üzerindeki etkisini kırarak olan bu gelişmeyi sadece bu hadiseye bağlamamak gerekir. Bu durum arkaplanında birçok gelişmeyi barındırdığı gibi, hadisenin sadece fitilini ateşleyen olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen olay neticesinde Ebû Saîd, Emir

Çoban ve oğullarına karşı bir iktidar mücadelesine girişmiş ve bu güçlü aileyi pek de zorlanmadan ortadan kaldırmıştır. Böylelikle tüm otoriteyi elinde toplayarak gerçek bir hükümdar gibi hareket etmeye başlayabilmiştir.

İktidar mücadelesini kazandıktan sonra Ebû Saîd; şahsiyetinin temel özelliklerinden olan adil, barışçıl ve halkının çıkarlarını gözeten bir hüviyetle hareket etmiştir. Bu hareketlerin en önemli sonucu ve göstergesi olan kitabelerden ayrıntılı bir biçimde bahsetmiştik. Faaliyetlerindeki iyi niyeti açıkça görebildiğimiz Ebû Saîd, kişisel özellikleriyle doğru orantıda olarak talihsiz bir hükümdardır. Bürokraside meydana gelen bozulmalara karşı bilfiil mücadele vermiş, ancak erken yaşta ölümü neticesinde bu savaşı kazanamamıştır.

Amcası Gazan Han döneminde başlatılan yenileşme hareketlerinin devamı olarak gördüğümüz mezkûr atılımların, İktidar mücadelesini kazandıktan sonra atılmış olması manidardır. Emir Çoban'ın gölgesindeki saltanatında hem yaşça küçük olması hem de tecrübesizliği sebebiyle bu faaliyetlerin yapılamamış olması gayet doğaldır. Ancak bu süreçte, devletin içinde bulunduğu durumu iyi tahlil ettiği ve önlemlerini buna göre aldığını rahatça söyleyebilmekteyiz.

Ebû Saîd, iç politikada son derece barışçıl bir yol takip etse de dönemin genel karakteristiği buna mahal vermemiştir. Hem bürokraside meydana gelen bozulmalar hem de devletin imkânlarını istediği gibi kullanan bir ailenin devletin tüm kademelerini işgal etmesi sebebiyle, otoritesini kan dökmeden sağlayamamıştır. Düşmanlarına karşı galip geldikten sonra bile onlara karşı gösterdiği affedici tutum ise şahsiyetinin güçsüzlüğüne yorulmuşsa da bizce bu yanlış bir çıkarımdır. Merhametli tavrı Ebû Saîd'in şahsiyetinin temel özelliklerinden biri olduğu gibi, devletini bir arada tutmak isteyen bir hükümdarın doğal davranışlarıdır.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

- Ahmed Eflakî. *Ariflerin Menkibeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı) C.1-2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953.
- Ahmedî, *İskender-nâme*, (Yay. Haz. Yaşar Akdoğan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- Aksarayî, Kerimüddin M. *Müsameretü'l Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- Ebu Bakr al-Qutbî El-Ehri. *Ta'rih-i Sheikh Uwais*, (Door. Johannes Baptist van Loon), Gravenhage; Uitgeverij, Excelsior, 1954.
- Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- Hamdullah Mustawfî Qazvinî. *Nuzhat al-Qulûb*, (Trans. G. Le Strange), London 1919.
- Hamdullah Mustawfî Qazvinî. *Tarih-i Guzida*, (Trans. Raynold Nicholson, Edward G. Browne), London 1913.
- Işık, Abdülcelil. *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâytû ve Ebû Saîd Dönemlerine Dair Kayıtlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Muhammed bin Hâvendşâh Mirhond, *Târih-i Ravzat el-Sefâ*, (Tashih: Cemşid Kiyanser), C.V. Enşarat-i Esatir, Tahran 1335.
- Örs, Derya. *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şihabüddin Ahmed bin Abdülvehhâb Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûnü'l-Edeb*, (Tahkik. İbrahim Şemsüddin), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, C. 32-33, Beyrut 2004.
- Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, (Çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara 2014.

Araştırma Eserler

- Ak Akçe; Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, (Yay. Haz. Tuncay Aykut, Şennur Aydın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992.
- Aka, İsmail. “Mirhand”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.30, 2005.
- Ayhan, Aydın; Şengün, Tuncer. “Anadolu Beyliklerinin ve Osmanlı Beyliğinin İlhanlılar Adına Kestirdiği Sikkeler”, *XIII. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, C.3, Ankara 1999.
- Aykut, A. Sait. “İbn Battuta”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, TDV, C.19, 1999.
- Barthold, Wilhelm. “İlhanlılar Devri’nde Malî Vaziyet”, *THİTM*, C.1, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.
- Danuu, Ankhbayar. *İlhanlı Devleti’nde Vezaret*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2016, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- DİA, “Hâfız-ı Ebrû”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.15, 1997.
- Ekici, Kansu. *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2012, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Erdem, İlhan. “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu’ya Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, Sayı: 31, Ankara 2000.
- Galstyan, A.G. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kamalov), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- Geyikoğlu, Hasan. “Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu’ya Hakim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 52, 2014.
- Göde, Kemal. *Eratnalılar (1327-1381)*, TTK, Ankara 2000.
- Gül, Muammer. *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- Günaltay, Şemseddin. *İslâm Tarihinin Kaynakları; Tarih ve Müverrihler*, (Yay. Haz. Yüksel Kanar), Endülüs Kitabevi, İstanbul 1991.
- Haykıran, Kemal R. “Anadolu’da Bir İlhanlı Valisi; Demirtaş Noyan”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, Muğla 2009.
- Haykıran, Kemal R. *Ebu Sa’id Bahadır Han Döneminde Doğu Anadolu (1317-1335)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Hinz, Walther. “Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Bazı Vergi Kitabeleri”, (Çev. Fikret Işıltan), *Belleten*, C.13, Sayı: 52, Ankara 1949.
- Jahn, Karl. “İran’da Kağıt Para”, (Çev. Mehmet Altay Köymen), *Belleten*, C. 23-24, Ankara 1942.
- Kamalov, İlyas. *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- Kofoğlu, Sait. *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara 2006.
- Milani, Hüseyin P. *Ebû Saîd Bahadır Han (1316-1335)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1971, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Oktay, Hasan. *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Örs, Derya. “Kaşani”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.25, 2002.
- Öz, Mustafa. “Nüveyri”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, TDV, C.33, 2007.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hamdullah el-Müstevfi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.15, 1997.
- Özgüdenli, Osman G. “İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id’e Ait Dört Yarlık”, *Belleten*, C.69, Sayı: 254, Ankara 2005.
- Özgüdenli, Osman G. “Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedani”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.30, 2008.
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1957.
- Subaşı, Ömer. “Horasan’da Siyasi Hayat ve Şehzade Yesavur İsyanı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, Sayı: 1, 2016.
- Subaşı, Ömer. *Gürcü-Moğol İlişkisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- Sümer, Faruk. “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, XVI, TTK, Ankara 1970.
- Şahin, Hanifi. “Sebepler ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan’ın Şiiligi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 64, 2012.
- Togan, Z.V. “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisâdî Vaziyeti”, *THİTM*, C.1, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.
- Togan, Z.V. *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

- Togan, Zeki V. “Reşid-üd-din Tabib”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C.9, 1997.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.
- Tuysuz, Cem Ş. *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2004, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Usul, Dilber İ. *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2016, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Uyar, Mustafa. “Gazan Han’ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu”, *Büyük Selçuklu Devleti’nden Türkiye Selçuklu Devleti’ne; Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2011.
- Uyar, Mustafa. *İlhanlı Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007 Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail H. “Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş”, *Bellekten*, C. 31, Sayı: 124, 1967.
- Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK, Ankara 1988.
- Wilber, Donald N. *The Architecture of Islamic Iran; The Il Khanid Period*, Princeton University Press, New York, 1955.
- Witteck, Paul. “Ankara’da Bir İlhanî Kitabesi”, *THİTM*, C.1, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.
- Yazıcı, Tahsin. “Ahmed Eflâkî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, TDV, C.2, 1989.
- Yuvalı, Abdülkadir. *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Yuvalı, Abdülkadir. *İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

EKLER

Ek 1: İlhanlı Devleti Haritası

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ilkhanate_in_1256-1353.PNG (Ulaşım Tarihi 20-02-18).

Ek 2: Ebû Saîd Bahadır Han dönemine ait bir sikke

Kaynak: http://tokakte.dk/uploads/1112887582_LPicture_1a2191.jpg (Ulaşım Tarihi 20-02-18).

Ek 3: Ölceytü Han'ın Sultaniye şehrinde bulunan türbesi.

Kaynak: <https://kalouttour.com/iran-world-heritage-sites/> (Ulaşım Tarihi 20-02-2018).